وَمَآ اُبَرِّئُ نَفْسِىْ ۚ اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌۢ بِالسُّوْٓءِ اِلَّا مَا رَحِمَ

۽ مان پنهنجي نفس کي بي قصور نه ٿو چوان ف١٣٥ بيشڪ نفس ته برائي جو ڏاڍو حڪم ڏيندڙ آهي مگر جنهن تي منهنجي رب

رَبِّىْ ؕ اِنَّ رَبِّىْ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿٥٣﴾ وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُوْنِىْ بِهٖٓ اَسْتَخْلِصْهُ

رحم فرمايو ف١٣٦ بيشڪ منهنجو رب بخشيندڙ مهربان آهي ۽ ف١٣٧ بادشاهه چيو ته انهيءَ کي مون وٽ وٺي اچو جو مان کيس پنهنجي واسطي

لِنَفْسِىْ ۚ فَلَمَّا كَلَّمَهٗ قَالَ اِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِيْنٌ اَمِيْنٌ ﴿٥٤﴾

چونڊي سگهان ف١٣٨ پوءِ جڏهن ان سان ڳالهه ٻولهه ڪيائين ته چوڻ لڳو بيشڪ اڄ کان تون اسان وٽ معزز ۽ ڀروسي وارو آهين ف١٣٩ يوسف

قَالَ اجْعَلْنِىْ عَلٰى خَزَآئِنِ الْاَرْضِ ۚ اِنِّىْ حَفِيْظٌ عَلِيْمٌ ﴿٥٥﴾ وَكَذٰلِكَ

چيو ته مون کي زمين جي خزانن تي مقرر ڪر، بيشڪ مان حفاظت ۽ ڄاڻ وارو آهيان. ف١٤٠ اهڙيءَ طرح اسان

مَكَّنَّا لِيُوْسُفَ فِى الْاَرْضِ ۚ يَتَبَوَّاُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَآءُ ؕ نُصِيْبُ

يوسف کي هن ملڪ تي طاقت بخشي ان ۾ جتي وڻيس رهي ف١٤١ اسان پنهنجي

بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَّشَآءُ وَلَا نُضِيْعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿٥٦﴾ وَلَاَجْرُ

رحمت ف١٤٢ جنهن کي وڻي پهچايون ۽ اسان نيڪن جو اجر ضايع نه ڪندا آهيون. ۽ بيشڪ آخرت جو

الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِّلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَكَانُوْا يَتَّقُوْنَ ﴿٥٧﴾ ع ٨ وَجَآءَ اِخْوَةُ

ثواب انهن لاءِ بهتر آهي ايمان وارن ۽ پرهيزگارن جي واسطي. ف١٤٣ يوسف جا ڀائر آيا

يُوْسُفَ فَدَخَلُوْا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهٗ مُنْكِرُوْنَ ﴿٥٨﴾ وَلَمَّا

ته وٽس حاضر ٿيا پوءِ يوسف انهن کي سڃاتو ف١٤٤ ۽ انهن کيس نه سڃاتو. ف١٤٥ ۽ جڏهن

جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ قَالَ ائْتُوْنِىْ بِاَخٍ لَّكُمْ مِّنْ اَبِيْكُمْ ۚ اَلَا

انهن جو سامان تيار ڪرائي ڏنائين ف١٤٦ چيائين ته پنهنجي پيءُ جي پٽ کي مون وٽ وٺي اچجو، ڇا ته ڏسو

تَرَوْنَ اَنِّىْٓ اُوْفِى الْكَيْلَ وَاَنَا۠ خَيْرُ الْمُنْزِلِيْنَ ﴿٥٩﴾ فَاِنْ لَّمْ تَاْتُوْنِىْ

نه ٿا ته مان پوري طرح مَئي ڏيان ٿو ف١٤٨ ۽ مان سڀني کان وڌيڪ مهمان نواز آهيان . پوءِ جيڪڏهن ان کي

بِهٖ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِىْ وَلَا تَقْرَبُوْنِ ﴿٦٠﴾ قَالُوْا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ

مون وٽ نه آيا ته توهان جي لاءِ مون وٽ مَئي ڪونهي ۽ منهنجي ويجهو نه اچجو. چوڻ لڳا اسان ان جي پيءُ کان ان جي

اَبَاهُ وَاِنَّا لَفٰعِلُوْنَ ﴿٦١﴾ وَقَالَ لِفِتْيٰنِهِ اجْعَلُوْا بِضَاعَتَهُمْ فِىْ

گهر ڪنداسين ۽ اهو اسان کي ضرور ڪرڻو آهي. ۽ يوسف پنهنجي غلامن کي چيو ته انهن جي موڙي انهن جي خورجين ۾ رکي

ف١٣٥ زليخا جي اقرار ۽ اعتراف کان پوءِ حضرت يوسف عليه السلام جيڪو هيءُ فرمايو هو ته مان پنهنجي پاڪدامنيءَ جو اظهار هن ڪري گهريو هو ته جيئن عزيز کي معلوم ٿي وڃي ته مان ان جي پرپٺ ان جي خيانت نه ڪئي آهي ۽ مان سندس اهل جي حُرمت خراب ڪرڻ کان پاسو ڪندڙ آهيان ۽ جيڪي الزام مون تي لڳايا ويا آهن، مان انهن کان پاڪ آهيان. ان کان پوءِ سندس خيال مبارڪ هن طرف ويو ته ان ۾ پنهنجي طرف پاڪائيءَ جي نسبت ۽ پنهنجي نيڪي جو بيان آهي، ائين نه ٿئي جو ان ۾ خود بيني جو شان ۽ خود پسنديءَ جو شبهو به اچي انهيءَ ڪري الله تعالىٰ جي دربار ۾ تواضع ۽ انڪساري سان عرض ڪيائين ته مان پنهنجي نفس کي بي ڏوهه نه ٿو ٻڌايان. مون کي پنهنجي بي گناهي تي ناز نه آهي ۽ مان گناهه کان بچڻ کي پنهنجي نفس جي خوبي قرار نه ٿو ڏيان. نفس جي جنس جو اهو حال آهي جو. ف١٣٦ يعني پنهنجي جنهن مخصوص ٻانهي کي پنهنجي ڪرم سان معصوم ڪري. پوءِ ان جو برائين کان بچڻ الله تعالىٰ جي فضل ۽ رحمت سان آهي ۽ معصوم ڪرڻ به انهيءَ جو ڪرم آهي. ف١٣٧ جڏهن بادشاهه کي حضرت يوسف عليه الصلوٰة والسلام جي علم ۽ امانت جو حال معلوم ٿيو ۽ اهو سندس سهڻي صبر، سهڻي ادب، قيدخاني وارن سان احسان، محنتن ۽ تڪليفن تي ثابتي ۽ استقلال رکڻ تي آگاهه ٿيو ته هن ان جي دل ۾ سندس گهڻوئي عظيم اعتقاد پيدا ٿيو. ف١٣٨ ۽ پنهنجو مخصوص بڻايان. اهڙيءَ طرح ان معززن جي هڪ جماعت بهترين سوارين، شاهاڻو لباس نفيس ۽ سامان ڪيئي قيدخاني ڏانهن موڪلي ته جيئن حضرت يوسف عليه السلام کي نهايت تعظيم ۽ تڪريم سان شاهي اڱڻ ۾ آڻن. انهن ماڻهن حضرت يوسف عليه السلام جي خدمت ۾ حاضر ٿي بادشاهه جو پيغام عرض ڪيو، پاڻ قبول فرمايائين ۽ قيدخاني مان نڪرڻ وقت قيدين جي لاءِ دعا فرمايائين جڏهن قيدخاني مان ٻاهر تشريف آندائون ته ان جي دروازي تي لکيائين ته هي مصيبت جو گهر جيئرن جي قبر، دشمنن جي گهٽ وڌ ڳالهائڻ ۽ سچن جي امتحان جي جاءِ آهي، پوءِ غسل فرمائي ۽ پوشاڪ پهري شاهي اڱڻ جي طرف روانو ٿيو. جڏهن قلعي جي دروازي تي پهتو، تڏهن فرمايائين منهنجو رب مون کي ڪافي آهي، ان جي پناهه وڏي ۽ ان جي ثنا بلند ۽ ان کان سواءِ ڪو به معبود نه آهي. پوءِ قلعي ۾ داخل ٿيو، بادشاهه جي اڳيان پهتو ته هيءَ دعا گهريائين ته اي رب! تنهنجي فضل کان هن جي چڱائي طلب ڪريان ٿو ۽ هن جي ۽ ٻين جي برائي کان تنهنجي پناهه گهران ٿو. جڏهن بادشاهه سان نظر ملي، تڏهن پاڻ عربي ۾ سلام فرمايائين. بادشاهه معلوم ڪيو ته اها ڪهڙي زبان آهي. فرمايائين هي منهنجي چاچي حضرت اسماعيل عليه السلام جي زبان آهي. وري پاڻ ان کي عبراني زبان ۾ دعا ڪيائين. ان دريافت ڪيو ته هي ڪهڙي زبان آهي پاڻ فرمايائين هيءُ منهنجي والد جي زبان آهي. بادشاهه اهي ٻئي زبانون سمجهي نه سگهيو هن جي باوجود، جو اهو ستر زبانون ڄاڻندو هو. پوءِ ان جنهن زبان ۾ گفتگو ڪئي، پاڻ انهيءَ زبان ۾ ان جو جواب ڏنائون. ان وقت سندس عمر شريف ٽيهن سالن جي هئي، ان عمر ۾ اهو علمن جي ڪشادگي ڏسي بادشاهه کي گهڻي عبرت ۽ حيرت ٿي ۽ کيس پنهنجي برابر جاءِ ڏنائين. ف١٣٩ بادشاهه درخواست ڪئي ته حضرت ان جي خواب جو تعبير پنهنجي زبان مبارڪ سان ٻڌائين. سگوري ان خواب جو پورو تفصيل به ٻڌايو جنهن جنهن شان سان ان ڏٺو هو هن جي باوجود، جو ساڳئي اهو خواب پهريائين اجمالاً بيان ڪيو ويو هو. ان تي بادشاهه کي گهڻو تعجب ٿيو چوڻ لڳو ته توهان منهنجو خواب هوبهو بيان فرمائي ڇڏيو. خواب ته عجيب هو، مگر توهان جو هن طرح بيان فرمائي ڇڏڻ ان کان به وڌيڪ عجيب تر آهي. هاڻي تعبير ارشاد ٿئي. پاڻ تعبير ارشاد فرمائڻ کان پوءِ ارشاد فرمايائين ته هاڻي هيءُ لازم آهي ته اناج گڏ ڪيا وڃن ۽ انهن سڪر جي سالن ۾ گهڻي پوک ڪرائي وڃي ۽ اناج سنگن سميت محفوظ رکيا وڃن ۽ رعيت جي پيداوار مان خمس ورتو وڃي. ان سان جيڪو اناج گڏ ٿيندو ۽ سو مصر ۽ مصر جي آس پاس جي رهاڪن جي لاءِ ڪافي ٿيندو ۽ پوءِ خدا جي مخلوق هر طرف کان تو وٽ اناج خريد ڪرڻ ايندي ۽ تو وٽ ايترا مال ۽ خزانا گڏ ٿيندا، جيڪي تو کان اڳين لاءِ گڏ نه ٿيا. بادشاهه چيو ته اهو انتظام ڪير سنڀاليندو؟. ف١٤٠ يعني پنهنجي بادشاهي جا سمورا خزانا منهنجي حوالي ڪري ڇڏ. بادشاهه چيو ته توهان کان وڌيڪ ان جو حقدار ٻيو ڪير ٿي سگهي ٿو ۽ ان کي منظور ڪيو. مسئلا:- حديثن ۾ امارت جي طلب جي ممانعت آئي آهي. ان جي هيءُ معنىٰ آهي ته جڏهن ملڪ ۾ حقدار موجود هجن ۽ احڪام الاهي جي اقامت ڪنهن هڪ شخص سان خاص نه هجي، ان وقت امارت طلب ڪرڻ مڪروهه آهي، پر جڏهن هڪ ئي شخص حقدار هجي، ته ان کي احڪام الاهي جي اقامت لاءِ امارت طلب ڪرڻ جائز بلڪ واجب آهي ۽ حضرت يوسف عليه السلام انهيءَ حال ۾ هو، پاڻ رسول هو، امت جي مصلحتن جو عالم هو، هي ڄاڻندو

رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَآ اِذَا انْقَلَبُوْٓا اِلٰٓى اَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ
ڇڏيو ف١٤٩ امن اهي سڃاڻين جڏهن پنهنجي گهر ڏانهن موٽي وڃن ف١٥٠ شايد اهي موٽي

يَرْجِعُوْنَ ﴿٦٢﴾ فَلَمَّا رَجَعُوْٓا اِلٰٓى اَبِيْهِمْ قَالُوْا يٰٓاَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ
اچن . پوءِ جڏهن اهي پنهنجي پيءُ وٽ موٽي ويا چيائون اسان جا بابا! اسان کي اَنُ ڏيڻ کان انڪار ڪيو ويو آهي

فَاَرْسِلْ مَعَنَآ اَخَانَا نَكْتَلْ وَاِنَّا لَهٗ لَحٰفِظُوْنَ ﴿٦٣﴾ قَالَ هَلْ
ف١٥١ پوءِ اسان جي ڀاءُ کي اسان سان گڏ موڪلي ڏيو ته اسان اَن وٺي اچون ۽ اسان ضرور سندس حفاظت ڪنداسون. چيائين ڇا

اٰمَنُكُمْ عَلَيْهِ اِلَّا كَمَآ اَمِنْتُكُمْ عَلٰٓى اَخِيْهِ مِنْ قَبْلُ ۭ فَاللّٰهُ
ان جي باري ۾ تو هان تي ايئن ئي اعتبار ڪريان جيئن اڳي ان جي ڀاءُ جي باري ۾ ڪيو هوم ف١٥٣ پوءِ الله ئي

خَيْرٌ حٰفِظًا ۠ وَّهُوَ اَرْحَمُ الرّٰحِمِيْنَ ﴿٦٤﴾ وَلَمَّا فَتَحُوْا مَتَاعَهُمْ
سڀني کان بهتر نگهبان ۽ هر مهربان کان وڌيڪ مهربان آهي. ۽ جڏهن انهن پنهنجو سامان کوليو ته

وَجَدُوْا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ اِلَيْهِمْ ۭ قَالُوْا يٰٓاَبَانَا مَا نَبْغِيْ ۭ هٰذِهٖ
انهن ڏٺو ته سندن موڙي کين واپس ڏني وئي آهي چوڻ لڳا بابا اجايو ڇا گهرجي هيءَ آهي اسان جي

بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ اِلَيْنَا ۚ وَنَمِيْرُ اَهْلَنَا وَنَحْفَظُ اَخَانَا وَنَزْدَادُ كَيْلَ
موڙي جيڪا اسان کي موٽائي ڏني وئي ۽ اسان پنهنجي گهر جي واسطي اناج آڻيون ۽ پنهنجي ڀاءُ جي حفاظت ڪريون ۽ هڪ

بَعِيْرٍ ۭ ذٰلِكَ كَيْلٌ يَّسِيْرٌ ﴿٦٥﴾ قَالَ لَنْ اُرْسِلَهٗ مَعَكُمْ حَتّٰى تُؤْتُوْنِ
اُٺ جو بار به وڌيڪ حاصل ڪريون. هي ٿيا بادشاهه اڳيان ڪجهه نه آهي ف١٥٤ چيائين ته مان ان کي توهان سان هرگز نه موڪليندس جيستائين

مَوْثِقًا مِّنَ اللّٰهِ لَتَاْتُنَّنِيْ بِهٖٓ اِلَّآ اَنْ يُّحَاطَ بِكُمْ ۚ فَلَمَّآ اٰتَوْهُ
توهان مون کي الله جو عهد نه ڏيو ف١٥٥ ته توهان هن کي واپس ضرور آڻيندؤ سواءِ هن جي ته توهان تي گهيرو ٿي وڃي ف١٥٦ پوءِ جڏهن

مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللّٰهُ عَلٰي مَا نَقُوْلُ وَكِيْلٌ ﴿٦٦﴾ وَقَالَ يٰبَنِيَّ
انهن يعقوب کي عهد ڏنو ته چيائين ته جيڪو الله جو ذمو آهي انهن ڳالهين تي جيڪي اسان چئي رهيا آهيون ۽ چيائين منهنجا پٽو! ف١٥٧ ف١٥٨

لَا تَدْخُلُوْا مِنْۢ بَابٍ وَّاحِدٍ وَّادْخُلُوْا مِنْ اَبْوَابٍ مُّتَفَرِّقَةٍ ۭ
هڪ ئي دروازي مان داخل نه ٿجو ۽ جدا جدا دروازن مان وڃجو ف١٥٩

وَمَآ اُغْنِيْ عَنْكُمْ مِّنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ ۭ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ ۭ عَلَيْهِ
مان توهان کي الله کان بچائي نٿو سگهان ف١٦٠ حڪم ته سمورو الله جو ئي آهي ، مون انهيءَ تي

اسان شام جا رهاڪو آهيون ، جنهن مصيبت ۾ دنيا مبتلا آهي ، تنهن ۾ اسان به آهيون ، توهان کان اناج خريد ڪرڻ آيا آهيون ، پاڻ فرمايائين توهان جاسوس ته نه آهيو. انهن چيو اسان الله تعاليٰ جو قسم کڻون ٿا ته اسان جاسوس نه آهيون ، اسان سڀ ڀائر آهيون ، هڪ ئي پيءُ جي اولاد آهيون . اسان جو والد وڏو بزرگ معمر صديق آهي ۽ ان جو اسم مبارڪ حضرت يعقوب آهي ، اهو الله تعاليٰ جو نبي آهي . پاڻ فرمايائون توهان گهڻا ڀائر آهيو؟ چوڻ لڳا ته ٻارهن هئاسين ته اسان ٻارهن ، مگر اسان جو هڪ ڀاءُ اسان سان گڏ جهنگ ۾ هليو هو ، هلاڪ ٿي ويو ۽ اهو اسان سڀني کان والد صاحب کي پيارو هو . فرمايائين هاڻ توهان ڪيترا آهيو؟ عرض ڪيائون ڏهه . فرمايائين ، ٻارهون ڪٿي آهي؟ چيائون اهو والد صاحب وٽ آهي ، ڇو ته جيڪو هلاڪ ٿي ويو اهو ان جو حقيقي ڀاءُ هو ، هاڻ والد صاحب کي انهيءَ سان ڪجهه تسلي ملي ٿي . حضرت يوسف عليه السلام انهن ڀائرن جي تمام گهڻي عزت ڪئي ۽ گهڻي خاطر تواضع ۽ مهمان نوازي سان انهن جي ميزباني ڪئي. ف١٤٦ هر هڪ کي اُٺ پري ڏنائين ۽ سفر جو سامان پڻ ڏنائين. ف١٤٧ يعني بنيامين. ف١٤٨ ان کي پاڻ سان گڏ وٺي اچو ، هڪ اُٺ اناج جو ان جي حصي ۾ اچيا وڌيڪ ڏيندس .

ف١٤٩ جيڪو انهن قيمت ۾ ڏنو هو ، ته جيئن اهي جڏهن پنهنجو سامان کولين تڏهن پنهنجو مال کين ملي وڃي ۽ ڏکر جي وقت ڪم اچي ۽ مخفي طرح سان وٽن پهچي ته جيئن کين وٺڻ ۾ شرم به نه اچي ۽ اهو ڪرم ۽ احسان ٻيهر اچڻ جي لاءِ سندن رغبت جو سبب به ٿئي.

ف١٥٠ ۽ ان جو واپس ڪرڻ ضروري سمجهن .

ف١٥١ ۽ بادشاهه جي سهڻي سلوڪ ۽ سندس احسان جو ذڪر ڪيائون ۽ چيائون ته ان اسان جي اها عزت ۽ تڪريم ڪئي جو جيڪڏهن ڪو توهان جي اولاد مان هجي ها ته به ايئن نه ڪري سگهي ها. فرمايائين هاڻي جيڪڏهن توهان مصر جي بادشاهه ڏانهن وڃو ته ڪيس منهنجي طرفان سلام پهچائجو ۽ چئجو ته اسان جو والد تنهنجي حق ۾ تنهنجي ان سلوڪ جي سبب کان دعا ڪري ٿو.

ف١٥٢ جيڪڏهن توهان اسان جو ڀاءُ بنيامين نه موڪليندؤ ته اناج نه ملندو.

ف١٥٣ ان وقت به توهان حفاظت جو ذمو کنيو هو.

ف١٥٤ ڇو ته انهيءَ اَن کان وڌيڪ احسان ڪيا آهن .

ف١٥٥ يعني الله تعاليٰ جو قسم نه کڻو.

ف١٥٦ ۽ ان کي وٺي اچڻ توهان جي طاقت کان ٻاهر ٿي وڃي.

ف١٥٧ حضرت يعقوب عليه السلام . ف١٥٨ مصر ۾ . ف١٥٩ ته جيئن خراب نظر کان محفوظ رهو. بخاري ۽ مسلم جي حديث ۾ آهي ته نظر حق آهي . پهرئين ڀيري حضرت يعقوب عليه السلام اهو نه فرمايو هو ، هن ڪري ته ان وقت تائين ڪو به هي نه ڄاڻندو هو ته اهي سڀ ڀائر آهن ۽ هڪ پيءُ جو اولاد آهن ، پر جڏهن ته هاڻي سڃاپجي چڪا هئا تنهن ڪري نظر لڳڻ جو احتمال هو. ان ڪري پاڻ الڳ الڳ ٿي اچڻ (داخل ٿيڻ) جو حڪم ڏنائين . هن مان معلوم ٿيو ته آفتن ۽ مصيبتن کان بچڻ لاءِ تدبير ۽ مناسب احتياط نبين سڳورن جو طريقو آهي ۽ ان سان گڏ ئي پاڻ امر الله جي حوالي ڪري ڇڏيائين ته احتياطن جي باوجود توڪل ۽ اعتماد الله تعاليٰ تي آهي ۽ پنهنجي تدبير تي ڀروسو نه آهي. ف١٦٠ يعني جيڪو مقدر آهي ، تنهن کي تدبير سان ٽاري نٿو سگهجي.

تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾ وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ
ڀروسو ڪيو ۽ ڀروسو ڪندڙن کي انهي اُتي ئي ڀروسو ڪرڻ گهرجي ۽ جڏهن اهي داخل ٿيا جتان انهن جي
أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ ۗ مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا حَاجَةً
پيءُ حڪم ڏنو هو ١٦١ اهو انهن کي الله کان ڪجهه بچائي نه ٿي سگهيو هائو يعقوب جي دل جي هڪ خواهش
فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَاهَا ۚ وَإِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ
هئي جيڪا ان پوري ڪئي ۽ بيشڪ اهو علم وارو آهي اسان جي سيکارڻ سان مگر اڪثر
ع ٨ ١١ ٢ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾ وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ آوَىٰ إِلَيْهِ أَخَاهُ ۖ
ماڻهو نه ٿا ڄاڻن. ف١٦٢ ۽ جڏهن اهي يوسف وٽ ويا ١٦٣ ته ان پنهنجي ڀاءُ کي پاڻ وٽ
قَالَ إِنِّي أَنَا أَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ
جاءِ ڏني ف١٦٤ چيائينس يقين ڪر مان ئي تنهنجو ڀاءُ آهيان ف١٦٥. پوءِ تون پريشان نه ٿيءُ ان تي جو ڪجهه اهي ڪن ٿا ف١٦٦
بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ
پوءِ جڏهن انهن جو سامان تيار ڪرايائين ف١٦٧ پيالو پنهنجي ڀاءُ جي ڪجائي ۾ رکي ڇڏيائين ف١٦٨ پوءِ هڪڙو پڙهو ڪندڙ سڏيندڙ ﴿٧١﴾
أَيَّتُهَا الْعِيرُ إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا وَأَقْبَلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ
پڙهو ڏنو ته اي قافلي وارؤ بيشڪ توهان چور آهيو. ۽ انهن جي طرف متوجه ٿيندي چيائون توهان کي ڇا
قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ
نٿو لڀي. چيائون اسان بادشاه جو ٽوپو وڃايو آهي ۽ جيڪو ان کي آڻيندو ان لاءِ هڪ اُٺ جيترو بار آهي
زَعِيمٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ
۽ مان ان جو ضامن آهيان. چيائون الله جو قسم توهان کي خوب معلوم آهي ته اسان زمين ۾ فساد ڪرڻ نه آيا آهيون
وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا فَمَا جَزَاؤُهُ إِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ ﴿٧٤﴾ قَالُوا
۽ نه اسان چور آهيون. چيائون پوءِ ان جي ڪهڙي سزا آهي جيڪڏهن توهان ڪوڙا هجو. ف١٦٩ چيائون ان جي
جَزَاؤُهُ مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاؤُهُ ۚ كَذَٰلِكَ نَجْزِي
سزا هيءَ آهي ته جنهن جي سامان ۾ ملي اهو ئي ان جي بدلي ۾ غلام ٿئي. ف١٧٠ اسان وٽ ظالمن جي
الظَّالِمِينَ ﴿٧٥﴾ فَبَدَأَ بِأَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا
اهائي سزا آهي ف١٧١ پوءِ پهريائين انهن جي خرزينن کان تلاش شروع ڪيائين پنهنجي ڀاءُ ف١٧٢ جي خرزين کان اڳ ۾ پوءِ

ف١٦١ يعني شهر جي مختلف دروازن کان ته انهن جو متفرق ٿي داخل ٿيڻ.

ف١٦٢ جيڪو الله تعالىٰ پنهنجي خاص ٻانهن کي علم ڏئي ٿو.

ف١٦٣ ۽ انهن چيو ته اسان توهان وٽ پنهنجي ڀاءُ بنيامين کي آندو آهي، حضرت يوسف عليه السلام فرمايو ته تمام سٺو ڪيو. پوءِ انهن کي عزت سان مهمان بنايائين ۽ هر ٻاءِ ٻي دسترخوان وڇايا ويا ۽ هر دسترخوان تي ٻن ٻن کي وهاريو ويو. بنيامين اڪيلو رهجي ويو ته اهو روئي ويو ۽ چوڻ لڳو ته جيڪر منهنجو ڀاءُ يوسف (عليه السلام) جيئرو هجي ها ته مون کي به پاڻ سان گڏ ويهاري ها. حضرت يوسف عليه السلام فرمايو ته توهان جو هڪ ڀاءُ اڪيلو رهجي ويو ۽ پاڻ بنيامين کي پنهنجي دسترخوان تي ويهاريائين.

ف١٦٤ فرمايائين ته تنهنجي هلاڪ ٿيل ڀاءُ جي جاءِ تي مان تنهنجو ڀاءُ ٿي وڃان ته ڇا! تون پسند ڪندين؟ بنيامين چيو ته توهان جهڙو ڀاءُ ڪنهن کي حاصل ٿئي، پر يعقوب (عليه السلام جو فرزند ۽ راحيل (حضرت يوسف عليه السلام جي ماءُ) جو نورِ نظر ٿيڻ توهان کي ڪيئن حاصل ٿي سگهي ٿو؟ حضرت يوسف عليه السلام روئي ويو ۽ بنيامين کي ڀاڪر ۾ ڪيائين ۽.

ف١٦٥ يوسف (عليه السلام).

ف١٦٦ بيشڪ الله اسان تي احسان ڪيو ۽ اسان کي چڱائي سان گڏ جمع فرمايو ۽ هاڻي ان راز جو ڀائرن کي اطلاع نه ڏجان ۽. اهو ٻڌي بنيامين گهڻي خوشي کان بي خود ٿي ويو ۽ حضرت يوسف عليه السلام کي چوڻ لڳو، هاڻي مان تو کان جدا نه ٿيندس. پاڻ فرمايائين والد صاحب کي منهنجي جدائي جو به گهڻو غم پهچي چڪو آهي، جيڪڏهن تو کي به مان روڪي ڇڏيو ته ويتر ڪيس وڏيڪ غم ٿيندو. ان کان علاوه روڪڻ جو هن کان سواءِ ٻيو ڪو طريقو به نه آهي ته تنهنجي طرف ڪا غير پسنديده ڳالهه منسوب ٿئي. بنيامين چيو ان ۾ ڪو مضائقو نه آهي.

ف١٦٧ ۽ هر هڪ کي اٺ جو بار اناج ڏيئي ڇڏيائين ۽ هڪ اُٺ جو بار بنيامين جي نالي جو خاص ڪري ڇڏيائين.

ف١٦٨ جيڪو بادشاه جي پاڻي پيئڻ لاءِ سون جي جواهرن سان سينگاريل هو ۽ ان وقت ان کان اناج ماپڻ جو ڪم ورتو ويندو هو. اهو پيالو بنيامين جي ڪجائي ۾ رکيو ويو ۽ قافلو ڪنعان جي ارادي سان روانو ٿي ويو. جڏهن شهر کان ٻاهر ويو ته پهتو ته پاندن جي ڪارڪنن کي معلوم ٿيو ته پيالو نه آهي. انهن جي خيال ۾ هي ئي آيو ته اهو قافلي وارا کڻي ويا

انهن اُن جي ڳولا لاءِ ماڻهو موڪليا. ف١٦٩ ان ڳالهه ۾ ته پيالو توهان وٽان نڪري. ف١٧٠ ۽ حضرت يعقوب عليه السلام جي شريعت ۾ چوري جي اهائي سزا مقرر هئي. اهڙيءَ طرح انهن چيو ته. ف١٧١ پوءِ اهو قافلو مصر آندو ويو ۽ انهن صاحبن کي حضرت يوسف عليه السلام جي دربار ۾ حاضر ڪيو ويو. ف١٧٢ يعني بنيامين.

مِنْ وِّعَاۤءِ اَخِيْهِؕ كَذٰلِكَ كِدْنَا لِيُوْسُفَؕ مَا كَانَ لِيَاْخُذَ

ان کي پنهنجي ڀاءُ جي خرزين مان ڪڍيائين ف١٧٣ اسان يوسف کي اها تدبير ٻُڌائي ف١٧٤ بادشاهي قانون ۾ ان کي حق نه ٿي پهتو

اَخَاهُ فِيْ دِيْنِ الْمَلِكِ اِلَّاۤ اَنْ يَّشَاۤءَ اللّٰهُؕ نَرْفَعُ دَرَجٰتٍ مَّنْ

جو پنهنجي ڀاءُ کي هٿ ڪري سگهي ف١٧٥ مگر هيءَ ته خدا گهري ف١٧٦ اسان جنهن کي وڻي ڪيئي درجا بلند ڪريون ۽ ف١٧٧ ۽ هر

نَّشَاۤءُؕ وَفَوْقَ كُلِّ ذِيْ عِلْمٍ عَلِيْمٌ ﴿٧٦﴾ قَالُوْۤا اِنْ يَّسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ

علم واري کان مٿي هڪ علم وارو آهي ف١٧٨ ڀائرن چيو جيڪڏهن هي چوري ڪري ته ف١٧٩ بيشڪ هن کان اڳ ان جو

اَخٌ لَّهٗ مِنْ قَبْلُۚ فَاَسَرَّهَا يُوْسُفُ فِيْ نَفْسِهٖ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْۚ

ڀاءُ چوري ڪري چڪو آهي ف١٨٠ يوسف اها ڳالهه پنهنجي دل ۾ رکي ۽ انهن تي ظاهر نه ڪئي ، دل ۾ چيائين

قَالَ اَنْتُمْ شَرٌّ مَّكَانًاۚ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَصِفُوْنَ ﴿٧٧﴾ قَالُوْا يٰۤاَيُّهَا الْعَزِيْزُ

توهان بدتر آهيو ازروءِ جاءِ جي ف١٨١ الله خوب ڄاڻي ٿو جيڪي ڳالهيون توهان ٺاهيو ٿا . چيائون اي عزيز هن جو پيءُ

اِنَّ لَهٗۤ اَبًا شَيْخًا كَبِيْرًا فَخُذْ اَحَدَنَا مَكَانَهٗۚ اِنَّا نَرٰىكَ مِنَ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿٧٨﴾

آهي پوڙهو وڏو ف١٨٢ پوءِ اسان مان هڪڙي کي ان جي جاءِ تي وٺ بيشڪ اسان تنهنجا احسان ڏسي رهيا آهيون .

قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اَنْ نَّاْخُذَ اِلَّا مَنْ وَّجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهٗۤۙ اِنَّاۤ اِذًا

چيائين ف١٨٣ الله جي پناهه جو اسان وٺون سواءِ انهيءَ جي جنهن وٽ اسان جو مال مليو ف١٨٤ تڏهن ته

لَّظٰلِمُوْنَ ﴿٧٩﴾ فَلَمَّا اسْتَيْـَٔسُوْا مِنْهُ خَلَصُوْا نَجِيًّاؕ قَالَ كَبِيْرُهُمْ

اسان ظالم هونداسي . پوءِ جڏهن ان کان نا اميد ٿيا ته جدا وڃي ڪن ۾ ڳالهيون ڪرڻ لڳا . انهن جي وڏي ڀاءُ

اَلَمْ تَعْلَمُوْۤا اَنَّ اَبَاكُمْ قَدْ اَخَذَ عَلَيْكُمْ مَّوْثِقًا مِّنَ اللّٰهِ وَمِنْ

چيو ڇا توهان کي خبر نه آهي ته توهان جي پيءُ توهان کان الله جو عهد ورتو هو ۽ ان کان اڳ

قَبْلُ مَا فَرَّطْتُّمْ فِيْ يُوْسُفَۚ فَلَنْ اَبْرَحَ الْاَرْضَ حَتّٰى يَاْذَنَ

۾ توهان يوسف جي باري ۾ ڪيڏي نه وڏي ڪوتاهي ڪئي ، تنهنڪري مان هتان پري نه ٿيندس ايستائين جو منهنجو پيءُ ف١٨٥

لِيْۤ اَبِيْۤ اَوْ يَحْكُمَ اللّٰهُ لِيْۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحٰكِمِيْنَ ﴿٨٠﴾ اِرْجِعُوْۤا اِلٰۤى اَبِيْكُمْ

اجازت نه ڏئي يا الله منهنجي واسطي حڪم فرمائي ف١٨٦ ۽ ان جو حڪم سڀ کان بهتر آهي . پنهنجي پيءُ وٽ موٽي وڃو

فَقُوْلُوْا يٰۤاَبَانَاۤ اِنَّ ابْنَكَ سَرَقَۚ وَمَا شَهِدْنَاۤ اِلَّا بِمَا عَلِمْنَا وَمَا

پوءِ عرض ڪجو ته بابا بيشڪ اوهان جي پٽ چوري ڪئي ف١٨٧ اسان ته ايتري ڳالهه جا شاهد ٿيا سين جيتري اسان جي ڄاڻ هئي

ف١٧٣ يعني بنيامين جي خرزين مان پيالو ڪڍيائين .

ف١٧٤ پنهنجي ڀاءُ جي وٺڻ جي - ان معاملي ۾ ڀائرن کان پڇا ڪري ته جيئن اهي حضرت يعقوب عليه السلام جي شريعت جو حڪم ٻُڌائن جنهن سان ڀاءُ ملي سگهي .

ف١٧٥ ڇو ته مصر جي بادشاهه جي قانون ۾ چوري جي سزا مارڻ ۽ ٻيڻو مال وٺڻ مقرر هئي .

ف١٧٦ يعني اها ڳالهه خدا جي مشيت سان ٿي - ان جي دل ۾ وڌائين ته سزا ڀائرن کان معلوم ڪري ۽ انهن جي دل ۾ وڌائين ته اهي پنهنجي سنت جي مطابق جواب ڏين .

ف١٧٧ علم ۾ جيئن ته حضرت يوسف عليه السلام جا درجا بلند فرمايا .

ف١٧٨ حضرت ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما فرمايو ته هر عالم جي مٿان ان کان وڌيڪ علم رکڻ وارو عالم ٿيندو آهي ، ايستائين جو اهو سلسلو الله تعالىٰ تائين پهچندو آهي . ان جو علم سڀني جي علم کان مٿانهون آهي .

مسئلو :- هن آيت مان ثابت ٿيو ته حضرت يوسف عليه السلام جا ڀائر عالم هئا ۽ حضرت يوسف عليه السلام کانئن وڌيڪ عالم هو . جڏهن پيالو بنيامين جي سامان مان نڪتو ، تڏهن ڀائر شرمنده ٿيا ۽ انهن ڪنڌ جهڪا يا

ء . ف١٧٩ يعني سامان مان پيالي نڪرڻ سان سامان واري جي چوري

ع ٩ ١١ ٣ ڪرڻ يقيني نه آهي . پر جيڪڏهن اهو فعل ان جو هجي .

ف١٨٠ يعني حضرت يوسف عليه السلام ۽ جنهن کي انهن چوري قرار ڏيئي حضرت يوسف عليه السلام جي طرف منسوب ڪيو . اهو واقعو هي هو ته حضرت يوسف عليه السلام جي ناني جو هڪ بُت هو ، جنهن کي اهي پوڄيندا هئا . حضرت يوسف عليه السلام ماٺ سان اهو بُت ورتو ۽ ان کي پيچي رستي ۾ پليتي اندر اڇلائي ڇڏيو . اها حقيقت ۾ چوري نه هئي ، بُت پرستي جو ختم ڪرڻ هو . ڀائرن جو ان ذڪر سان هي دعوىٰ هئي ته اسان ماٺو بنيامين جا ويڳا ڀائر آهيون ، اهو فعل هجي ته پوءِ شايد بنيامين جو هجي ، نه اسان جي ان ۾ شرڪت ، نه اسان کي ان جي اطلاع .

ف١٨١ ان کان جنهن جي طرف چوري جي نسبت ڪريو ٿا ، ڇو ته چوري جي نسبت حضرت يوسف عليه السلام جي طرف ته غلط آهي . اهو فعل ته شرڪ کي باطل ڪرڻ ۽ عبادت هو ۽ توهان جيڪي يوسف سان ڪيو سي وڏيون زيادتيون آهن .

ف١٨٢ اُن سان محبت رکي ٿو ۽ ان سان ان جي دل جي تسلي آهي .

ف١٨٣ حضرت يوسف عليه السلام . ف١٨٤ ڇو ته توهان جي فيصلي سان اسان انهيءَ کي رکڻ جا حقدار آهيون ، جنهن جي ڪجائي ۾ اسان جو مال مليو ، جيڪڏهن اسان ان جي بجاءِ ٻئي کي وٺون . ف١٨٥ منهنجي واپس اچڻ جي . ف١٨٦ منهنجي ڀاءُ کي ڇوٽڪارو ڏئي يا ان کي ڇڏي توهان سان گڏ هلڻ جو . ف١٨٧ يعني ان جي طرف چوري جي نسبت ڪئي ويئي .

كُنَّا لِلْغَيْبِ حٰفِظِيْنَ ﴿٨١﴾ وَسْـَٔلِ الْقَرْيَةَ الَّتِيْ كُنَّا فِيْهَا وَالْعِيْرَ
ف١٨٨ ۽ اسان غيب جا نگهبان نه هئاسين. ف١٨٩ ۽ هن ڳوٺ وارن کان پڇو جنهن ۾ اسان هئاسين ۽ ان قافلي کان
الَّتِيْٓ اَقْبَلْنَا فِيْهَا ۭ وَاِنَّا لَصٰدِقُوْنَ ﴿٨٢﴾ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ
جنهن سان اسان آيا سين، ۽ بيشڪ اسان سچا آهيون. ف١٩٠ چيائين ف١٩١ توهان جي نفس توهان کي ڪجهه حيلو
اَنْفُسُكُمْ اَمْرًا ۭ فَصَبْرٌ جَمِيْلٌ ۭ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَّاْتِيَنِيْ بِهِمْ
ناهي ڏنو آهي، پوءِ صبر چڱو آهي قريب آهي جو الله انهن سمورن کي مون سان آڻي
جَمِيْعًا ۭ اِنَّهٗ هُوَ الْعَلِيْمُ الْحَكِيْمُ ﴿٨٣﴾ وَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يٰٓاَسَفٰى
ملائي ف١٩٢ بيشڪ اهو علم ۽ حڪمت وارو آهي. ۽ انهن کان منهن موڙيائين ف١٩٣ ۽ چيائين هاءِ افسوس
عَلٰي يُوْسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنٰهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيْمٌ ﴿٨٤﴾
يوسف جي جدائي تي ۽ ان جون اکيون غم کان سفيد ٿي ويون ف١٩٤ ۽ اهو ڪاوڙ کائيندو رهيو.
قَالُوْا تَاللّٰهِ تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوْسُفَ حَتّٰى تَكُوْنَ حَرَضًا اَوْ
چيائون ف١٩٥ الله جو قسم توهان هميشه يوسف کي ياد ڪندا رهندؤ ايستائين جو قبر جي ڪناري کي پهچو
تَكُوْنَ مِنَ الْهٰلِكِيْنَ ﴿٨٥﴾ قَالَ اِنَّمَآ اَشْكُوْا بَثِّيْ وَحُزْنِيْٓ اِلَى اللّٰهِ
يا حياتي پار ڪري وڃو. چيائين مان ته پنهنجي پريشاني ۽ غم جي فريا الله کي ٿو ڪيان
وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿٨٦﴾ يٰبَنِيَّ اذْهَبُوْا فَتَحَسَّسُوْا
ف١٩٦ ۽ مون کي الله جا اهي شان معلوم آهن جن جي توهان کي ڄاڻ ناهي ف١٩٧ اي پٽئو وڃو يوسف ۽ سندس
مِنْ يُّوْسُفَ وَاَخِيْهِ وَلَا تَايْـَٔسُوْا مِنْ رَّوْحِ اللّٰهِ ۭ اِنَّهٗ لَا يَايْـَٔسُ
ڀاءُ جو پتو ڪيو ۽ الله جي رحمت کان مايوس نه ٿيو بيشڪ الله جي رحمت کان
مِنْ رَّوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكٰفِرُوْنَ ﴿٨٧﴾ فَلَمَّا دَخَلُوْا عَلَيْهِ قَالُوْا
ڪافرئي نا اميد ٿيندا آهن. ف١٩٨ پوءِ جڏهن اهي يوسف وٽ پهتا چيائونس
يٰٓاَيُّهَا الْعَزِيْزُ مَسَّنَا وَاَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُّزْجٰىةٍ فَاَوْفِ
اي عزيز اسان کي ۽ اسان جي گهر وارن کي سخت تڪليف پهتي آهي ف١٩٩ ۽ اسان ٿوري قدر موڙي کڻي آيا آهيون ف٢٠٠
لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا ۭ اِنَّ اللّٰهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِيْنَ ﴿٨٨﴾
پوءِ اسان کي پورو ماپ ڏيو ف٢٠١ ۽ اسان تي خيرات ڪريو ف٢٠٢ بيشڪ الله خيرات وارن کي صلو ڏيندو آهي.

ف١٨٨ ته پيالو ان جي ڪجائي مان نڪتو.

ف١٨٩ ۽ اسان کي خبر نه هئي ته اها صورت پيش ايندي. حال جي حقيقت الله تعالىٰ ئي ڄاڻي ٿو ته ڇا آهي ۽ پيالو ڪهڙي طرح بنيامين جي سامان مان نڪتو.

ف١٩٠ پوءِ اهي ماڻهو پنهنجي والد وٽ واپس آيا ۽ سفر ۾ جيڪي ڪجهه پيش آيو هو، تنهن جي خبر ڏنائون ۽ وڏي ڀاءُ جيڪي ڪجهه چيو هو، سو سڀ والد کي عرض ڪيائون.

ف١٩١ حضرت يعقوب عليه السلام چيو ته چوري جي نسبت بنيامين جي طرف غلط آهي ۽ چوري جي سزا غلام بڻائڻ، اهو به ڪو ڇا ڄاڻي جيڪڏهن توهان فتوىٰ نه ڏيو ها ۽ توهان کي نه ٻڌائي ها ته پوءِ.

ف١٩٢ يعني حضرت يوسف عليه السلام کي ۽ ان جي ٻنهي ڀائرن کي.

ف١٩٣ حضرت يعقوب عليه السلام بنيامين جي خبر ٻڌي ۽ اها سندس ڏک ... انتها کي پهچي ويو.

ف١٩٤ روئيندي روئيندي اکين جي ڪارائڻ جو رنگ ويندو رهيو ۽ بينائي ڪمزور ٿي وئي. حسن رضي الله تعالىٰ عنه چيو ته حضرت يوسف عليه السلام جي جدائي ۾ حضرت يعقوب عليه السلام اسي ٨٠ سال روئيندو رهيو ۽ دوستن جي غم ۾ روئڻ، جيڪو تڪلف ۽ ڏيکاءُ کان نه هجي ۽ ان سان گڏ الله تعالىٰ جي شڪايت ۽ بي صبري نه لڌي وڃي رحمت آهي. غم جي انهن ڏينهن ۾ حضرت يعقوب عليه السلام جي زبان مبارڪ تي ڪڏهن ڪو بي صبري جو ڪلمو نه آيو.

ف١٩٥ يوسف جي ڀائرن پنهنجي والد کي.

ف١٩٦ توهان کي ڀاڪنهن پئي ڪي نه.

ف١٩٧ هن مان معلوم ٿئي ٿو ته حضرت يعقوب عليه الصلوٰة والسلام ڄاڻندو هو ته يوسف عليه السلام جيئرو آهي ۽ ان سان ملڻ جي اميد رکندو هو ۽ هي ڄاڻندو هو ته ان جو خواب حق آهي ۽ ضرور واقع ٿيندو. هڪ روايت هي به آهي ته ڀاڻ ملڪ الموت کان معلوم ڪيائين ته تو منهنجي پٽ جو روح قبض ڪيو آهي. ان عرض ڪيو نه. هن مان به کيس حياتي جو اطمينان ٿيو ۽ پاڻ پنهنجن فرزندن کي فرمايائين.

ف١٩٨ اهو ٻڌي حضرت يوسف عليه السلام جا ڀائر وري مصر جي طرف روانا ٿيا.

ف١٩٩ يعني تنگي ۽ بُک جي سختي ۽ جسمن جو ڪمزور ٿي وڃڻ.

ف٢٠٠ ردي ۽ کوٽي. جنهن کي ڪو سوداگر مال جي قيمت ۾ قبول نه ڪري. اهي چند کوٽا درهم هئا ۽ گهر جي سامان جون چند پراڻيون سڙيل شيون. ف٢٠١ جيئن کرن پئسن سان ڏيندا آهيو. ف٢٠٢ ناقص موڙي قبول ڪري.

قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَّا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَاَخِيْهِ اِذْ اَنْتُمْ جٰهِلُوْنَ ﴿٨٩﴾

ف٢٠٣ چيائين ڪجھ خبر اٿوَ توهان يوسف ۽ ان جي ڀاءُ سان ڇا ڪيو هو جڏهن توهان نادان هُئا. ف٢٠٤

قَالُوْٓا ءَاِنَّكَ لَاَنْتَ يُوْسُفُ ۭ قَالَ اَنَا يُوْسُفُ وَهٰذَآ اَخِيْ ۡ قَدْ

چيائون ڇا سچ پچ تون ئي يوسف آهين، چيائين مان يوسف ۽ هي مُنهنجو ڀاءُ آهي، بيشڪ الله

مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا ۭ اِنَّهٗ مَنْ يَّتَّقِ وَيَصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيْعُ اَجْرَ

اسان تي احسان ڪيو ف٢٠٥ بيشڪ جيڪو پرهيزگاري ۽ صبر اختيار ڪري پوءِ بيشڪ الله نيڪن جو اجر وڃائيندو

الْمُحْسِنِيْنَ ﴿٩٠﴾ قَالُوْا تَاللّٰهِ لَقَدْ اٰثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَاِنْ كُنَّا

نہ آهي ف٢٠٦. چيائون خدا جو قسم بيشڪ الله توهان کي اسان تي فضيلت ڏني ۽ بيشڪ اسان خطا وار هياسي

لَخٰطِـــِٕيْنَ ﴿٩١﴾ قَالَ لَا تَثْرِيْبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ ۭ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ ۡ وَهُوَ

ف٢٠٧. چيائين اڄ ف٢٠٨ توهان تي ڪا ملامت نہ آهي الله توهان کي معاف ڪري ۽ اهو سڀني

اَرْحَمُ الرّٰحِمِيْنَ ﴿٩٢﴾ اِذْهَبُوْا بِقَمِيْصِيْ هٰذَا فَاَلْقُوْهُ عَلٰي وَجْهِ

مهربانن کان وڌيڪ مهربان آهي ف٢٠٩. منهنجي هيءَ قميص کڻي وڃو ف٢١٠ ان کي منهنجي پيءُ جي منهن تي وجهو

اَبِيْ يَاْتِ بَصِيْرًا ۚ وَاْتُوْنِيْ بِاَهْلِكُمْ اَجْمَعِيْنَ ﴿٩٣﴾ وَلَمَّا فَصَلَتِ

تہ ان جون اکيون نورواريون ٿي وينديون ۽ پنهنجي سموري گهر وارن کي مون وٽ وٺي اچو. جڏهن قافلو مصر کان ٻاهر

الْعِيْرُ قَالَ اَبُوْهُمْ اِنِّىْ لَاَجِدُ رِيْحَ يُوْسُفَ لَوْلَآ اَنْ تُفَنِّدُوْنِ ﴿٩٤﴾

نڪتو ف٢١١ تہ انهن جي پيءُ ف٢١٢ چيو بيشڪ مان يوسف جي خوشبوءِ لهان تو جيڪڏهن مون کي هيءُ نہ چئو تہ هوش وڃائي آهيان

قَالُوْا تَاللّٰهِ اِنَّكَ لَفِيْ ضَلٰلِكَ الْقَدِيْمِ ﴿٩٥﴾ فَلَمَّآ اَنْ جَاۗءَ الْبَشِيْرُ

پٽن چيو خدا جو قسم توهان پنهنجي انهيءَ پراڻي بي اختياري ۾ آهيو ف٢١٣ پوءِ جڏهن خوشخبري ٻڌائيندڙ آيو ف٢١٤

اَلْقٰىهُ عَلٰي وَجْهِهٖ فَارْتَدَّ بَصِيْرًا ۚ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَّكُمْ ۚ اِنِّىْٓ اَعْلَمُ

ان اها قميص يعقوب جي منهن تي رکي ان وقت سندس اکيون ٺيڪ ٿي ويون، چيائين مان توهان کي چيو نہ هو تہ مون کي الله جا اهي

مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿٩٦﴾ قَالُوْا يٰٓاَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَآ اِنَّا

شان معلوم آهن جيڪي توهان نہ ٿا ڄاڻو ف٢١٥. چيائون اي اسان جا بابا اسان جي گناهن جي معافي طلب ڪر

كُنَّا خٰطِـــِٕيْنَ ﴿٩٧﴾ قَالَ سَوْفَ اَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّيْ ۭ اِنَّهٗ هُوَ الْغَفُوْرُ

بيشڪ اسان خطاوار آهيون. چيائين جلد مان توهان جي بخشش پنهنجي رب کان گهرندس، بيشڪ اهو ئي بخشڻهار

ف٢٠٣ انهن جو اهو حال ٻڌي حضرت يوسف عليه السلام تي گريه طاري ٿيو موتين وانگر چمڪندڙ ڳوڙها اکين مان جاري ٿي ويا ۽.

ف٢٠٤ يعني حضرت يوسف عليه السلام کي مارڻ، کوهہ ۾ ڪيرائڻ، وڪڻڻ، والد کان جدا ڪرڻ ۽ ان کان پوءِ ان جي ڀاءُ کي تنگ رکڻ، پريشان ڪرڻ توهان کي ياد آهي ۽ اهو فرمائيندي حضرت يوسف عليه السلام کي تبسم اچي ويو ۽ انهن سندس موتي جهڙن ڏندن جو حُسن ڏسي ڄاتو تہ هي تہ جمالِ يوسفيءَ جو شان آهي.

ف٢٠٥ اسان کي جدائيءَ کان پوءِ سلامتيءَ سان ملايو ۽ دنيا ۽ دين جي نعمتن سان سرفراز فرمايو.

ف٢٠٦ حضرت يوسف عليه السلام جي ڀائرن عذر خواهيءَ جي طريقي سان.

ف٢٠٧ انهيءَ جو نتيجو آهي تہ الله تعالىٰ توهان کي عزت ڏني، بادشاهہ بڻايو ۽ اسان کي مسڪين ڪري توهان جي سامهون آندو.

ف٢٠٨ جيتوڻيڪ ملامت ڪرڻ جوڳو ڏينهن آهي، مگر منهنجي طرف کان.

ف٢٠٩ ان کان پوءِ حضرت يوسف عليه السلام کانئن پنهنجي والد ماجد

١٠ جو حال دريافت ڪيو. انهن چيو، توهان جي جدائيءَ جي غم ۾ روئيندي

ع ١٤ ٤ روئيندي سندس بينائي بحال نہ رهي اٿس. پاڻ فرمايائين.

ف٢١٠ جيڪو منهنجي والد ماجد تعويذ نا هي منهنجي گچيءَ ۾ وڌو هو.

ف٢١١ ۽ ڪنعان جي طرف روانو ٿيو.

ف٢١٢ پنهنجن پوٽن ۽ پاڙيوارن کي.

ف٢١٣ ڇو تہ اهي هن گمان ۾ هُئا تہ هاڻي حضرت يوسف (عليه السلام) ڪٿي انجي وفات بہ ٿي چُڪي هوندي.

ف٢١٤ لشڪر جي اڳيان اڳيان اهو حضرت يوسف عليه السلام جو ڀاءُ يهودا هو. ان چيو تہ حضرت يعقوب عليه السلام وٽ رت پريل قميص بہ مان ئي کڻي ويو هيس ۽ ڪيس مان ئي چيو هو تہ يوسف (عليه السلام) کي بگهڙ کائي ويو. مان ئي ان کي غمگين ڪيو هو. اڄ ڪڙتو بہ مان ئي پيش ڪندس ۽ حضرت يوسف عليه السلام جي حياتيءَ جي فرحت انگيز خبر بہ مان ئي ٻڌائيندس. پوءِ يهودا مٿي ۽ پيرين اگهاڙو ڪڙتو کڻي اسي ٨٠ فرسنگ ڊوڙندو آيو، رستي ۾ کائڻ لاءِ ست مانيون پاڻ سان کنيون هُئائين. شوق جي ڪثرت جو هي عالم هو جو رستي ۾ انهن ستن مانين کي بہ کائي پورو ڪري نہ سگهيو.

ف٢١٥ حضرت يعقوب عليه السلام پُڇيو تہ يوسف عليه السلام ڪيئن آهي؟ يهودا عرض ڪيو حضور اهو مصر جو بادشاهہ آهي. فرمايائين مان بادشاهيءَ کي ڇا ڪريان، هيءُ ٻڌاءِ تہ ڪهڙي دين تي آهي؟ عرض ڪيائين دينِ اسلام تي. فرمايائين الحمدلله! الله تعالىٰ جي نعمت پوري ٿي. حضرت يوسف عليه السلام جي ڀائرن.

الرَّحِيمُ ﴿٩٨﴾ فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ اٰوٰى اِلَيْهِ اَبَوَيْهِ وَقَالَ

مهربان آهي. پوءِ جڏهن اهي يوسف وٽ ٢١٦ پهتا ته ان پنهنجي ماءُ ٢١٧ ۽ پيءُ کي پاڻ وٽ جاءِ ڏني ۽ چيائين

ادْخُلُوا مِصْرَ اِنْ شَآءَ اللّٰهُ اٰمِنِيْنَ ﴿٩٩﴾ وَرَفَعَ اَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ

مصر ۾ ٢١٨ داخل ٿيو امن سان جيڪڏهن الله گهري. ٢١٩ ۽ پنهنجي ماءُ پيءُ کي تخت تي ويهاريائين

وَخَرُّوا لَهٗ سُجَّدًا ۚ وَقَالَ يٰاَبَتِ هٰذَا تَاْوِيْلُ رُءْيَايَ مِنْ

۽ سڀ ڪرِي ٢٢٠ ان جي واسطي سجدي ۾ ڪري پيا ٢٢١ ۽ يوسف چيو اي منهنجا بابا هيءُ آهي منهنجي اڳين خواب جي تعبير

قَبْلُ ۫ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّيْ حَقًّا ۭ وَقَدْ اَحْسَنَ بِيْٓ اِذْ اَخْرَجَنِيْ

٢٢٢ بيشڪ منهنجي رب ان کي سچو ڪري ڏيکاريو ۽ بيشڪ ان مون تي احسان ڪيو جڏهن مون کي قيد مان ٻاهر

مِنَ السِّجْنِ وَجَآءَ بِكُمْ مِّنَ الْبَدْوِ مِنْۢ بَعْدِ اَنْ نَّزَغَ الشَّيْطٰنُ

آندائين ٢٢٣ ۽ توهان سڀني کي ڳوٺ کان وٺي آيو ان کان پوءِ جو شيطان مون ۾ منهنجي ڀائرن ۾ رنجش

بَيْنِيْ وَبَيْنَ اِخْوَتِيْ ۭ اِنَّ رَبِّيْ لَطِيْفٌ لِّمَا يَشَآءُ ۭ اِنَّهٗ هُوَ الْعَلِيْمُ

وڌي هئي بيشڪ منهنجو رب جنهن ڳالهه کي وڻيس آسان ڪري ڏي ۽ بيشڪ اهو ئي علم ۽ حڪمت

الْحَكِيْمُ ﴿١٠٠﴾ رَبِّ قَدْ اٰتَيْتَنِيْ مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِيْ مِنْ تَاْوِيْلِ

وارو آهي. ٢٢٤ اي منهنجا رب تو مون کي هڪ بادشاهي ڏني ۽ مون کي بعض ڳالهين جو نتيجو ڪڍڻ

الْاَحَادِيْثِ ۚ فَاطِرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۣ اَنْتَ وَلِيّٖ فِي الدُّنْيَا

سيکاريو، اي آسمانن ۽ زمين جا پيدا ڪندڙ، تون منهنجو ڪم ٺاهيندڙ آهين دنيا ۽

وَالْاٰخِرَةِ ۚ تَوَفَّنِيْ مُسْلِمًا وَّاَلْحِقْنِيْ بِالصّٰلِحِيْنَ ﴿١٠١﴾ ذٰلِكَ مِنْ

آخرت ۾، مون کي مسلمان ڪري اٿار ۽ انهن سان ملاءِ جيڪي خاص تنهنجي قرب جا لائق آهن. ٢٢٥ هي ڪجهه

اَنْۢبَآءِ الْغَيْبِ نُوْحِيْهِ اِلَيْكَ ۚ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ اَجْمَعُوْٓا

غيب جون خبرون آهن جيڪي اسان تنهنجي طرف وحي ڪريون ٿا ۽ تون انهن وٽ نه هئين ٢٢٦ جڏهن انهن پنهنجو

اَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُوْنَ ﴿١٠٢﴾ وَمَآ اَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ

ڪم پڪو ڪيو هو ۽ اهي سازش ڪري رهيا هئا. ٢٢٧ ۽ گهڻا ماڻهو، تون ڪيترو به گهرين

بِمُؤْمِنِيْنَ ﴿١٠٣﴾ وَمَا تَسْـَٔلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ ۭ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ

ايمان نه آڻيندا. ۽ تون ان تي انهن کان ڪا مزدوري ڏٺو گهرين هي ٢٢٨ ته نه آهي مگر سڀني جهان

٢١٦ حضرت يعقوب عليه السلام سحر جي وقت نماز کان پوءِ هٿ مٿي کڻي الله تعالىٰ جي دربار ۾ پنهنجن پٽن جي لاءِ دعا ڪئي سا قبول ٿي ۽ حضرت يعقوب عليه السلام کي وحي فرمايو ويو ته صاحبزادن جي خطا بخشي وئي. حضرت يوسف عليه السلام پنهنجي والد ماجد کي پنهنجي اهل ۽ اولاد سميت گهرائڻ لاءِ پنهنجن ڀائرن سان ٻه سؤ سوارين ۽ گهڻو سامان موڪليو هو. حضرت يعقوب عليه السلام مصر جو اراده فرمايو ۽ پنهنجي اهل کي گڏ ڪيو. ڪل مرد ۽ عورتون ٧٢ يا ٧٣ ڄڻا هئا. الله تعالىٰ انهن ۾ اها برڪت فرمائي جو انهن جو نسل ايترو وڌيو، جو جڏهن حضرت موسىٰ عليه السلام سان گڏ بني اسرائيل مصر کان نڪتا هئا ته ڇهن لکن کان وڌيڪ هئا هن جي باوجود، جو حضرت موسىٰ عليه الصلوٰة والسلام جو زمانو صرف چار سؤ سال پوءِ آهي. الحاصل، جڏهن حضرت يعقوب عليه السلام مصر جي ويجهو پهتو ته حضرت يوسف عليه السلام مصر جي بادشاهِ اعظم کي پنهنجي والد ماجد جي تشريف آوريءَ جو اطلاع ڏنو ۽ چار هزار لشڪري ۽ گهڻن مصري سوارن کي ساڻ ڪري پاڻ پنهنجي والد صاحب جي استقبال جي لاءِ سوين ريشمي جهنڊا اڏاريندي، قطارن ۾ روانو ٿيو. حضرت يعقوب عليه السلام پنهنجي فرزند يهودا جي هٿ تي ٽيڪ لڳائي تشريف فرمائي رهيو هو. جڏهن سندس نظر لشڪر تي پئي ۽ پاڻ ڏٺائين ته ميدان شان وشوڪت واري سوارن سان ڀريو رهيو آهي. فرمايائين اي يهودا! ڇا هي مصر جو فرعون آهي، جنهن جو لشڪر هن شوڪت ۽ دٻدٻي سان اچي رهيو آهي؟ عرض ڪيائين نه. هي حضور جن جو فرزند حضرت يوسف عليه السلام آهي. حضرت جبرئيل عليه السلام کيس متعجب ڏسي عرض ڪيو ته هوا جي طرف ڏسڻ فرمايو، توهان جي سرور ۽ خوشي ۾ شرڪت لاءِ ملائڪ حاضر ٿيا آهن، جيڪي مدتن کان توهان جي غم جي سبب روئندا رهيا آهن. ملائڪن جي تسبيح، گهوڙن جي هڻڪارن ۽ طبل و بوق جي آوازن عجيب ڪيفيت پيدا ڪري ڇڏي هئي اهو محرم الحرام جي ڏهين تاريخ هئي جڏهن والد ۽ ولد (پيءُ پٽ) ويجها ٿيا. حضرت يوسف عليه السلام سلام عرض ڪرڻ جو اراده ڪيو، جبرئيل عليه السلام عرض ڪيو ته توهان توقف ڪريو ۽ والد صاحب کي سلام جي شروعات جو موقعو ڏيو. اهڙيءَ طرح حضرت يعقوب عليه السلام اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا مُذْهِبَ الْاَحْزَانِ (يعني اي غم ۽ ڏک جي دور ڪرڻ وارا سلام) ۽ ٻنهي صاحبن لهي پاڪر پاتو ۽ ملي گهڻو رُنا. پوءِ ان سينگاريل قيام گاهه ۾ داخل ٿيا، جيڪو اڳئي سندس استقبال جي لاءِ نفيس خيما وغيره لڳائي سينگاريو ويو هو. اهو داخل ٿيڻ مصر جي حدن ۾ هو. ان کان پوءِ ٻيو داخل ٿيڻ خاص شهر ۾ آهي، جنهن جو بيان ايندڙ آيت ۾ آهي. ٢١٧ ماءُ مان يا خاص والده مراد آهي، جيڪڏهن ان وقت تائين زنده هئي يا ماسي. مفسرن جا ان باري ۾ ڪيترائي قول آهن. ٢١٨ يعني خاص شهر ۾. ٢١٩ جڏهن مصر ۾ داخل ٿيا ۽ حضرت يوسف پنهنجي تخت تي جلوه افروز ٿيو، پاڻ پنهنجي والدين جي عزت ڪيائين. ٢٢٠ يعني والدين ۽ سڀئي ڀائر. ٢٢١ اهو سجدو تحيت ۽ تواضع جو هو، جيڪو سندن شريعت ۾ جائز هو، جيئن اسان جي شريعت ۾ ڪنهن وڏي ماڻهو جي تعظيم جي لاءِ قيام، مصافحه ۽ دست بوسي جائز آهي. عبادت جو سجدو الله تعالىٰ کان سواءِ ڪنهن ٻئي کي ڪڏهن به جائز نه ٿيو، نه ٿي سگهي ٿو، ڇو ته اهو شرڪ آهي ۽ تحيت ۽ تعظيم جو سجدو به اسان جي شريعت ۾ جائز نه آهي. ٢٢٢ جيڪو مان ننڍي عمر يعني ٻاراڻپ جي حالت ۾ ڏٺو هو. ٢٢٣ ان موقعي تي پاڻ کوهه جو ذڪر نه ڪيائين ته جيئن ڀائرن کي شرمندگي نه ٿئي. ٢٢٤ تاريخدانن جو بيان آهي ته حضرت يعقوب عليه السلام پنهنجي فرزند حضرت يوسف عليه السلام وٽ مصر ۾ چوويهه سال بهترين عيش ۽ آرام ۽ خوشحالي سان رهيو. وفات جي قريب پاڻ حضرت يوسف عليه السلام کي وصيت ڪيائين ته سندس جنازو شام ملڪ جي مقدس زمين ۾ سندس والد حضرت اسحاق عليه السلام جي قبر شريف وٽ دفن ڪيو وڃي. ان وصيت جي تعميل ڪئي وئي ۽ وفات کان پوءِ ساڳ جي ڪاٺ جي تابوت ۾ سندس جسم اطهر شام ۾ آندو ويو. انهي ئي وقت سندس ڀاءُ عيص جي به وفات ٿي، اهڙيءَ طرح ٻنهي ڀائرن جي ولادت به گڏ ٿي هئي ۽ دفن به هڪ ئي قبر ۾ ڪيا ويا ۽ ٻنهي صاحبن جي عمر هڪ سو پنجيتاليهه سال هئي. جڏهن حضرت يوسف عليه السلام پنهنجي والد ۽ چاچي کي دفن ڪري مصر جي طرف روانو ٿيو، تڏهن پاڻ هيءَ دعا گهريائين، جيڪا ايندڙ آيت ۾ مذڪور آهي. ٢٢٥ يعني حضرت ابراهيم، حضرت اسحاق ۽ حضرت يعقوب عليهم السلام نبي سڀ گناهن کان معصوم آهن. حضرت يوسف عليه السلام جي اها دعا امت جي تعليم لاءِ آهي ته اهي سهڻي خاتمي جي دعا گهرندا رهن. حضرت يوسف عليه السلام پنهنجي والد ماجد کان پوءِ ٽيويهه سال رهيو، ان کان پوءِ سندس وفات ٿي. سندس دفن جي جاءِ ۾ مصر وارن ۾ سخت اختلاف واقع ٿيو. هر محلي واري برڪت جي حصول خاطر پنهنجي محلي ۾ دفن ڪرڻ ٿي گهريو. آخر ۾ هن راءِ تي

ع ١١ ١١ ٥
لِّلْعٰلَمِیْنَ ۝١٠٤ وَ كَاَیِّنْ مِّنْ اٰیَةٍ فِی السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضِ یَمُرُّوْنَ
جي واسطي نصيحت ۽ ڪيترين ئي نشانيون آهن ف٢٢٩ آسمانن ۽ زمين ۾ جو اڪثر ماڻهو انهن وٽان لنگهن ٿا
عَلَیْهَا وَ هُمْ عَنْهَا مُعْرِضُوْنَ ۝١٠٥ وَ مَا یُؤْمِنُ اَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ
ف٢٣٠ ۽ انهن کان بي خبر هوندا آهن . ۽ انهن ۾ اڪثر اهي آهن جيڪي الله تي يقين نٿا رکن
اِلَّا وَ هُمْ مُّشْرِكُوْنَ ۝١٠٦ اَفَاَمِنُوْۤا اَنْ تَاْتِیَهُمْ غَاشِیَةٌ مِّنْ
مگر شرڪ ڪندي . ف٢٣١ ڇا هُو ان کان بي خوف ٿي وينا جو الله جو عذاب اچي ڪري انهن کي
عَذَابِ اللّٰهِ اَوْ تَاْتِیَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَّ هُمْ لَا یَشْعُرُوْنَ ۝١٠٧
گهيري وٺي يا اوچتو انهن تي قيامت اچي وڃي ۽ انهن کي خبر به نه پوي .
قُلْ هٰذِهٖ سَبِیْلِیْۤ اَدْعُوْۤا اِلَى اللّٰهِ ؔ عَلٰى بَصِیْرَةٍ اَنَا وَ مَنِ
تون فرماءِ ف٢٣٢ هيءُ منهنجي واٽ آهي مان الله جي طرف سڏيان ٿو مان ۽ جيڪي منهنجي نقش قدم تي هلن دل جون اکيون
اتَّبَعَنِیْ ؕ وَ سُبْحٰنَ اللّٰهِ وَ مَاۤ اَنَا مِنَ الْمُشْرِكِیْنَ ۝١٠٨ وَ مَاۤ
رکندا آهن ف٢٣٣ ۽ الله جي پاڪائي آهي ف٢٣٤ ۽ مان شرڪ ڪرڻ وارو نه آهيان . ۽ اسان تو کان
اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُّوْحِیْۤ اِلَیْهِمْ مِّنْ اَهْلِ الْقُرٰى ؕ
اڳ ۾ جيڪي رسول موڪليا سڀ مرد ئي هئا ف٢٣٥ جن کي اسان وحي ڪندا هياسين ۽ سڀ شهر جا رهندڙ هئا ف٢٣٦
اَفَلَمْ یَسِیْرُوْا فِی الْاَرْضِ فَیَنْظُرُوْا كَیْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِیْنَ
پوءِ ڇا انهن ماڻهن زمين ۾ گهمي نه ڏٺو پوءِ ڏسن ها انهن کان اڳين جو ڪهڙو انجام ٿيو ف٢٣٧
مِنْ قَبْلِهِمْ ؕ وَ لَدَارُ الْاٰخِرَةِ خَیْرٌ لِّلَّذِیْنَ اتَّقَوْا ؕ اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ ۝١٠٩
۽ بيشڪ آخرت جو گهر پرهيزگارن جي واسطي بهتر آهي ڇا پوءِ توهان کي عقل نه آهي .
حَتّٰۤى اِذَا اسْتَیْــٴَسَ الرُّسُلُ وَ ظَنُّوْۤا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوْا
ايستائين جو جڏهن رسولن کي ظاهري سببن جي اميد نه رهي ف٢٣٨ ۽ ماڻهن سمجهيو ته رسولن انهن سان غلط ڳالهه
جَآءَهُمْ نَصْرُنَا ۙ فَنُجِّیَ مَنْ نَّشَآءُ ؕ وَ لَا یُرَدُّ بَاْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ
ڪئي هئي ف٢٣٩ ان وقت اسان جي مدد آئي ۽ جنهن کي اسان گهريو تنهن کي بچايو ويو ف٢٤٠ ۽ اسان جو عذاب مجرم ماڻهن کان
الْمُجْرِمِیْنَ ۝١١٠ لَقَدْ كَانَ فِیْ قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِّاُولِی الْاَلْبَابِ ؕ
ڦيرايو نه ويندو آهي . بيشڪ انهن جي خبرن ۾ ف٢٤١ عقلمندن جون اکيون کلنديون آهن ف٢٤٢

وقف النبي عليه السلام

اتفاق ٿيو ته ڪيس نيل درياء ۾ دفن ڪيو وڃي ته جيئن سندس قبر مبارڪ کي پاڻي ڇُهندو گذري ۽ ان برڪت سان سمورا مصروارا فيض ياب ٿين. اهڙيءَ طرح ڪيس سنگِ رخام يا سنگِ مرمر جي صندوق ۾ نيل درياءَ جي اندر دفن ڪيو ويو ۽ پاڻ ان هنڌ ئي رهيو، ايستائين جو ۽ چار سؤ سالن کان پوءِ حضرت موسىٰ عليه السلام سندس تابوت شريف ڪڍي سندس ابن ڏاڏن سڳورن وٽ شام ۾ دفن ڪيو. ف٢٢٦ يعني حضرت يوسف عليه السلام جا پاڻ. ف٢٢٧ هن جي باوجود اي محبوب سيد الانبيآء صلى الله عليه وسلم! توهان جو انهن سمورن واقعن کي هن تفصيل سان بيان فرمائڻ غيبي خبر ۽ معجزو آهي. ف٢٢٨ قرآن شريف. ف٢٢٩ خالق ۽ سندس توحيد ۽ صفتن تي دلالت ڪرڻ وارين انهن نشانين مان هلاڪ ٿيل امتن جا نشان مراد آهن (مدارڪ). ف٢٣٠ ۽ انهن جو مشاهدو ڪن ٿا، پر سوچ نٿا ڪن، عبرت حاصل نٿا ڪن. ف٢٣١ جمهور مفسرن وٽ هيءَ آيت مشرڪن جي رد ۾ نازل ٿي، جيڪي الله تعالىٰ جي خالق ۽ رزاق هجڻ جي اقرار ڪرڻ جي باوجود بُت پرستي ڪري غيرن کي عبادت ۾ ان جو شريڪ ڪندا هئا. ف٢٣٢ اي محبوب مصطفىٰ صلى الله عليه وسلم! انهن مُشرڪن کي ته توحيدِ الاهي ۽ دينِ اسلام جي دعوت ڏيو. ف٢٣٣ حضرت ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما فرمايو ته محبوب محمّد مصطفىٰ صلى الله عليه وسلم جن ۽ سندن صحابه ڪرام سهڻي رستي ۽ افضل هدايت تي آهن. اهي علم جون کاڻيون، ايمان جا خزانا، رحمان جا لشڪر آهن. ابن مسعود رضي الله تعالىٰ عنه فرمايو ته طريقو اختيار ڪرڻ وارن کي گهرجي ته گذريلن جو طريقو اختيار ڪن. اهي محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جا صحابه ڪرام آهن. جن جون دليون امت ۾ سڀني کان وڌيڪ پاڪ، علم ۾ سڀني کان گهڻا، تڪلف ۾ سڀني کان گهٽ اهڙا سڳورا آهن، جن کي الله تعالىٰ پنهنجي محبوب نبي عليه الصلوٰة والسلام جي صحبت ۽ سندن دين جي اشاعت لاءِ برگزيده ڪيو آهي. ف٢٣٤ سڀني عيبن، نقصن، شريڪن، ضدن ۽ هڪجهڙن کان. ف٢٣٥ نه ملائڪ نه ڪنهن عورت کي نبي بنايو ويو. هي مڪي وارن کي جواب آهي. جن چيو هو ته الله تعالىٰ ملائڪن کي ڇو نه نبي بڻائي موڪليو؟ انهن کي ٻڌايو ويو ته ڇا اها تعجب جي ڳالهه آهي، اڳي کان ئي ڪڏهن ملائڪ نبي ٿي نه آيا. ف٢٣٦ حسن رضي الله تعالىٰ عنه فرمايو ته جهنگلين، جنن ۽ عورتن مان ڪڏهن به ڪو نبي نه ڪيو ويو. ف٢٣٧ نبين سڳورن کي ڪوڙو چوڻ سان ڪهڙي طرح هلاڪ ڪيا ويا. ف٢٣٨ يعني ماڻهن کي گهرجي ته عذاب الاهي ۾ دير ٿيڻ ۽ عيش و آرام جي دير تائين رهڻ تي مغرور نه ٿي وڃن، ڇو ته اڳين امتن کي به گهڻيون مهلتون ڏنيون ويون آهن، ايستائين جو جڏهن انهن جي عذابن ۾ گهڻي دير ٿي ۽ ظاهري سببن جي ڪري رسولن کي قوم تي دنيا ۾ ظاهري عذاب اچڻ جي اميد نه رهي. (ابوالسعود). ف٢٣٩ يعني قوم گمان ڪيو ته رسولن کين جيڪي عذاب جا وعدا ڏنا هئا، سي پورا ٿيڻ وارا نه آهن. (مدارڪ وغيره). ف٢٤٠ پنهنجن ٻانهن مان يعني اطاعت ڪرڻ وارن ايمان وارن کي بچائي ورتو. ف٢٤١ يعني نبين سڳورن جون ۽ سندن قومن جون. ف٢٤٢ جيئن ته حضرت يوسف عليه الصلوٰة والسلام جي واقعي مان وڏا وڏا نتيجا نڪرن ٿا ۽ معلوم ٿئي ٿو ته صبر جو نتيجو سلامت ۽ ڪرامت آهي ۽ ايذاءَ رسانيءَ ۽ بدخواهي جو انجام پشيماني ۽ الله تعالىٰ تي ڀروسي رکڻ وارو ڪامياب ٿئي ٿو ۽ ٻانهي کي سختين جي پيش اچڻ سان مايوس نه ٿيڻ گهرجي. جيڪڏهن رحمت الاهي مدد ڪري ته پوءِ ڪنهن جي بدخواهي ڪجهه نه ٿي ڪري سگهي. ان کان پوءِ قرآن پاڪ جي نسبت ارشاد ٿئي ٿو.

مَا كَانَ حَدِيْثًا يُّفْتَرٰى وَلٰكِنْ تَصْدِيْقَ الَّذِيْ بَيْنَ يَدَيْهِ
هيءُ ڪا گهڙيل ڳالهه نه آهي ف٢٤٣ پر پاڻ اڳين ڳالهين جي تصديق ف٢٤٤ آهي ۽ هر شيءِ
وَتَفْصِيْلَ كُلِّ شَيْءٍ وَّهُدًى وَّرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُّؤْمِنُوْنَ ﴿١١١﴾ ع ١٢ ٦
جو تفصيل وار بيان ۽ مسلمانن جي واسطي هدايت ۽ رحمت آهي

سُوْرَةُ الرَّعْدِ ١٣ مَدَنِيَّةٌ ٩٦ — بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ — اٰيَاتُهَا ٤٣ رُكُوْعَاتُهَا ٦

سورة الرعد مدني آهي ۾ الله نهايت مهربان، ٻاجهاري جي نالي سان (شروع) ف١ ٤٣ آيتون ۽ ٦ رڪوع آهن

الٓمّٓرٰ تِلْكَ اٰيٰتُ الْكِتٰبِ وَالَّذِيْٓ اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَّبِّكَ
هي ڪتاب جون آيتون آهن ف٢ ۽ جيڪو تنهنجي طرف تنهنجي رب وٽان لٿو ف٣ حق آهي ف٤
الْحَقُّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُوْنَ ﴿١﴾ اَللّٰهُ الَّذِيْ رَفَعَ
مگر اڪثر ماڻهو ايمان نه ٿا آڻين. ف٥ الله آهي جنهن آسمان کي بلند ڪيو
السَّمٰوٰتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ
ري ٿنڀن جي جو توهان ڏسو ف٦ پوءِ عرش تي استوا فرمايائين (جيئن ان جي شان جي لائق آهي) ۽ سج ۽ چنڊ
الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ۭ كُلٌّ يَّجْرِيْ لِاَجَلٍ مُّسَمًّى ۭ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ يُفَصِّلُ
کي مسخر ڪيائين ف٧ هر هڪ، هڪ مقرر واعدي تائين هلي ٿو ف٨ الله ڪم جي تدبير فرمائي ٿو ۽ نشانيون کولي
الْاٰيٰتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاۗءِ رَبِّكُمْ تُوْقِنُوْنَ ﴿٢﴾ وَهُوَ الَّذِيْ مَدَّ الْاَرْضَ
بڌائي ٿو ف٩ من توهان پنهنجي رب سان ملڻ جو يقين ڪريو. ف١٠ ۽ اهو ئي آهي جنهن زمين کي پکيڙيو ۽
وَجَعَلَ فِيْهَا رَوَاسِيَ وَاَنْهٰرًا ۭ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرٰتِ جَعَلَ
ان ۾ پهاڙ ف١١ ۽ نهرون پيدا ڪيون ۽ زمين ۾ هر قسم جا ميوا ٻن ٻن طرحن جا
فِيْهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ ۭ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ
بنايا ف١٢ رات سان ڏينهن کي ڍڪي ٿو بيشڪ ان ۾ نشانيون آهن
لِّقَوْمٍ يَّتَفَكَّرُوْنَ ﴿٣﴾ وَفِي الْاَرْضِ قِطَعٌ مُّتَجٰوِرٰتٌ وَّجَنّٰتٌ مِّنْ
ڌيان ڏيندڙن جي واسطي ف١٣ ۽ زمين جا مختلف ٽڪرا آهن ويجها ويجها ف١٤ ۽ باغ آهن
اَعْنَابٍ وَّزَرْعٌ وَّنَخِيْلٌ صِنْوَانٌ وَّغَيْرُ صِنْوَانٍ يُّسْقٰى بِمَاۗءٍ
انگورن جا ۽ پوک ۽ کجين جا وڻ هڪ پاڙ مان نڪتل ۽ جدا جدا ٿڙن سمورن کي هڪڙو ئي پاڻي ڏنو ويندو آهي

ف٢٤٣ جنهن کي ڪنهن انسان پنهنجي طرف کان ناهيو هجي، ڇو ته ان جو اعجاز سندس مِنَ اللّٰهِ هجڻ قطعي طور تي ثابت ڪري ٿو.

ف٢٤٤ توريت، انجيل وغيره الله جي ڪتابن جي.

ف١ سورة رعد مڪيه آهي ۽ هڪ روايت حضرت ابن عباس رضي الله تعاليٰ عنهما کان هي آهي ته ٻن آيتن لَا يَزَالُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا تُصِيْبُهُمْ ۽ يَقُوْلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لَسْتَ مُرْسَلًا کان سواءِ باقي سموري سورة مڪي آهي، ٻيو قول هي آهي ته هي سورة مدني آهي. هن ۾ ڇهه رڪوع، ٽيتاليهه يا پنجيتاليهه آيتون، اٺ سو پنجونجاهه ڪلما ۽ ٽي هزار پنج سؤ ڇهه حرف آهن.

ف٢ يعني قرآن شريف جون.

ف٣ يعني قرآن شريف.

ف٤ ان ۾ ڪجهه شبهو نه آهي.

ف٥ يعني مڪي جا مشرڪ، جيڪي هي چون ٿا ته هي ڪلام محمد صلي الله عليه وسلم جن جو آهي، ان پاڻ ٺاهيو. هن آيت ۾ انهن جو رد فرمايو ويو ۽ ان کان پوءِ الله تعاليٰ پنهنجي ربوبيت جا دليل ۽ پنهنجي قدرت جا عجائب بيان فرمايا، جيڪي سندس وحدانيت تي دلالت ڪن ٿا.

ف٦ هن جون ٻه معنائون ٿي سگهن ٿيون. هڪ هي ته آسمانن کي ٿنڀن کان سواءِ بلند ڪيائين، جيئن توهان انهن کي ڏسو ٿا، يعني حقيقت ۾ ڪو ٿنڀو ئي نه آهي، ۽ هي معنيٰ به ٿي سگهي ٿي ته توهان جي ڏسڻ ۾ اچڻ وارن ٿنڀن کان سواءِ بلند ڪيائين. هن تقدير تي معنيٰ هي ٿيندي ته ٿنڀا نه آهن مگر توهان جي ڏسڻ ۾ نه ٿا اچن ۽ پهرين قول وڌيڪ صحيح آهي، جمهور به انهي تي آهي (خازن ۽ جمل).

ف٧ پنهنجي ٻانهن جي فائدن ۽ پنهنجن ڳوٺن جي مصلحتن جي لاءِ اهي حڪم مطابق گردش ۾ آهن.

ف٨ يعني دنيا جي فنا ٿيڻ جي وقت تائين. حضرت ابن عباس رضي الله تعاليٰ عنهما فرمايو ته اجل مسمّٰي مان انهن جا درجا ۽ منزلون مراد آهن يعني اهي پنهنجي منزلن ۽ درجن ۾ هڪ غايت تائين گردش ڪن ٿا، جنهن کان تجاوز نه ٿا ڪري سگهن. سج ۽ چنڊ مان هر هڪ جي لاءِ خاص سير خاص جهت جو طرف، تکڙ، آهستگي ۽ حرڪت جي خاص مقدار سان مقرر فرمايو آهي.

ف٩ پنهنجي وحدانيت ۽ قدرت جي ڪمال جون.

ف١٠ ۽ ڄاڻو ته جيڪو انسان کي نه هجڻ کان پوءِ موجود ڪرڻ تي قادر آهي، اهو ان تي موت کان پوءِ جيئرو ڪرڻ تي به قادر آهي. ف١١ يعني مضبوط پهاڙ. ف١٢ ڪارا ۽ اڇا، کٽا ۽ مٺا، ننڍا ۽ وڏا، ٻري ۽ ٻستاني گرم ۽ ٿڌا، آلا ۽ سُڪل وغيره. ف١٣ جيڪي سمجهن ته هي نشان سمورا ڪاريگر حڪيم جي وجود تي دلالت ڪن ٿا. ف١٤ هڪ ٻئي سان مليل، انهن مان ڪو پوک جي قابل آهي ته ڪو نا قابل ڪا پٿريلو ته ڪو واريسو آهي.

وَّاحِدٍ قف وَّنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلٰى بَعْضٍ فِى الْاُكُلِ ؕ اِنَّ فِىْ ذٰلِكَ

۽ ميون مان اسان هڪڙن کي ٻين کان ڀلو ڪندا آهيون ۽ بيشڪ ان ۾ نشانيون

لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّعْقِلُوْنَ ﴿٤﴾ وَاِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ ءَاِذَا

آهن عقلمندن جي واسطي. ف١٥ ۽ جيڪڏهن توکي تعجب ٿو لڳي ف١٦ ته وڌيڪ حيرت انهن جي هن چوڻ تي آهي ته

كُنَّا تُرٰبًا ءَاِنَّا لَفِىْ خَلْقٍ جَدِيْدٍ ؕ اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِرَبِّهِمْ ج

ڇا اسان مٽي ٿي وڃڻ کان پوءِ نئين سر پيدا ٿينداسين ف١٧ اهي آهن جيڪي پنهنجي رب جا منڪر ٿيا

وَاُولٰٓئِكَ الْاَغْلٰلُ فِىْٓ اَعْنَاقِهِمْ ج وَاُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ النَّارِ ج هُمْ

۽ اهي ئي آهن جن جي ڳچين ۾ ڳٽ هوندا ف١٨ ۽ اهي دوزخي آهن ۽ انهن کي انهي

فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿٥﴾ وَيَسْتَعْجِلُوْنَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ

۾ هميشه رهڻو آهي. ۽ توکان عذاب جي جلدي ڪن ٿا رحمت کان اڳي ف١٩ جڏهن ته انهن

خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلٰتُ ؕ وَاِنَّ رَبَّكَ لَذُوْ مَغْفِرَةٍ لِّلنَّاسِ

کان اڳين جون سزائون گذري چڪيون ف٢٠ ۽ بيشڪ تنهنجو رب ته ماڻهن کي سندن ظلم جي باوجود به ڪين هڪ

عَلٰى ظُلْمِهِمْ ج وَاِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيْدُ الْعِقَابِ ﴿٦﴾ وَيَقُوْلُ الَّذِيْنَ

طرح جي معافي ڏيندو آهي ف٢١ بيشڪ تنهنجي رب جو عذاب سخت آهي. ف٢٢ ۽ ڪافر چوندا آهن ته

كَفَرُوْا لَوْلَآ اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِّنْ رَّبِّهٖ ؕ اِنَّمَآ اَنْتَ مُنْذِرٌ وَّ

انهن تي سندن رب جي طرفان ڪا نشاني ڇو نه لٿي ف٢٣ تون ته فقط ڊيڄاريندڙ آهين ۽

لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ﴿٧﴾ ع اَللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى وَمَا تَغِيْضُ

هر قوم جي واسطي هدايت ڪندڙ ف٢٤ الله ڄاڻي ٿو جو ڪجهه ڪنهن مادي جي پيٽ ۾ آهي ف٢٥ ۽ جو ڪجهه

الْاَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ ؕ وَكُلُّ شَىْءٍ عِنْدَهٗ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾ عٰلِمُ

پيٽ گهٽ وڌ ٿيندا آهن ف٢٦ ۽ هر شيءِ ان وٽ هڪ اندازي سان آهي. ف٢٧ هر ڳجهه ۽ ظاهر

الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيْرُ الْمُتَعَالِ ﴿٩﴾ سَوَآءٌ مِّنْكُمْ مَّنْ اَسَرَّ

جو ڄاڻندڙ ۽ سڀ کان وڏو ۽ بلندي وارو ف٢٨. برابر آهن جيڪو توهان مان آهستي ڳالهه

الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهٖ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِالَّيْلِ وَسَارِبٌ

ڪري ۽ جيڪو ڏاڍيان ڪري ۽ جيڪو رات ۾ لڪل آهي ۽ جيڪو ڏينهن ۾

ف١٥ حضرت حسن بصري رضي الله تعالیٰ عنه فرمايو ته هن ۾ بني آدم جي دلين جي هڪ تمثيل آهي ته جيئن زمين هڪ هئي، ان جا مختلف ٽڪرا ٿيا، انهن تي آسمان مان هڪ ئي پاڻي وسيو، ان سان مختلف قسم جا ميوا، گل، وڻ ۽ ٻوٽا، چڱا ۽ خراب پيدا ٿيا. اهڙيءَ طرح ماڻهو حضرت آدم مان پيدا ڪيا ويا انهن وٽ آسمان تان هدايت آئي، ان سان ڪجهه دليون نرم ٿيون، انهن ۾ عاجزي ۽ نيازي پيدا ٿي. ڪجهه دليون سخت ٿي ويون، اهي راند روند ۾ مبتلا ٿيون. پوءِ جهڙيءَ طرح زمين جا ٽڪرا پنهنجن گلن ۽ ميون ۾ مختلف آهن، اهڙيءَ طرح انساني دليون پنهنجن نشانن، نورن ۽ رازن ۾ مختلف آهن. ف١٦ اي محبوب مصطفیٰ صلی الله عليه وسلم! ڪافرن جي تڪذيب ڪرڻ تي هن جي باوجود، جو توهان انهن ۾ صادق ۽ امين معروف هئو. ف١٧ ته انهن ڪجهه نه سمجهيو ته جنهن شروعات ۾ بغير مثال جي پيدا ڪيو آهي ان کي ٻيهر پيدا ڪرڻ ڇا مشڪل آهي. ف١٨ قيامت جي ڏينهن. ف١٩ مڪي جا مشرڪ ۽ اها جلدي ڪرڻ ٺٺولي جي طريقي سان هئي ۽ رحمت مان سلامت ۽ عافيت مراد آهي. ف٢٠ اهي به رسولن جي تڪذيب ۽ عذاب جي ٺٺول ڪندا هئا. تن جو حال ڏسي عبرت حاصل ڪرڻ گهرجي. ف٢١ ته انهن جي عذاب ۾ جلدي نه ٿو فرمائي ۽ انهن کي مهلت ڏئي ٿو. ف٢٢ جڏهن عذاب فرمائي. ف٢٣ ڪافرن جو اهو قول نهايت بي ايماني جو قول هو. جيتريون آيتون نازل ٿي چڪيون هيون ۽ معجزا ڏيکاريا ويا هئا، انهن سڀني کي ڪالعدم قرار ڏيئي ڇڏيو. اها انتها درجي جي نا انصافي ۽ حق دشمني آهي. جڏهن حجت قائم ٿي وڃي ۽ انڪار جي ناقابل دليل پيش ڪيا وڃن ۽ اهڙن دليلن سان دعویٰ ثابت ڪئي وڃي جنهن جي جواب سان مخالفن جا سمورا علم ۽ هنر وارا عاجز ۽ حيران رهجي وڃن ۽ انهن کي چپ چپ ڪرڻ زبان کولڻ جي جرات نه رهي، اهڙيون روشن آيتون، واضح دليل ۽ ظاهر معجزا ڏسي هي چوڻ ته ڪا نشاني ڇو نه لٿي، روشن ڏينهن ۾ ڏينهن جي انڪار ڪرڻ کان به وڌيڪ ڪوڙو ۽ باطل زور آهي ۽ حقيقت ۾ هي حق کي ڄاڻي به ان کان عناد ۽ فرار آهي. ڪنهن دعویٰ تي جڏهن چڱو دليل قائم ٿي وڃي، ته وري ان تي ٻيهر دليل جي طلب عناد ۽ ثابت ٿئي ٿي، جيستائين دليل کي مجروح نه ڪيو وڃي. ڪو شخص ٻئي دليل جي طلب ڪرڻ جو حق نه ٿو رکي ۽ جيڪڏهن اهو سلسلو قائم ڪيو وڃي ته هر شخص لاءِ نئون دليل قائم ڪيو وڃي، جنهن کي اهو طلب ڪري ۽ اها ئي نشاني لاٿي وڃي جيڪا اهو گهري ته پوءِ نشانين جو سلسلو ڪڏهن به ختم نه ٿيندو ان ڪري الاهي حڪمت هيءَ آهي ته نبين سڳورن کي اهڙا معجزا ڏنا ويندا آهن جن سان

هر شخص انهن جي صدق ۽ نبوت جو يقين ڪري سگهي ۽ گهڻو ڪري اهي ان قسم مان هوندا آهن، جنهن ۾ انهن جي امت ۽ انهن جي زماني جا ماڻهو زياده مشق ۽ مهارت رکندا آهن. جيئن حضرت موسیٰ عليه السلام جي زماني ۾ جادو جو علم پنهنجي ڪمال کي پهتل هو ۽ ان زماني جا ماڻهو جادو جا وڏا ماهر ڪامل هئا. تنهن ڪري حضرت موسیٰ عليه السلام کي به اهو معجزو عطا ٿيو، جنهن سان جادو کي باطل ڪيو ويو ۽ جادوگرن کي يقين ٿيو ته جيڪو ڪمال حضرت موسیٰ عليه السلام ڏيکاريو سو رباني نشاني آهي، ان جو جادو سان مقابلو ممڪن ئي نه آهي. اهڙيءَ طرح حضرت عيسیٰ عليه الصلوٰة والسلام جي زماني ۾ طب انتها عروج تي هئي. حضرت عيسیٰ عليه السلام کي مريضن جي شفا، مئلن کي جيئرو ڪرڻ جو اهو معجزو عطا فرمايو ويو، جنهن کان طب جا ماهر عاجز ٿي ويا ۽ اهي هن يقين تي مجبور هئا ته اهو ڪم طب سان ناممڪن آهي. ضرور اهو قدرت الاهي جو زبردست نشان آهي. اهڙيءَ طرح محبوب مڪرم سيد عالم صلی الله تعالیٰ عليه وسلم جن جي زماني مبارڪ ۾ عربن جي فصاحت ۽ بلاغت ڪمال جي اوج تي پهتل هئي ۽ اهي ماڻهو خوش بياني ۾ جهان تي فائق هئا. حضور پرنور محبوب سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن کي اهو معجزو عطا فرمايو ويو، جنهن انهن کي عاجز ۽ حيران ڪري ڇڏيو ۽ انهن جا وڏن کان وڏا ماڻهو ۽ سندن ڪمال وارن جون جماعتون قرآن ڪريم جي مقابلي ۾ هڪ ننڍڙي عبارت پيش ڪرڻ کان به عاجز ۽ قاصر رهيون ۽ قرآن پاڪ جي ان ڪمال هي ثابت ڪري ڇڏيو ته بيشڪ اهو رباني وڏو نشان آهي ۽ ان جو مثل ناهي آڻڻ بشري قوت جي امڪان ۾ نه آهي. تنهن کان سواءِ ٻيا به سوين معجزا محبوب معظم سردار عالم صلی الله تعالیٰ عليه وآله وسلم جن پيش فرمايا، جن هر طبقي جي انسانن کي سندن رسالت جي صدق جو يقين ڏياري ڇڏيو. انهن معجزن جي هوندي هي چوڻ ته ڪا نشاني ڇو نه لٿي، ڪيتري قدر عناد ۽ حق کان ڦرڻ آهي. ف٢٤ پنهنجي نبوت جي دليلن پيش ڪرڻ ۽ اطمينان بخش معجزا ڏيکاري پنهنجي رسالت ثابت ڪرڻ کان پوءِ الاهي حڪم پهچائڻ ۽ خدا جي خوف ڏيارڻ کان سواءِ توهان تي ڪجهه لازم نه آهي ۽ هر هڪ شخص جي لاءِ سندس طلب ڪيل جدا جدا نشانيون پيش ڪرڻ توهان تي ضروري نه آهي. جيئن توهان کان اڳين هادين (انبياء عليهم السلام) جو طريقو رهيو آهي. ف٢٥ نر مادي، هڪ يا وڌيڪ ۽ ان کان سواءِ. ف٢٦ يعني مدت ۾ ڪنهن جو حمل جلد وضع ٿيندو، ڪنهن جو دير ۾. حمل جي گهٽ ۾ گهٽ مدت، جڏهن ۾ ٻار پيدا ٿي زنده رهي سگهي، ڇهه مهينا آهي ۽

بِالنَّهَارِ ﴿۱۰﴾ لَهٗ مُعَقِّبٰتٌ مِّنْۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهٖ يَحْفَظُوْنَهٗ
وات ونڍي هلي ٿو. ف۲۹ انسان جي واسطي هڪبئي پٺيان بدلي ٿيندڙ ملائڪ آهن ان جي اڳيان ۽ پٺيان ف۳۰ جيڪي خدا جي حڪم
مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوْا مَا
سان سندس حفاظت ڪندا آهن ف۳۱ بيشڪ الله ڪنهن قوم کان پنهنجي نعمت ايستائين نه ڦيرائيندو آهي جيستائين جو اهي پاڻ
بِاَنْفُسِهِمْ ؕ وَاِذَاۤ اَرَادَ اللّٰهُ بِقَوْمٍ سُوْٓءًا فَلَا مَرَدَّ لَهٗ ۚ وَمَا لَهُمْ
ف۳۲ پنهنجي حالت نه مٽائين ۽ جڏهن الله ڪنهن قوم سان برائي چاهي ف۳۳ ته پوءِ اها ٽري نه ٿي سگهي، ۽ ان کان سواءِ
مِّنْ دُوْنِهٖ مِنْ وَّالٍ ﴿۱۱﴾ هُوَ الَّذِيْ يُرِيْكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَّ
انهن جو ڪو حمايتي نه آهي. ف۳۴ اهو ئي آهي جيڪو توهان کي کوڙ ڏيکاريندو آهي خوف ۽ اميد
طَمَعًا وَّيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ ﴿۱۲﴾ وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهٖ
جي واسطي ف۳۵ ۽ ڳرا ڪڪر اٿاريندو آهي. ۽ گوڙ ان کي سارا هيندي ان جي پاڪائي چوندي آهي ف۳۶
وَالْمَلٰٓئِكَةُ مِنْ خِيْفَتِهٖ ۚ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيْبُ بِهَا
۽ ملائڪ (پڻ) سندس خوف کان ف۳۷ ۽ وجون موڪليندو آهي ف۳۸ پوءِ اهي ستي ٿو جنهن تي
مَنْ يَّشَآءُ وَهُمْ يُجَادِلُوْنَ فِي اللّٰهِ ۚ وَهُوَ شَدِيْدُ الْمِحَالِ ﴿۱۳﴾ لَهٗ
گهري، اهي الله جي باري ۾ جهڳڙو ڪن ٿا ف۳۹ ۽ ان جي پڪڙ سخت آهي، انهيءَ کي
دَعْوَةُ الْحَقِّ ؕ وَالَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِهٖ لَا يَسْتَجِيْبُوْنَ لَهُمْ
پڪارڻ سچو آهي ف۴۰ ۽ ان کان سواءِ جن کي پڪارن ٿا ف۴۱ اهي انهن جو ڪجهه نه ٻڌندا آهن
بِشَيْءٍ اِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ اِلَى الْمَآءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهٖ ؕ وَ
مگر ان وانگر جيڪو پاڻي جي سامهون پنهنجا هٿ ڦيلائي ويٺو آهي ته ان جي وات ۾ پهچي وڃي ف۴۲ ۽
مَا دُعَآءُ الْكٰفِرِيْنَ اِلَّا فِيْ ضَلٰلٍ ﴿۱۴﴾ وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ
اهو ڪڏهن به نه پهچندو ۽ ڪافرن جي هر دعا ڀٽڪندي رهندي آهي ۽ الله جي واسطي ئي سجدو ڪن ٿا جيترا آسمانن ۽
وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَّكَرْهًا وَّظِلٰلُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ ﴿۱۵﴾ السجدة قُلْ
زمين ۾ آهن خوشي سان ف۴۳ چاهي مجبوريءَ سان ف۴۴ ۽ انهن جا پاڇا هر صبح ۽ شام ف۴۵ توهان فرمايو
مَنْ رَّبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ؕ قُلِ اللّٰهُ ؕ قُلْ اَفَاتَّخَذْتُمْ مِّنْ
آسمانن ۽ زمين جو رب ڪير آهي، توهان پاڻ ئي فرمايو الله ف۴۶ توهان فرمايو ته پوءِ ڇا ان کان سواءِ توهان

وڌ گهٽ ۽ سال. اهوئي حضرت عائشه صديقه رضي الله تعاليٰ عنها فرمايو ۽ انهيءَ جو حضرت امام ابو حنيفه رحمة الله تعاليٰ عليه قائل آهي. ڪن مفسرن هيءُ به چيو آهي ته پيٽ جي گهٽ وڌ ٿيڻ مان پار جو قوي پوري خلقت ۽ گهٽ خلقت هجڻ مراد آهي. ف۲۷ ته ان کان گهٽجي وڌي نه ٿي سگهي. ف۲۸ هر نقص کان پاڪ آهي.

ف۲۹ يعني دل جون لڪل ڳالهيون ۽ زبان سان چيل ۽ رات جو لڪي ڪيل عمل ۽ ڏينهن جو ظاهري طرح ڪيل ڪم سڀ الله تعاليٰ جاڻي ٿو، ڪو ان جي علم کان ٻاهر نه آهي. ف۳۰ بخاري ۽ مسلم جي حديث ۾ آهي ته توهان ۾ هر هر ملائڪ اچن ٿا ۽ رات ۽ ڏينهن ۾ ۽ فجر ۽ عصر جي نماز ۾ گڏ ٿين ٿا، نوان ملائڪ رهجي وڃن ٿا ۽ جيڪي ملائڪ رهي چڪا آهن، سي هليا وڃن ٿا، الله تعاليٰ انهن کي فرمائي ٿو ته توهان منهنجي ٻانهي کي ڪهڙي حال ۾ ڇڏيو؟ عرض ڪن ٿا نماز پڙهندي ڏٺوسي ۽ نماز پڙهندي ڇڏيوسي. ف۳۱ مجاهد چيو ته هر ٻانهي سان گڏ هڪ ملائڪ حفاظت تي مامور آهي، جيڪو سمهندي جاڳندي، جنن، انسانن ۽ موذي جانورن کان سندس حفاظت ڪري ٿو ۽ ستائيندڙ شيءِ کي ڪانئس روڪي ٿو، سواءِ ان جي، جنهن جو پهچڻ مشيت ۾ آهي. ف۳۲ گناهن ۾ مبتلا ڪري. ف۳۳ ان جي عذاب ۽ هلاڪت جو ارادو فرمائي. ف۳۴ جيڪو ان جي عذاب کي روڪي سگهي. ف۳۵ ته ان جي ڪري پوڻ سان نقصان پهچڻ جو خوف ٿئي ٿو ۽ بارش مان فائدي حاصل ڪرڻ جي اميد يا ڪن کي خوف ٿئي ٿو. جيئن مسافرن کي جيڪي سفر ۾ هجن ۽ ڪن کي فائدي جي اميد، جيئن هاري وغيره. ف۳۶ گوڙ يعني ڪڪرن مان جيڪو آواز ٿئي ٿو، ان جي تسبيح ڪرڻ جي معنيٰ هيءَ آهي ته ان آواز جو پيدا ٿيڻ خالق قادر جو هر نقص کان پاڪ هجڻ جي وجود جو دليل آهي. ڪن مفسرن فرمايو ته رعد جي تسبيح مان مراد آهي ته ان آواز کي ٻڌي الله تعاليٰ جا ٻانها ان جي تسبيح ڪن ٿا. ڪن مفسرن جو قول آهي ته رعد هڪ ملائڪ جو نالو آهي جيڪو ڪڪرن تي مامور آهي، انهن کي هلائي ٿو. ف۳۷ يعني ان جي هيبت ۽ جلال کان ان جي تسبيح ڪن ٿا. ف۳۸ صاعقه، اهو سخت آواز آهي، جيڪو آسمان ۽ زمين جي وچان لهي ٿو، پوءِ ان ۾ باھ پيدا ٿي وڃي ٿي يا عذاب يا موت ۽ اهو پنهنجي ذات ۾ هڪ ئي شيءِ آهي ۽ اهي ٽيئي شيون انهيءَ مان پيدا ٿين ٿيون (خازن). ف۳۹ شان نزول: حسن رضي الله تعاليٰ عنه کان روايت ٿيل آهي ته محبوب نبي ڪريم صلي الله تعاليٰ عليه وآله وسلم جن عرب جي هڪ نهايت سرڪش ڪافر کي اسلام جي دعوت ڏيڻ لاءِ صحابه ڪرام جي هڪ جماعت موڪلي، انهن کيس اسلام جي دعوت ڏني

چوڻ لڳو محمد (صلي الله تعاليٰ عليه وسلم) جو رب ڪير آهي، جنهن جي توهان مون کي دعوت ڏيو ٿا، ڇا اهو سون جو آهي يا چانديءَ جو يا لوھ جو يا ٽامي جو؟ مسلمانن کي اها ڳالھ تمام ڳري لڳي ۽ انهن اچي محبوب سائين صلي الله تعاليٰ عليه وسلم جن کي عرض ڪيو ته اي محبوب، اهڙو سخت ۽ سياه دل سرڪش ڪافر ڏسڻ ۾ نه آيو. محبوب سائين جن فرمايو، ان وٽ وري وڃو، ان وري به اهوئي گفتگو ڪيو ۽ هيترو وڌيڪ چيائين ته ڇا مان محمد مصطفيٰ (صلي الله تعاليٰ عليه وسلم) جن جي دعوت قبول ڪري اهڙي رب کي مڃان جنهن کي مان نه ڏٺو نه سڃاتو. اهي سڳورا واپس ٿيا ۽ انهن عرض ڪيو ته محبوب سائين ان جو خبث اڃا ترقي تي آهي. فرمايائون وري وڃو. ارشاد جي تعميل ٿي ۽ جنهن وقت ان سان ڳالهيون ڪري رهيا هئا، تنهن وقت به اهو اهڙيون ئي ڪارنهه دليءَ جون ڳالهيون بڪي رهيو هو، ان وقت ئي هڪ ڪڪر آيو، ان مان بجلي چمڪي ۽ گوڙ ٿي ۽ بجلي ڪري ۽ ان ڪافر کي ساڙي ڇڏيائين. اهي سڳورا ان وٽ ويٺا رهيا. جڏهن اتان واپس ٿيا، تڏهن واٽ ۾ ڪين صحابه ڪرام جي هڪ ٻي جماعت ملي، اهي چوڻ لڳا ته ٻڌايو اهو شخص سڙي ويو. انهن سڳورن چيو ته توهان سڳورن کي ڪيئن خبر پئي. انهن فرمايو ته حضور محبوب سيد عالم صلي الله تعاليٰ عليه وآله وسلم جن وٽ وحي آيو وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيْبُ بِهَا مَنْ يَّشَآءُ وَهُمْ يُجَادِلُوْنَ فِي اللّٰهِ (خازن).
ڪن مفسرن ذڪر ڪيو آهي ته عامر بن طفيل، اربد بن ربيعه کي چيو ته محمد مصطفيٰ (صلي الله تعاليٰ عليه وسلم) وٽ هلو، مان کين ڳالهين ۾ لڳائيندس، تون پٺيان تلوار سان حملو ڪجانءِ. اهو مشورو ڪري اهي محبوب جن وٽ آيا ۽ عامر محبوب پاڪ جن سان ڳالهائڻ شروع ڪيو، گهڻي گفتگو ڪان پوءِ چوڻ لڳو ته هاڻي اسان وڃون ٿا ۽ هڪ وڏو جرار لشڪر توهان تي آڻينداسون. اهو چئي هليو آيو. ٻاهر اچي اربد کي چيائين ته تلوار ڇو نه هنئي. ان چيو ڪريان، جڏهن مان تلوار هڻڻ جو ارادو ٿي ڪيم، تڏهن تون وچ ۾ اچي بيهو وڃين. محبوب منور سيد الڪونين صلي الله تعاليٰ عليه وآله وسلم جن انهن ماڻهن جي نڪرڻ وقت هيءَ دعا گهرڻ فرمائي اَللّٰهُمَّ اكْفِهِمَا بِمَا شِئْتَ. جڏهن ٻئي مدينه شريف کان ٻاهر آيا، تڏهن انهن تي بجلي ڪري، اربد ته مرتقي ئي سڙي رک ٿي ويو ۽ عامر رستي ۾ تمام خراب حالت ۾ مئو (حسيني).
ف۴۰ يعني ان جي توحيد جي شاهدي ڏيڻ ۽ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ چوڻ يا هيءَ معنيٰ آهي ته اهو دعا قبول ڪري ٿو ۽ انهيءَ کان ئي دعا گهرڻ لائق آهي. ف۴۱ معبود جاڻي يعني ڪافر جيڪي بتن جي پوڄا ڪن ٿا ۽ انهن کان مرادون گهرن ٿا. ف۴۲ پوءِ پاڻ هن ڍڪهيڙ ته سڏڻ سان پاڻي کوه مان نڪري ان جي وات ۾ نه ايندو، ڇو ته پاڻيءَ کي نه علم آهي نه شعور، جو ان جي حاجت ۽ اڃ کي جاڻي ۽ ان جي سڏڻ کي

دُوْنِهٖٓ اَوْلِيَآءَ لَا يَمْلِكُوْنَ لِاَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَّلَا ضَرًّا ؕ قُلْ هَلْ يَسْتَوِى

اهي حمايتي ناهيا آهن جيڪي پنهنجو پلوءِ بروءِ نه ٿا ڪري سگهن ف٤٧ تون فرماءِ ڇا

الْاَعْمٰى وَالْبَصِيْرُ ۙ۬ اَمْ هَلْ تَسْتَوِى الظُّلُمٰتُ وَالنُّوْرُ ۚ۬ اَمْ

انڌو ۽ اکين وارو برابر ٿي ويندا ف٤٨ يا ڇا برابر ٿي وينديون اونداهيون ۽ روشني ف٤٩

جَعَلُوْا لِلّٰهِ شُرَكَآءَ خَلَقُوْا كَخَلْقِهٖ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ ؕ

ڇا الله جي واسطي اهڙا شريڪ ٺاهيا اٿن جن الله وانگر ڪجهه بڻايو هجي پوءِ کين انهن جو ۽ ان جو ٺاهڻ هڪجهڙو ٿي ويو

قُلِ اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَىْءٍ وَّهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿١٦﴾ اَنْزَلَ مِنَ

معلوم ٿيو؟ ف٥٠ تون فرماءِ هر شيءِ جو خالق الله ئي آهي ف٥١ ۽ اهوئي اڪيلو سڀني تي غالب آهي. ف٥٢ انهيءَ آسمان مان

السَّمَآءِ مَآءً فَسَالَتْ اَوْدِيَةٌ ۢ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا

پاڻي لاٿو ته نالا (واديون) پنهنجي پنهنجي لائق وهي هليا پوءِ ڇر پاڻي اُپريل جهڳ کڻي آيو ۽

رَّابِيًا ؕ وَمِمَّا يُوْقِدُوْنَ عَلَيْهِ فِى النَّارِ ابْتِغَآءَ حِلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ

اهو جنهن تي باهه ٻاريندا آهن ف٥٣ زيور يا ٻئي سامان ٺاهڻ جي واسطي ف٥٤ ان تي

زَبَدٌ مِّثْلُهٗ ؕ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ ؕ۬ فَاَمَّا الزَّبَدُ

به اهڙوئي جهڳ اٿندو آهي اهڙي طرح الله حق ۽ باطل جو مثال بيان ڪندو آهي پر جهڳ ته

فَيَذْهَبُ جُفَآءً ۚ وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِى الْاَرْضِ ؕ كَذٰلِكَ

ردي ٿي ڪري پري ٿي ويندو آهي ۽ جيڪو ماڻهن کي نفعو پهچائي سو زمين ۾ رهندو آهي ف٥٥

يَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ ﴿١٧﴾ ؕ لِلَّذِيْنَ اسْتَجَابُوْا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنٰى ؕۚ وَ

الله اهڙيءَ طرح مثال بيان فرمائيندو آهي جن ماڻهن پنهنجي رب جو حڪم مڃيو انهن جي واسطي ڀلائي آهي ۽

الَّذِيْنَ لَمْ يَسْتَجِيْبُوْا لَهٗ لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَّا فِى الْاَرْضِ جَمِيْعًا وَّ

ف٥٦ ۽ جن ان جو حڪم نه مڃيو ف٥٧ جيڪڏهن انهن جي ملڪيت ۾ هجي اهو سمورو جيڪو زمين ۾ آهي ۽

مِثْلَهٗ مَعَهٗ لَافْتَدَوْا بِهٖ ؕ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ سُوْٓءُ الْحِسَابِ ۙ۬ وَمَاْوٰهُمْ

ان جيترو ٻيو به ته ضرور پنهنجي جان ڇڏائڻ لاءِ ڏين ها اهي آهن جن جو حساب برو ٿيندو ف٥٨ ۽ انهن جو ٺڪاڻو

جَهَنَّمُ ؕ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٨﴾ ؑ اَفَمَنْ يَّعْلَمُ اَنَّمَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ

جهنم آهي ۽ ڪهڙي نه بڇڙي پٿاري آهي. ڇا پوءِ جيڪو ڄاڻي ٿو ته جو ڪجهه تنهنجي طرف تنهنجي رب وٽان لٿو

سمجهي ۽ سڃاڻي، نه ان ۾ هي طاقت آهي جو پنهنجي جاءِ کان حرڪت ڪري ۽ پنهنجي طبيعت جي اقتضا جي خلاف مٿي چڙهي سڏڻ واري جي وات ۾ پهچي وڃي، اهوئي حال بُتن جو آهي، جو نه کين پرستن جي پڪارڻ جي خبر آهي، نه سندن حاجت جو شعور، نه اهي سندن نفعي تي ڪا طاقت رکن ٿا. ف٤٣ جيئن مؤمن. ف٤٤ جيئن منافق ۽ ڪافر. ف٤٥ سندن پيروي ۾ الله تعالیٰ کي سجدو ڪن ٿا. زجاج چيو ته ڪافر غيرالله کي سجدو ڪري ٿو ۽ سندن پاڇو الله تعالیٰ کي. ابن انباري چيو ته ڪجهه پري نه آهي جو الله تعالیٰ پاڇن ۾ اهڙي سمجهه پيدا ڪري جو اهي ان کي سجدو ڪن. ڪن جو قول آهي ته سجدي مان پاڇي جو هڪ طرف کان ٻئي طرف مائل ٿيڻ ۽ سج جي مٿي اچڻ ۽ لهڻ سان گهٽجڻ وڌڻ مُراد آهي (خازن). ف٤٦ ڇو ته ان سوال جو هن کان سواءِ ٻيو ڪو جواب ئي نه آهي ۽ مشرڪ غيرالله جي عبادت ڪرڻ جي باوجود سندس اقراري آهن ته آسمان ۽ زمين جو خالق الله تعالیٰ آهي. جڏهن اهو امر تسليم ٿيل آهي، ته جڏهن.

ف٤٧ يعني بُت. جڏهن انهن جي اها بي طاقتي ۽ بي قدري آهي ته پوءِ اهي ٻين کي ڪهڙو نفعو ۽ نقصان پهچائي سگهن ٿا. اهڙن کي معبود بڻائڻ ۽ خالق رازق، قوي ۽ قادر کي ڇڏڻ انتها درجي جي گمراهي آهي.

ف٤٨ يعني مؤمن ۽ ڪافر.

ف٤٩ يعني ڪفر ۽ ايمان.

ف٥٠ ۽ هن سبب جي ڪري حق انهن تي شبهه وارو ٿي ويو ۽ اهي بُت پرستي ڪرڻ لڳا ايئن ته نه آهي، بلڪ جن بُتن کي اهي پوڄين ٿا، الله تعالیٰ جي مخلوق وانگر ڪجهه ناهڻ ته ڪٿي، اهي پاڻ انهن جي ٺهيل شين جا مثل به ٺاهي نه ٿا سگهن صرف عاجز آهن. اهڙن پٿرن کي پوڄڻ عقل ۽ سمجهه جي بلڪل خلاف آهي.

ف٥١ جيڪو مخلوق هجڻ جي صلاحيت رکي، انهن سڀني جو خالق الله تعالیٰ ئي آهي، ٻيو ڪو به نه آهي ته پوءِ ٻئي کي عبادت ۾ شريڪ ڪرڻ عقل وارو ڪهڙيءَ طرح پسند ڪري سگهي ٿو.

ف٥٢ سمورا سندس قدرت ۽ اختيار هيٺ آهن.

ف٥٣ جيئن سون، چاندي ۽ ٽامو وغيره.

ف٥٤ ٽانوَ وغيره.

ف٥٥ اهڙيءَ طرح ئي باطل جيتوڻيڪ ڪيترو ئي اڀري وڃي ۽ ڪن وقتن ۽ حالتن ۾ گج وانگر حد کان مٿي ٿي وڃي، مگر انجام ڪار مٽجي وڃي ٿو ۽ حق اصلي شيءِ ۽ صاف جوهر وانگر باقي ۽ ثابت رهي ٿو.

ف٥٦ يعني جنت. ف٥٧ ۽ ڪفر ڪيو. ف٥٨ جو هر ڪم تي پڪڙ ڪئي ويندي ۽ ان مان ڪجهه به نه بخشيو ويندو (جلالين ۽ خازن).

وقف النبي عليه السلام

ع ٢ / ١١ / ٨

رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ اَعْمٰى ؕ اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿١٩﴾ الَّذِيْنَ
سو حق آهي ف٥٩ اهو ان انڌي جهڙو ٿي سگهي ٿو جيڪو انڌو آهي ف٦٠ نصيحت ته فقط عقل وارا ميڃيندا آهن. جيڪي الله
يُوْفُوْنَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَلَا يَنْقُضُوْنَ الْمِيْثَاقَ ﴿٢٠﴾ وَالَّذِيْنَ يَصِلُوْنَ
سان ڪيل عهد پورا ڪندا آهن ف٦١ ۽ پڪو قول ڪري ٽوڙيندا نه آهن. ۽ اهي ڳنڍيندا آهن
مَآ اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ يُّوْصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُوْنَ سُوْٓءَ
جنهن جي ڳنڍڻ جو الله حڪم ڏنو ف٦٢ ۽ پنهنجي رب کان ڊڄندا آهن ۽ بُري حساب کان خوف رکندا
الْحِسَابِ ﴿٢١﴾ وَالَّذِيْنَ صَبَرُوا ابْتِغَآءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ
آهن. ف٦٣ ۽ اهي جن صبر ڪيو ف٦٤ پنهنجي رب جي رضا طلبي جي واسطي نماز قائم رکيائون
وَاَنْفَقُوْا مِمَّا رَزَقْنٰهُمْ سِرًّا وَّعَلَانِيَةً وَّيَدْرَءُوْنَ بِالْحَسَنَةِ
۽ اسان جي ڏني مان اسان جي واٽ ۾ ڳجهه ۽ ظاهر ۾ ڪجهه خرچ ڪيائون ف٦٥ ۽ برائي جي بدلي ڀلائي ڪري ٽاليندا
السَّيِّئَةَ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٢﴾ جَنّٰتُ عَدْنٍ يَّدْخُلُوْنَهَا
آهن ف٦٦ انهن جي واسطي آهي آخرت جي گهر جو نفعو. رهائش جا باغ جن ۾ اهي داخل ٿيندا
وَمَنْ صَلَحَ مِنْ اٰبَآئِهِمْ وَاَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيّٰتِهِمْ وَالْمَلٰٓئِكَةُ
۽ اهي جيڪي لائق هجن ف٦٧ سندن ابن ڏاڏن ۽ زالن ۽ اولاد مان ف٦٨ ۽ ملائڪ ف٦٩
يَدْخُلُوْنَ عَلَيْهِمْ مِّنْ كُلِّ بَابٍ ﴿٢٣﴾ سَلٰمٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ
وٽن هر دروازي کان هن طرح چوندا ايندا. توهان تي سلامتي هجي توهان جي صبر جي بدلي ۾
فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٤﴾ وَالَّذِيْنَ يَنْقُضُوْنَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْۢ
پوءِ آخرت جو گهر ڪهڙو نه سٺو آهي. ۽ اهي جيڪي الله جو عهد ان جي پڪي ٿيڻ کان پوءِ
بَعْدِ مِيْثَاقِهٖ وَيَقْطَعُوْنَ مَآ اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ يُّوْصَلَ وَ
ٽوڙيندا آهن ۽ جنهن جي ڳنڍڻ جو الله حڪم فرمايو ان کي ڇنندا آهن ۽
يُفْسِدُوْنَ فِى الْاَرْضِ ۙ اُولٰٓئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوْٓءُ الدَّارِ ﴿٢٥﴾
زمين ۾ فساد پکيڙيندا آهن ف٧٢ انهن جو حصو لعنت ئي آهي ۽ انهن جو نصيب بڇڙو گهر آهي ف٧٣.
اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَّشَآءُ وَيَقْدِرُ ؕ وَفَرِحُوْا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ؕ
الله جنهن کي گهري رزق ڪشادو ڏي ۽ ف٧٤ رزق تنگ ڪري ۽ ڪافر دنيا جي زندگي تي آڪڙ جي وڃا ف٧٥

ف٥٩ ۽ ان تي ايمان آڻي ٿو ۽ ان جي مطابق عمل ڪري ٿو.

ف٦٠ حق کي نه ٿو ڄاڻي، قرآن تي ايمان نه ٿو آڻي، ان جي مطابق عمل نه ٿو ڪري. هي آيت حضرت حمزه ابن عبد المطلب ۽ ابوجهل جي حق ۾ نازل ٿي.

ف٦١ سندس رب هجڻ جي شاهدي ڏين ٿا ۽ سندس حڪم مڃين ٿا.

ف٦٢ يعني الله تعاليٰ جي سمورن ڪتابن ۽ سندس سمورن رسولن تي ايمان آڻن ٿا ۽ ڪن کي مڃي ڪري، ڪن کان انڪاري ٿي انهن ۾ تفريق نه ٿا ڪن يا هي معنيٰ آهي ته قرابت جي حقن جي نگهباني ڪن ٿا ۽ رشتو نه ٿا ٽوڙين. انهيءَ ۾ حضور رسول ڪريم صلى الله عليه وآله وسلم جن جون قرابتون ۽ ايماني قرابتون به داخل آهن. سادات ڪرام جو احترام ۽ مسلمانن سان محبت ۽ احسان ۽ انهن جي مدد ۽ انهن جي طرف کان مدافعت ۽ انهن سان شفقت ۽ سلام ۽ دعا ۽ مسلمان مريضن جي عيادت ۽ پنهنجن دوستن، خادمن، پاڙيسرين ۽ سفر جي سائين جي حقن جي حفاظت ۽ رعايت به ان ۾ داخل آهي ۽ شريعت مقدسه ۾ ان جي لحاظ رکڻ جو گهڻو تاڪيد ٿيل آهي. گهڻائي سان صحيح حديثون انهيءَ باب ۾ وارد آهن.

ف٦٣ ۽ حساب جي وقت کان اڳ خود پنهنجن نفسن کان پڇا ڳاڇا ڪن ٿا.

ف٦٤ طاعتن ۽ مصيبتن تي ۽ نافرماني کان پري رهيا.

ف٦٥ نفلن جو لڪائڻ ۽ فرضن جو ظاهر ڪرڻ افضل آهي.

ف٦٦ بد ڪلامي جو جواب مٺي ڪلام سان ڏين ٿا ۽ جيڪي انهن کي محروم ڪري ٿو، ان تي عطا ڪن ٿا. جڏهن انهن تي ظلم ڪيو وڃي ٿو ته معاف ڪن ٿا. جڏهن انهن کان مٽي مائٽي ٽوڙي وڃي ٿي تڏهن ملائن ٿا ۽ جڏهن گناهه ڪن ٿا، تڏهن توبهه ڪن ٿا. جڏهن ناجائز ڪم ڏسن ٿا، تڏهن ان کي تبديل ڪن ٿا ۽ جهالت جي بدلي حلم ۽ ايذاء جي بدلي صبر ڪن ٿا.

ف٦٧ يعني مومن هجڻ

ف٦٨ جيتوڻيڪ ماڻهن انهن جهڙا عمل نه ڪيا هجن، تڏهن به الله تعاليٰ انهن جي اڪرام جي لاءِ هنن کي انهن جي درجي ۾ داخل فرمائيندو.

ف٦٩ هر هڪ ڏينهن ۽ رات ۾ هدايتن ۽ رضا جون خوشخبريون وٺي ڪري جنت جي.

ف٧٠ تحيت ۽ تڪريم جي طريقي سان.

ف٧١ ان جي قبول ڪرڻ جي بدران.

ف٧٢ ڪفر ۽ نافرماني جو ارتڪاب ڪري.

ف٧٣ يعني جهنم.

ف٧٤ جنهن لاءِ گهري. ف٧٥ ۽ شڪرگذار نه ٿيا. مسئلو:- دنيا جي دولت تي خوش ٿيڻ ۽ مغرور ٿيڻ حرام آهي.

وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا مَتَاعٌ ﴿٢٦﴾ وَيَقُوْلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا
20 ۽ دنيا جي زندگي آخرت جي مقابل ۾ نه آهي مگر ڪجهه ڏينهن جو نفعو وٺڻ ۽ ڪافر چون ٿا ته ان تي سندس
لَوْلَآ اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِّنْ رَّبِّهٖ ۭ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ
رب جي طرف کان ڪا نشاني ڇو نه لٿي، تون فرماءِ بيشڪ الله جنهن کي گهري گمراهه ڪندو
يَّشَاۗءُ وَيَهْدِيْٓ اِلَيْهِ مَنْ اَنَابَ ﴿٢٧﴾ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَتَطْمَىِٕنُّ
آهي ف ٧٦ پنهنجي راهه ان کي ڏيندو آهي جيڪو ان جي طرف رجوع ڪري. اهي جن ايمان آندو ۽ انهن جا دليون الله
قُلُوْبُهُمْ بِذِكْرِ اللّٰهِ ۭ اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَىِٕنُّ الْقُلُوْبُ ﴿٢٨﴾ اَلَّذِيْنَ
جي ياد سان سڪون لهن ٿيون، ٻڌو الله جي ئي ياد ۾ دلين جو آرام آهي ف ٧٧. اهي جن ايمان
اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ طُوْبٰى لَهُمْ وَحُسْنُ مَاٰبٍ ﴿٢٩﴾ كَذٰلِكَ
آندو ۽ چڱا ڪم ڪيائون انهن جي واسطي خوشي آهي ۽ چڱي پڄاڻي ف ٧٨ اهڙي طرح اسان
اَرْسَلْنٰكَ فِيْٓ اُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَآ اُمَمٌ لِّتَتْلُوَا۟ عَلَيْهِمُ
توهان کي ان امت ۾ موڪليو جنهن کان اڳ ۾ ڪيتريون امتون ٿي گذريون ف ٧٩ جو توهان انهن کي پڙهي ٻڌايو ف ٨٠
الَّذِيْٓ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُوْنَ بِالرَّحْمٰنِ ۭ قُلْ هُوَ رَبِّيْ
جيڪو اسان تنهنجي طرف وحي ڪري موڪليو ۽ اهي رحمٰن جا منڪر ٿي ويا ف ٨١ تون فرماءِ اهو منهنجو رب آهي
لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ مَتَابِ ﴿٣٠﴾ وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا
ان کان سواءِ ڪو ٻيو عبادت جو لائق نه آهي مان انهي تي ئي ڀروسو ڪيو ان جي طرف منهنجو موٽڻ آهي ۽ جيڪڏهن ڪو اهڙو قرآن
سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ اَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْاَرْضُ اَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتٰى ۭ بَلْ
اچي ها جنهن سان پهاڙ هٽي وڃن ها ف ٨٢ يا زمين ڦاٽي پوي ها يا مردا ڳالهائڻ لڳن ها تڏهن به
لِّلّٰهِ الْاَمْرُ جَمِيْعًا ۭ اَفَلَمْ يَايْــــَٔسِ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَنْ لَّوْ يَشَاۗءُ اللّٰهُ
اهي ڪافر نه مڃن ها بلڪ سمورا ڪم الله جي ئي اختيار ۾ آهن ف ٨٣ ڇا پوءِ مسلمان ان کان نااميد نه ٿيا ف ٨٤ ف ٨٥ جو الله چاهي ها
لَهَدَى النَّاسَ جَمِيْعًا ۭ وَلَا يَزَالُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا تُصِيْبُهُمْ
ته سمورن ماڻهن کي هدايت ڪري ڇڏي ها ف ٨٦ ۽ ڪافرن کي هميشه جي واسطي اها سخت تڪليف
بِمَا صَنَعُوْا قَارِعَةٌ اَوْ تَحُلُّ قَرِيْبًا مِّنْ دَارِهِمْ حَتّٰى يَاْتِيَ
پهچندي رهندي ف ٨٧ يا انهن جي گهرن جي قريب لهندي ف ٨٨ ايستائين جو الله جو

ف ٧٦ جو اهو آيتن ۽ معجزن جي نازل ٿيڻ کان پوءِ به هي چوندو رهي ته ڪا
ع ٣ ٨ نشاني ڇو نه لٿي، ڪو معجزو ڇو نه آيو. گهڻن معجزن جي باوجود گمراهه رهي تو.
9 ف ٧٧ سندس رحمت وفضل ۽ سندس احسان ۽ ڪرم کي ياد ڪري بيقرار
دلين کي قرار ۽ اطمينان حاصل ٿئي ٿو، جيتوڻيڪ سندس عدل ۽ عتاب جي
يادگيري دلين کي خوف وارو ڪري ٿي، جيئن ته هن آيت ۾ فرمايو اٿس اِنَّمَا الْمُؤْمِنُوْنَ
الَّذِيْنَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوْبُهُمْ. حضرت ابن عباس رضي الله تعالىٰ
عنهما هن آيت جي تفسير ۾ فرمايو ته مسلمان جڏهن الله تعالىٰ جو پاڪ نالو وٺي قسم
کڻي ٿو ته ٻيا مسلمان ان تي اعتبار ڪن ٿا ۽ انهن جي دلين کي اطمينان اچي وڃي ٿو.
ف ٧٨ طوبىٰ خوشخبري آهي راحت ونعمت ۽ تازگي ۽ خوشحالي جي. سعيد بن جبير
چيو ته طوبىٰ حبشي زبان ۾ جنت جو نالو آهي حضرت ابو هريره ۽ ٻين صحابه ڪرام
کان روايت ٿيل آهي ته طوبىٰ جنت جي هڪ وڻ جو نالو آهي، جنهن جو ڇانو هر
جنت ۾ پهچندو. اهو وڻ جنت عدن ۾ آهي ۽ سندس پاڙ محبوب سيد عالم
صلى الله تعالىٰ عليه واٰله وسلم جن جي ايوان معلىٰ ۾ ۽ سندس شاخون جنت جي
هر محل ۽ محلات ۾ آهن. ان ۾ ڪارائڻ کان سواءِ هر قسم جا رنگ ۽ خوشنمايون
آهن. هر قسم جا ڦر ۽ ميوا منجهس لڙڪيل آهن. سندس پاڙ مان ڪافور ۽
سلسبيل جون نهرون جاري آهن. ف ٧٩ پوءِ توهان جي امت سڀني کان پوئين
اُمت آهي ۽ توهان خاتم الانبياء آهيو، توهان کي وڏي شان ۽ شوڪت سان رسالت
عطا ڪئي سون. ف ٨٠ اهو عظيم ڪتاب. ف ٨١ شان نزول: قتاده ۽ مقاتل وغيره
جو قول آهي ته هي آيت صلح حديبيه ۾ نازل ٿي. جنهن جو مختصر واقعو هي
آهي ته سهيل بن عمرو جڏهن صلح جي لاءِ آيو ۽ صلح نامي لکڻ تي اتفاق ٿي
ويو ته محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن حضرت علي المرتضىٰ رضي الله
تعالىٰ عنه کي فرمايو لک بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ. ڪافرن ان ۾ جهيڙو ڪيو ۽ چيو
ته توهان اسان جي دستور مطابق باسمك اللّٰهم لکرايو. ان جي متعلق آيت ۾ ارشاد
ٿئي ٿو ته اهي رحمٰن جا انڪاري ٿي رهيا آهن. ف ٨٢ پنهنجي جاءِ کان. ف ٨٣ شان
نزول: قريش جي ڪافرن محبوب سردار عالم صلى الله تعالىٰ عليه واٰله وسلم جن کي
چيو هو ته جيڪڏهن توهان هي گهرو ته اسان توهان جي نبوت مڃيون توهان جي
تابعداري ڪريون ته پوءِ توهان قرآن شريف پڙهي انهي جي اثر سان مڪه مڪرمه
جا جبل هٽائي ڇڏيو ته جيئن اسان کي پوکن ڪرڻ لاءِ ڪشادو ميدان ملي وڃي
۽ زمين ڦاڙي چشمو پيدا ڪريو ته جيئن اسان ان سان پوکن ۽ باغن کي سيراب
ڪريون ۽ قصي بن ڪلاب وغيره اسان جي مئلن ابن ڏاڏن کي جيئرو ڪريو ته جيئن
اهي اسان کي چئي وڃن ته توهان نبي آهيو. ان جي جواب ۾ هي آيت نازل ٿي ۽
ٻڌايو ويو ته اهي حيلن حوالن ڪرڻ وارا ڪنهن حال ۾ به ايمان نه آڻيندا. ف ٨٤ پوءِ ايمان اهو ئي آڻيندو، جنهن کي الله تعالىٰ گهري ۽ توفيق ڏئي، ان کان سواءِ ٻيو ڪو ايمان آڻڻ وارو نه آهي، جيتوڻيڪ کين
اهي ئي نشان ڏيکاريا وڃن، جيڪي اهي طلب ڪن. ف ٨٥ يعني ڪافرن جي ايمان آڻڻ سان، توڙي انهن کي ڪيتريون ئي نشانيون ڏيکاريون وڃن ۽ ڇا مسلمانن کي ان جو يقيني علم نه آهي. ف ٨٦ ڪنهن نشاني کان
سواءِ، پر اهو جيڪو چاهي ٿو سو ڪري ٿو ۽ اها ئي حڪمت آهي. هي جواب آهي انهن مسلمانن جو جن ڪافرن جي نئين نئين نشانين طلب ڪرڻ تي هي گهريو هو ته جيڪو ڪافر به ڪا نشاني طلب ڪري
اها ئي کيس ڏيکاري. هن ۾ کين ٻڌايو ويو ته جڏهن زبردست نشانيون اچي چڪيون ۽ شڪن ۽ وهمن جون سموريون واٽون بند ڪيون ويون، دين جي حقانيت روشن ڏينهن کان به وڌيڪ واضح ٿي وئي.
انهن چٽن دليلن جي باوجود جيڪي ماڻهو ڦري ويا ۽ حق جا اعتراف نه ٿيا ۽ ظاهر ٿي ويو ته اهي ضدي آهن ۽ ضدي ڪنهن به دليل سان نه مڃيندو آهي، ته پوءِ مسلمانن کي هاڻي انهن کان حق جي قبول ڪرڻ جي
ڪهڙي اميد. ڇا اهي تائين انهن جو عناد ڏسي ۽ آيتن ۽ چٽين نشانين کان منهن موڙڻ مشاهدو ڪري به انهن کان حق جي قبول ڪرڻ جي اميد رکي سگهجي ٿي. البت انهن جي ايمان آڻڻ ۽ مڃڻ
جي هي صورت آهي ته الله تعالىٰ انهن کي مجبور ڪري ۽ انهن جو اختيار سلب ڪري. ان قسم جي هدايت چاهي ها ته سڀني ماڻهن کي هدايت فرمائي ها ڪو به ڪافر نه رهي ها. مگر آزمائش ۽
امتحان جي حڪمت ان جي متقاضي نه آهي. ف ٨٧ يعني اهي ان تڪذيب ۽ عناد جي سبب جي ڪري قسم قسم جي حوادث ومصائب، آفتن ۽ مصيبتن ۾ مبتلا رهندا، ڪڏهن ڏڪر ۾ ڪڏهن
لٽجڻ ۾ ڪڏهن قيد ۾ ڪڏهن مارجي وڃڻ ۾. ف ٨٨ ۽ انهن جي اضطراب ۽ پريشاني جو سبب ٿيندي ۽ انهن تائين انهن مصيبتن جا نقصان پهچندا.

وَعْدُ اللّٰهِ ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا یُخْلِفُ الْمِیْعَادَ ۟۳۱ ع وَ لَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ
واعدُ اچي وڃي ٨٩ بيشڪ الله وعدي جي خلاف نٿو ڪري آهي. ٩٠ بيشڪ توکان اڳين رسولن تي مسخريون
مِّنْ قَبْلِكَ فَاَمْلَیْتُ لِلَّذِیْنَ كَفَرُوْا ثُمَّ اَخَذْتُهُمْ ۫ فَكَیْفَ
ڪيون ويون پوءِ ڪافرن کي مان ڪجهه ڏينهن ڍر ڏني پوءِ انهن کي پڪڙيم ٩١ پوءِ منهنجو عذاب
كَانَ عِقَابِ ۟۳۲ اَفَمَنْ هُوَ قَآىِٕمٌ عَلٰی كُلِّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ ۚ
ڪهڙو نه سخت هو. ڇا پوءِ اهو هر ساهه تي سندس عملن جي نگاهه داشت رکندو آهي ٩٢
وَ جَعَلُوْا لِلّٰهِ شُرَكَآءَ ؕ قُلْ سَمُّوْهُمْ ؕ اَمْ تُنَبِّـُٔوْنَهٗ بِمَا لَا یَعْلَمُ فِی
اهي الله جا شريڪ نٿا هن ٺاهين. تون فرماءِ انهن جا نالا ته وٺو ٩٣ يا ان کي اهو ٻڌايو ٿا جو ان جي علم ۾
الْاَرْضِ اَمْ بِظَاهِرٍ مِّنَ الْقَوْلِ ؕ بَلْ زُیِّنَ لِلَّذِیْنَ كَفَرُوْا
سموري زمين ۾ نه آهي ٩٤ يا ائين مٿاڇري ڳالهه ٩٥ بلڪ ڪافرن جي نظر ۾ انهن جي ٺڳي ڇڳي
مَكْرُهُمْ وَ صُدُّوْا عَنِ السَّبِیْلِ ؕ وَ مَنْ یُّضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهٗ
لڳي ۽ راهه کان روڪيا ويا ٩٦ ۽ جنهن کي الله گمراهه ڪري ان کي ڪو هدايت ڪرڻ وارو
مِنْ هَادٍ ۟۳۳ لَهُمْ عَذَابٌ فِی الْحَیٰوةِ الدُّنْیَا وَ لَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ
نه آهي. انهن جي واسطي عذاب آهي دنيا جي زندگي ۾ ٩٧ بيشڪ آخرت جو عذاب سڀ کان سخت
اَشَقُّ ۚ وَ مَا لَهُمْ مِّنَ اللّٰهِ مِنْ وَّاقٍ ۟۳۴ مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِیْ وُعِدَ
آهي ۽ انهن کي الله کان ڪو بچائڻ وارو نه آهي. ان جنت جو احوال جنهن جو پرهيزگارن سان
الْمُتَّقُوْنَ ؕ تَجْرِیْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ ؕ اُكُلُهَا دَآىِٕمٌ وَّ ظِلُّهَا ؕ تِلْكَ
واعدو آهي، ان جي هيٺان نهرون وهن ٿيون ان جا ميوا ۽ ان جي ڇانو دائمي آهي ٩٨ اها پڇاڙي
عُقْبَی الَّذِیْنَ اتَّقَوْا ۖۗ وَّ عُقْبَی الْكٰفِرِیْنَ النَّارُ ۟۳۵ وَ الَّذِیْنَ
آهي پرهيزگارن جي ٩٩ ۽ ڪافرن جي پڇاڙي باهه آهي. ۽ جن کي اسان
اٰتَیْنٰهُمُ الْكِتٰبَ یَفْرَحُوْنَ بِمَاۤ اُنْزِلَ اِلَیْكَ وَ مِنَ الْاَحْزَابِ
ڪتاب ڏنو ١٠٠ اهي ان تي خوش ٿين ٿا جيڪو تنهنجي طرف لٿو ۽ انهن ٽولن مان ١٠١
مَنْ یُّنْكِرُ بَعْضَهٗ ؕ قُلْ اِنَّمَاۤ اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ وَ لَاۤ اُشْرِكَ
ڪي اهي آهن جو ان جي ڪجهه حصي جا منڪر آهن. تون فرماءِ مون کي ته اهو ئي حڪم آهي جو الله جي عبادت ڪريان ۽ ان سان ڪنهن کي

ف ٨٩ الله تعالیٰ جي طرف کان فتح ۽ مدد ۽ الله تعالیٰ ۽ رسول ڪريم صلی الله تعالیٰ عليه وسلم ۽ سندن دين غالب ٿئي ۽ مڪه مڪرمه فتح ٿيو وڃي. ڪن مفسرن چيو ته ان وعدي مان قيامت جو ڏينهن مراد آهي، جنهن ۾ عملن جي جزا ڏني ويندي.

ف ٩٠ ان کان پوءِ الله تعالیٰ پنهنجي محبوب نبي ڪريم صلی الله تعالیٰ عليه وسلم جي تسڪين خاطر فرمائي ته ان بيهوده قسم جي سوال ۽ اهڙي مسخري ۽ ٺٺولي کان توهان ڏکويل نه ٿيو، جو ته هدايت ڪرڻ وارن کي اهڙا واقعا پيش ايندا آهن، جيئن الله تعالیٰ ارشاد فرمائي ٿو.

ف ٩١ ۽ دنيا ۾ ڪين ڏڪر، قتل ۽ قيد ۾ مبتلا ڪيم ۽ آخرت ۾ انهن جي لاءِ جهنم جو عذاب آهي.

ف ٩٢ چڱي جي ۽ بري جي يعني الله تعالیٰ. ڇا اهو انهن بتن جي مثل ٿي سگهي ٿو جيڪي اهڙا نه آهن، نه انهن کي علم آهي، نه قدرت، عاجز ۽ بي سمجهه آهن.

ف ٩٣ اهي آهن ڪير؟.

ف ٩٤ ۽ جيڪو ان جي علم ۾ نه هجي، اهو محض باطل آهي ۽ ٿي ئي نه ٿو سگهي، ڇو ته ان جو علم هر شيءِ کي محيط آهي، انهي ڪري ان لاءِ شريڪ هجڻ باطل ۽ غلط آهي.

ف ٩٥ جي پريان ٿيو ٿا، جنهن جو ڪو اصل ۽ ڪا حقيقت نه آهي.

ف ٩٦ يعني رشد و هدايت ۽ دين جي واٽ کان.

ف ٩٧ قتل ۽ قيد جو.

ف ٩٨ يعني ان جو ميوو ۽ ڇانو دائمي آهي. انهن مان ڪو منقطع ۽ زائل ٿيڻ وارو نه آهي. جنت جو حال عجيب آهي، ان ۾ نه سج آهي، نه چنڊ، نه اونداهي. ان جي باوجود غير منقطع ۽ دائمي ڇانو آهي.

ف ٩٩ يعني پرهيزگارن جي لاءِ جنت آهي.

ف ١٠٠ يعني اهي يهودي ۽ نصاري، جيڪي اسلام سان مشرف ٿيا جيئن عبدالله بن سلام وغيره ۽ حبشه ۽ نجران جا نصاري.

ف ١٠١ يهودين ۽ نصارن ۽ مشرڪن جا جيڪي توهان جي دشمني ۾ سرشار آهن ۽ توهان تي انهن حملا ڪيا آهن.

بِهٖؕ اِلَيۡهِ اَدۡعُوۡا وَاِلَيۡهِ مَاٰبِ ﴿٣٦﴾ وَكَذٰلِكَ اَنۡزَلۡنٰهُ حُكۡمًا
شريڪ نه ڪريان، مان ان جي طرف سڏيان ٿو ۽ انهيءَ جي طرف منهنجو موٽڻ آهي ۽ اهڙيءَ طرح اسان ان کي نازل ڪيو آهي عربي
عَرَبِيًّاؕ وَلَئِنِ اتَّبَعۡتَ اَهۡوَآءَهُمۡ بَعۡدَ مَا جَآءَكَ مِنَ الۡعِلۡمِۙ
فيصلو ڪري ۽ اي پڙهندڙ جيڪڏهن تون انهن جي خواهشن جي پٺيان هلندين بعد ان جي جو توکي علم اچي چڪو
مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنۡ وَّلِيٍّ وَّلَا وَاقٍ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدۡ اَرۡسَلۡنَا رُسُلًا
ته الله وٽ نه تنهنجو ڪو حمايتي هوندو نه بچائڻ وارو ۽ بيشڪ اسان تو کان اڳ ۾ رسول
مِّنۡ قَبۡلِكَ وَجَعَلۡنَا لَهُمۡ اَزۡوَاجًا وَّذُرِّيَّةًؕ وَمَا كَانَ لِرَسُوۡلٍ
موڪليا ۽ انهن جي واسطي گهروارِيون ۽ ٻار ڪياسي ۽ ڪنهن رسول جو ڪم نه آهي
اَنۡ يَّاۡتِىَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذۡنِ اللّٰهِؕ لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾ يَمۡحُوا اللّٰهُ
جو ڪا نشاني آڻي مگر الله جي حڪم سان، هر واعدي جي واسطي هڪ لکت آهي الله جيڪي چاهي
مَا يَشَآءُ وَيُثۡبِتُ ۖۚ وَعِنۡدَهٗۤ اُمُّ الۡكِتٰبِ ﴿٣٩﴾ وَاِنۡ مَّا نُرِيَنَّكَ
مٽائيندو ۽ ثابت رکندو آهي ۽ اصل لکيل انهيءَ وٽ آهي ۽ جيڪڏهن اسان توکي ڏيکاريون
بَعۡضَ الَّذِىۡ نَعِدُهُمۡ اَوۡ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَاِنَّمَا عَلَيۡكَ الۡبَلٰغُ
ڪو واعدو جيڪو انهن کي ڏنو وڃي ٿو يا اڳيئي اسان توکي پاڻ وٽ گهرايون پوءِ هر حالت ۾ تنهنجي ذمي فقط
وَعَلَيۡنَا الۡحِسَابُ ﴿٤٠﴾ اَوَلَمۡ يَرَوۡا اَنَّا نَاۡتِى الۡاَرۡضَ نَنۡقُصُهَا
پهچائڻ آهي ۽ حساب وٺڻ اسان جي ذمي آهي ڇا انهن کي نظر نه آيو ته اسان هر طرف کان انهن جي آبادي گهٽائيندا
مِنۡ اَطۡرَافِهَاؕ وَاللّٰهُ يَحۡكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكۡمِهٖؕ وَهُوَ سَرِيۡعُ
اچون ٿا ۽ الله حڪم فرمائي ٿو ان جي حڪم کي پٺتي ڪندڙ ڪو به نه آهي ۽ ان کي حساب وٺندي دير نه
الۡحِسَابِ ﴿٤١﴾ وَقَدۡ مَكَرَ الَّذِيۡنَ مِنۡ قَبۡلِهِمۡ فَلِلّٰهِ الۡمَكۡرُ جَمِيۡعًاؕ
ٿي لڳي. ۽ انهن کان اڳيان فريب ڪري چڪا آهن پوءِ سموري خفيه تدبير جو مالڪ ته الله ئي آهي
يَعۡلَمُ مَا تَكۡسِبُ كُلُّ نَفۡسٍؕ وَسَيَعۡلَمُ الۡكُفّٰرُ لِمَنۡ عُقۡبَى
ڄاڻي ٿو جو ڪجهه ڪمائي ڪو به ساهه ۽ اجهو ڪافرن کي خبر پوندي ڪنهن کي ملي ٿو آخرت جو
الدَّارِ ﴿٤٢﴾ وَيَقُوۡلُ الَّذِيۡنَ كَفَرُوۡا لَسۡتَ مُرۡسَلًاؕ قُلۡ كَفٰى بِاللّٰهِ
گهر. ۽ ڪافر چوندا آهن ته تون رسول نه آهين، تون فرماءِ الله ڪافي شاهد

منزل ٣

ف ١٠٢ هن ۾ ڪهڙي ڳالهه انڪار جي قابل آهي، ڇو نٿا مڃين.

ف ١٠٣ يعني جهڙي طرح اڳين نبين سڳورن کي سندن زبانن ۾ احڪام ڏنا هئا سي، اهڙي طرح اسان هيءُ قرآن پاڪ اي محبوب سيد الانبياء صلى الله عليه وآله وسلم توهان جي عربي زبان ۾ نازل فرمايو سين* جنهن ۾ الله تعالى جي عبادت ۽ ان جي توحيد ۽ ان جي دين جي طرف دعوت ۽ سمورين تڪليفن ۽ حڪمن ۽ حلال وحرام جو بيان آهي. ڪن عالمن فرمايو جيئن ته الله تعالى سموري خلق تي قرآن شريف جي قبول ڪرڻ ۽ ان جي مطابق عمل ڪرڻ جو حڪم فرمايو ان ڪري ان جو نالو حڪم رکيائين.

ع ٥ ٦ ١١

* قرآن ڪريم کي حڪم ان ڪري فرمايو

ف ١٠٤ يعني ڪافرن جي، جيڪي پنهنجي دين جي طرف سڏن ٿا.

ف ١٠٥ شان نزول: ڪافرن، محبوبِ مڪرم نورِ مجسم سيدِ عالم صلى الله تعالى عليه وآله وسلم جن تي، هي عيب لڳايو هو ته، اهي نڪاح ڪن ٿا. اگر نبي هجن ها ته دنيا ڇڏي ڏين ها. ٻارن ٻچن سان ڪو واسطو نه رکن ها. ان تي هي آيت ڪريمه نازل ٿي ۽ کين ٻڌايو ويو ته ٻار ٻچا هجڻ نبوت جا منافي نه آهن، انهيءَ ڪري هي اعتراض محض اجايو آهي ۽ اڳي جيڪي رسول اچي چڪا آهن، سي به نڪاح ڪندا هئا، انهن جا به ٻار ٻچا هئا.

ف ١٠٦ ان کان اڳتي ۽ پوئتي نه ٿو ٿي سگهي، توڙي اهو عذاب جو وعدو ڪيو ويو هجي يا ڪو ٻيو.

ف ١٠٧ سعيد بن جبير ۽ قتاده هن آيت جي تفسير ۾ چيو ته الله تعالى جن حڪمن کي چاهي ٿو منسوخ فرمائي ٿو، جن کي چاهي ٿو، باقي رکي ٿو . ابن جبير جو هڪ قول هي آهي ته ٻانهن جي گناهن مان الله تعالى جيڪو چاهي ٿو، بخشي ختم ڪري ڇڏي ٿو ۽ جيڪو چاهي ٿو ثابت رکي ٿو، عڪرمه جو قول آهي ته الله تعالى توبه سان جنهن گناهه کي چاهي، مٽائي ٿو ۽ ان جي جاءِ تي نيڪيون قائم فرمائي ٿو ۽ ان تفسير ۾ ٻيا به گهڻا قول آهن.

ف ١٠٨ جنهن کي ان ازل ۾ لکيو. اهو علم الاهي آهي يا ام الڪتاب مان لوح محفوظ مراد آهي، جنهن ۾ سموري ڪائنات ۽ جهان ۾ ٿيڻ وارا سمورا حوادث ۽ واقعات ۽ سموريون شيون لکيل آهن ۽ ان ۾ ڦير ۽ تبديلي نه ٿي ٿئي.

ف ١٠٩ عذاب جو.

ف ١١٠ اسان توهان کي.

ف ١١١ ۽ عملن جي جزا ڏيڻ.

ف ١١٢ پوءِ توهان ڪافرن جي منهن موڙڻ کان ڏک نه ڪريو ۽ عذاب جي جلدي نه ڪريو.

ف ١١٣ ۽ زمين شرڪ جي ڪشادگي هر گهڙي گهٽ ڪري رهيا آهيون ۽ محبوب سيدِ عالم صلى الله تعالى عليه وآله وسلم جن لاءِ ڪافرن جي ارد گرد جي ايراضي هڪ ٻئي پويان فتح ٿيندي هلندي وڃي ٿي ۽ اهو چٽو دليل آهي جو الله تعالى پنهنجي پياري حبيب صلى الله عليه وسلم جي مدد فرمائي ٿو ۽ سندن لشڪر کي فتحمند ڪري ٿو ۽ سندن دين کي غلبو ڏئي ٿو. ف ١١٤ ان جو حڪم نافذ آهي، ڪنهن جي مجال نه آهي، جوان ۾ چوءِ چرا يا ڦير قار ۽ تبديلي ڪري سگهي. جڏهن اهو اسلام کي غلبو ڏيڻ چاهي ۽ ڪفر کي ختم ڪرڻ چاهي، ته ڏهن ڪنهن جي طاقت ۽ مجال نه آهي، جو ان جي حڪم ۾ دخل ڏيئي سگهي. ف ١١٥ يعني گذريل امتن جا ڪافر پنهنجن نبين سڳورن سان. ف ١١٦ پوءِ ان جي مشيت کان سواءِ ڪنهن جي چال هلي سگهي ٿي ۽ جڏهن حقيقت اها آهي ته پوءِ مخلوق جو ڪهڙو انديشو. ف ١١٧ هر هڪ جي ڪمائي الله تعالى کي معلوم آهي ۽ انهن جي جزا مقرر آهي. ف ١١٨ يعني ڪافر عنقريب ڄاڻندا ته آخرت جي راحت مومنن جي لاءِ آهي ۽ اتان جي ذلت ۽ خواري ڪافرن لاءِ آهي.

شَهِيْدًا بَيْنِيْ وَبَيْنَكُمْ ۙ وَمَنْ عِنْدَهٗ عِلْمُ الْكِتٰبِ ﴿٤٣﴾ ع ٦ ١٢

آهي منهنجي ۽ توهان جي وچ ۾ ف١١٩ ۽ اهو جنهن وٽ ڪتاب جو علم آهي. ف١٢٠

سورة ابراهيم مڪي آهي هن ۾ الله نهايت مهربان ٻاجهاري جي نالي سان (شروع) ف١ ٥٢ آيتون ۽ ٧ رڪوع آهن

الٓرٰ ۚ كِتٰبٌ اَنْزَلْنٰهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمٰتِ اِلَى

هي ڪتاب ف٢ اسان نازل ڪيو آهي تنهنجي طرف جو تون ماڻهن کي ف٣ اونداهين مان ف٤ روشنائي جي طرف

النُّوْرِ ۙ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ اِلٰى صِرَاطِ الْعَزِيْزِ الْحَمِيْدِ ۙ﴿١﴾ اللّٰهِ الَّذِيْ

آڻين ف٥ انهن جي رب جي حڪم سان انهن جي واٽ ف٦ جي طرف جيڪو عزت وارو ۽ سڀ خوبين وارو آهي يعني الله جنهن جي

لَهٗ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ؕ وَوَيْلٌ لِّلْكٰفِرِيْنَ مِنْ

ملڪيت آهي جو ڪجهه آسمانن ۾ آهي ۽ جو ڪجهه زمين ۾ آهي ف٧ ۽ ڪافرن جي واسطي ويل آهي هڪ سخت

عَذَابٍ شَدِيْدِ ۙ﴿٢﴾ الَّذِيْنَ يَسْتَحِبُّوْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى

عذاب سان. جن کي آخرت کان دنيا جي زندگي پياري آهي ۽

الْاٰخِرَةِ وَيَصُدُّوْنَ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَيَبْغُوْنَهَا عِوَجًا ؕ اُولٰٓئِكَ

الله جي راهه کان روڪين ٿا ف٨ ۽ ان ۾ ڏنگائي چاهن ٿا، اهي پري جي

فِيْ ضَلٰلٍۭ بَعِيْدٍ ﴿٣﴾ وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُوْلٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهٖ

گمراهي ۾ آهن. ف٩ ۽ اسان هر رسول کي سندس قوم جي ٻولي ۾ موڪليو ف١٠

لِيُبَيِّنَ لَهُمْ ؕ فَيُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَّشَآءُ وَيَهْدِيْ مَنْ يَّشَآءُ ؕ

جو انهن کي صاف ٻڌائي ف١١ پوءِ الله گمراهه ڪندو آهي جنهن کي گهري ۽ واٽ ڏيکاريندو آهي جنهن کي گهري

وَهُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ﴿٤﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوْسٰى بِاٰيٰتِنَآ اَنْ

۽ اهو ئي عزت ۽ حڪمت وارو آهي. ۽ تحقيق اسان موسىٰ کي پنهنجون نشانيون ف١٢ ڏيئي موڪليو

اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمٰتِ اِلَى النُّوْرِ ۙ وَذَكِّرْهُمْ بِاَيّٰىمِ

ته پنهنجي قوم کي اونداهين مان ف١٣ روشنائي جي طرف آڻ ۽ انهن کي الله جا ڏينهن ياد

اللّٰهِ ؕ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُوْرٍ ﴿٥﴾ وَاِذْ قَالَ

ڏيار ف١٤، بيشڪ ان ۾ نشانيون آهن هر گهڻي صبرواري شڪرگذار جي واسطي. ۽ جڏهن موسىٰ

ف١١٩ جنهن منهنجي هٿن ۾ چٽا معجزا ۽ ظاهر نشانيون ظاهر فرمائي منهنجي نبي مرسل هجڻ جي شاهدي ڏني.

ف١٢٠ توڙي اهو يهودين جي عالمن مان توريت جو ڄاڻو وارو هجي يا نصارىٰ مان انجيل جو عالم، سو محبوب سيد عالم صلى الله تعالىٰ عليه واٰله وسلم جن جي رسالت کي پنهنجن ڪتابن ۾ ڏسي ڄاڻي ٿو. انهن عالمن مان گهڻا توهان جي رسالت جي شاهدي ڏين ٿا.

ف١ سورة ابراهيم مڪيه آهي آيت اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ بَدَّلُوْا نِعْمَتَ اللّٰهِ كُفْرًا کان سواءِ ۽ ان کان پوءِ واري آيت. هن سورة ۾ ست رڪوع، ٻاونجاهه آيتون اٺ سو ايڪهٺ ڪلما ۽ ٽي هزار چار سو چوٽيهه حرف آهن. ف٢ هي قرآن شريف. ف٣ ڪفر، گمراهي، جهالت ۽ سرڪشي جي. ف٤ ايمان جي. ف٥ ظلمات کي جمع ۽ نور کي واحد جي صيغي سان ذڪر فرمائڻ ۾ اشارو آهي ته حق دين جي واٽ هڪ آهي ۽ ڪفر ۽ گمراهي جا گهڻائي طريقا. ف٦ يعني دين اسلام. ف٧ اهو سڀني جو خالق ۽ مالڪ آهي. سڀ ان جا ٻانها ۽ ملڪيت. پوءِ ان جي عبادت سڀني تي لازم ۽ ان کان سواءِ ڪنهن جي عبادت جائز نه آهي. ف٨ ۽ ماڻهن کي دين اسلام جي دعوت قبول ڪرڻ کان منع ڪن ٿا. ف٩ جو حق کان تمام گهڻو پري ٿي ويا آهن. ف١٠ جنهن ۾ اهو رسول مبعوث ٿيو، توڙي ان جي دعوت عام هجي ۽ ٻين قومن ۽ ٻين ملڪن تي به سندس اتباع لازم ٿئي. جيئن محبوب مصطفىٰ احمد مجتبىٰ نور مجسم سيد عالم صلى الله تعالىٰ عليه واٰله وسلم جن جي رسالت سڀني ماڻهن ۽ جنن بلڪ ساري خلق جي طرف آهي ۽ پاڻ سڀني جا نبي آهن، جيئن قرآن ڪريم ۾ فرمايو ويو لِيَكُوْنَ لِلْعٰلَمِيْنَ نَذِيْرًا. ف١١ ۽ جڏهن ان جي قوم چڱي طرح سمجهي وٺي ته پوءِ ٻين قومن کي ترجمن جي ذريعي اهي احڪام پهچايا وڃن ۽ انهن جون معناءُن سمجهايون وڃن. ڪن مفسرن هن آيت جي تفسير ۾ هي به فرمايو آهي ته قومه جو ضمير محبوب منور سيد الڪونين صلى الله عليه وسلم جن جي طرف راجع آهي ۽ معنىٰ هي آهي ته اسان هر رسول کي محبوب سيد الانبياء محمد مصطفىٰ احمد مجتبىٰ صلى الله تعالىٰ عليه واٰله وسلم جن جي زبان يعني عربي ۾ وحي فرمايو ۽ هڪ روايت ۾ هي معنىٰ به آئي آهي ته وحي هميشه عربي ۾ ئي نازل ٿي، پوءِ نبين سڳورن پنهنجن قومن جي لاءِ سندن زبانن ۾ ترجمو ڪري ڇڏيو (اتقان، حسيني). مسئلو: هن مان معلوم ٿيو ته عربي سڀني زبانن ۾ سڀني کان افضل آهي. ف١٢ عصا ۽ يد بيضا وغيره جهڙن معجزن جي مثل. ف١٣ ڪفر جي ڪڪر ايمان جي. ف١٤ قاموس ۾ آهي ته ايام الله مان الله تعالىٰ جون نعمتون مراد آهن. حضرت ابن عباس، ابي بن ڪعب، مجاهد ۽ قتاده رضي الله تعالىٰ عنهم به ايام الله جي تفسير الله تعالىٰ جون نعمتون فرمايو. مقاتل جو قول آهي ته ايام الله مان اهي ڏينهن مراد آهن، جن ۾ الله تعالىٰ پنهنجن ٻانهن تي انعام ڪيا، جيئن بني اسرائيلن لاءِ مَن ۽ سلوىٰ جي لاهڻ جو ڏينهن، حضرت موسىٰ عليه السلام جي لاءِ درياءَ ۾ رستي ٺاهڻ جو ڏينهن (خازن، مدارڪ ۽ مفردات راغب). انهن ڏينهن ۾ سڀني کان وڏي نعمت جا ڏينهن محبوب سيد عالم صلى الله تعالىٰ عليه واٰله وسلم جن جي ولادت باسعادت ۽ معراج مقدس جا ڏينهن مبارڪ آهن. انهن جي ياد قائم ڪرڻ به هن آيت جي حڪم ۾ آهي. اهڙي طرح ٻين بزرگن تي جيڪي الله تعالىٰ جون نعمتون ٿيون يا جن ڏينهن ۾ وڏا واقعا پيش آيا، جيئن ڏهين محرم تي ڪربلا جو عظمت وارو واقعو، ان جي يادگار قائم ڪرڻ به تذڪير بايام الله ۾ داخل آهي. ڪي ماڻهو ميلاد شريف، معراج شريف ۽ شهادت جي ذڪر جي ڏينهن جي تخصيص ۾ ڪلام ڪن ٿا، انهن کي هن آيت مان نصيحت حاصل ڪرڻ گهرجي.

مُوسٰى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوْا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ اَنْجٰىكُمْ مِّنْ
پنهنجي قوم کي چيو ف۱۵ پاڻ تي الله جو احسان ياد ڪريو جڏهن اوهان کي فرعون وارن کان
اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُوْمُوْنَكُمْ سُوْٓءَ الْعَذَابِ وَ يُذَبِّحُوْنَ اَبْنَآءَكُمْ
ڇوٽڪارو ڏنو جيڪي توهان کي بدترين مار ڏيندا هئا ۽ توهان جي پٽن کي ڪهندا هئا ۽
وَ يَسْتَحْيُوْنَ نِسَآءَكُمْ ؕ وَ فِيْ ذٰلِكُمْ بَلَآءٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ عَظِيْمٌ ۟
توهان جي ڌيئرن کي زنده رکندا هئا، ۽ ان ۾ ف۱۶ توهان جي رب جي وڏي مهرباني ٿي ۽
وَ اِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَزِيْدَنَّكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ
ياد ڪريو جڏهن توهان جي رب ٻڌائي ڇڏيو ته جيڪڏهن شڪر ڪندؤ ته مان توهان کي وڌيڪ ڏيندس ف۱۷ ۽ جيڪڏهن ناشڪري ڪيو
اِنَّ عَذَابِيْ لَشَدِيْدٌ ۟ وَ قَالَ مُوْسٰۤى اِنْ تَكْفُرُوْۤا اَنْتُمْ وَ مَنْ
ته منهنجو عذاب سخت آهي. ۽ موسیٰ چيو جيڪڏهن توهان ۽ زمين ۾ جيترا به آهن سمورا
فِي الْاَرْضِ جَمِيْعًا ۙ فَاِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ حَمِيْدٌ ۟ اَلَمْ يَاْتِكُمْ نَبَؤُا
ڪافر ٿي وڃو ف۱۸ پوءِ بيشڪ الله بي پرواهه ۽ سمورين خوبين وارو آهي. ڇا توهان کي انهن جي خبر نه ملي
الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوْحٍ وَّ عَادٍ وَّ ثَمُوْدَ ۬ۛ وَ الَّذِيْنَ مِنْۢ
جيڪي توهان کان اڳي هئا نوح جي قوم ۽ عاد ۽ ثمود ۽ جيڪي انهن کان بعد
بَعْدِهِمْ ۛؕ لَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا اللّٰهُ ؕ جَآءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنٰتِ
ٿيا انهن کي الله ئي ڄاڻي ٿو ف۱۹ انهن وٽ انهن جا رسول روشن دليل وٺي آيا ف۲۰
فَرَدُّوْۤا اَيْدِيَهُمْ فِيْۤ اَفْوَاهِهِمْ وَ قَالُوْۤا اِنَّا كَفَرْنَا بِمَاۤ اُرْسِلْتُمْ بِهٖ
پوءِ اهي پنهنجا هٿ ف۲۱ پنهنجي وات جي طرف کڻي ويا ف۲۲ ۽ چيائون اسان کي انڪار آهي انهيءَ جو جيڪو توهان جي هٿان موڪليو
وَ اِنَّا لَفِيْ شَكٍّ مِّمَّا تَدْعُوْنَنَاۤ اِلَيْهِ مُرِيْبٍ ۟ قَالَتْ رُسُلُهُمْ
ويو ۽ جنهن وات ف۲۳ جي طرف اسان کي سڏيو ٿا اوهان ۾ اسان کي اهو شڪ آهي جيڪو ڳالهه کليڻ نٿو ڏئي. انهن جي رسولن چيو
اَفِي اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضِ ؕ يَدْعُوْكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ
ڇا آسمانن ۽ زمين جي پيدا ڪندڙ الله ۾ شڪ آهي ف۲۴ توهان کي سڏي ٿو ف۲۵ ته توهان جا
مِّنْ ذُنُوْبِكُمْ وَ يُؤَخِّرَكُمْ اِلٰۤى اَجَلٍ مُّسَمًّى ؕ قَالُوْۤا اِنْ اَنْتُمْ
ڪجهه گناهه بخشي ف۲۶ ۽ موت جي مقرر وقت تائين توهان جي حياتي بنا عذاب جي گذاري، چوڻ لڳا ته توهان ته

ف۱۵ حضرت موسیٰ عليه السلام جو پنهنجي قوم کي هي ارشاد فرمائڻ تذڪير بايام الله جي تعميل آهي.

ف۱۶ يعني ڇوٽڪاري ڏيڻ ۾.

ف۱۷ هن آيت مان معلوم ٿيو ته شڪر سان نعمت وڌيڪ ٿئي ٿي. شڪر جو اصل هيءُ آهي ته ماڻهو نعمت جو تصور ۽ ان جو اظهار ڪري ۽ شڪر جي حقيقت هيءُ آهي ته نعمت واري جي نعمت جو ان جي تعظيم سان گڏ اعتراف
ع ٦ ١
ڪري ۽ نفس کي ان جو عادي بڻائي. هتي هڪ نڪتو آهي. اهو هيءُ آهي
١٣ ته جڏهن ٻانهو الله تعاليٰ جي نعمتن ۽ ان جي قسم قسم جي فضل، ڪرم ۽ احسان جو مطالعو ڪري ٿو، ته ڏهن ان جي شڪر ۾ مشغول ٿئي ٿو، ان سان نعمتون وڌيڪ ٿين ٿيون ۽ ٻانهي جي دل ۾ الله تعاليٰ جي محبت وڌندي وڃي ٿي. اهو مقام تمام مٿاهون آهي ۽ ان کان اعليٰ مقام هي آهي ته نعمت واري جي محبت ايستائين غالب ٿئي جو دل کي نعمتن جي طرف واجهائڻ باقي نه رهي. اهو صديقن جو مقام آهي، الله تعاليٰ پنهنجي فضل سان اسان کي شڪر جي توفيق عطا فرمائي (آمين).

ف۱۸ ته پوءِ توهان ئي نقصان لهندؤ ۽ توهان ئي نعمتن کان محروم رهندؤ.

ف۱۹ ڪيترا هئا.

ملع ٦
ف۲۰ ۽ انهن معجزا ڏيکاريا.

ف۲۱ ڪاوڙ جي سختي کان.

ف۲۲ حضرت ابن مسعود رضي الله تعالیٰ عنه فرمايو ته اهي غصي ۾ اچي پنهنجا هٿ ڪَڇڻ لڳا. حضرت ابن عباس رضي الله تعالیٰ عنه فرمايو ته انهن ڪتاب الله ٻڌي تعجب سان پنهنجن واتن تي هٿ رکيا. مطلب ته اها ڪنهن نه ڪنهن انڪار جي ادا هئي.

ف۲۳ يعني توحيد ۽ ايمان.

الثلثة
ف۲۴ ڇا ان جي توحيد ۾ تردد آهي، اهو ڪيئن ٿي سگهي ٿو، ان جا دليل ته نهايت ظاهر آهن.

ف۲۵ پنهنجي طاعت ۽ ايمان جي طرف.

ف۲۶ جڏهن توهان ايمان آندو هن ڪري ته اسلام آڻڻ کان پوءِ اڳيان گناهه بخشيا وڃن ٿا. حقوق العباد کان سواءِ ۽ انهيءَ ڪري ڪجهه گناهه فرمايائين.

إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا ۖ تُرِيدُونَ أَن تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ
اسان وانگر انسان آهيو ف٢٧ توهان گهرو ٿا ته اسان کي ان کان روڪيو جنهن جي اسان جا ابا ڏاڏا پوڄا
آبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿١٠﴾ قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِن
ڪندا هئا ف٢٨ پوءِ اسان وٽ ڪو روشن دليل وٺي اچو ف٢٩ انهن کي سندن رسولن چيو ف٣٠ اسان
نَّحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ مِنْ
آهيون ته توهان وانگر انسان پر الله پنهنجي ٻانهن مان جنهن تي وڻيس احسان فرمائيندو
عِبَادِهِ ۖ وَمَا كَانَ لَنَا أَن نَّأْتِيَكُم بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ۚ وَعَلَى
آهي ف٣١ ۽ اسان جو ڪم نه آهي جو اسان توهان وٽ ڪو دليل وٺي اچون مگر الله جي حڪم سان
اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾ وَمَا لَنَا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى
۽ مسلمانن کي الله تي ئي ڀروسو ڪرڻ گهرجي ف٣٢ ۽ اسان کي ڇا ٿيو آهي جو الله تي ڀروسو نه
اللَّهِ وَقَدْ هَدَانَا سُبُلَنَا ۚ وَلَنَصْبِرَنَّ عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا ۚ وَ
ڪريون ف٣٣ انهي ئي ته اسان جا رستا اسان کي ڏيکاريا ف٣٤ ۽ توهان اسان کي تڪليف ڏيو ٿا اسان ضرور ان تي صبر ڪنداسين
عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿١٢﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا
۽ توڪل وارن کي الله تي ئي ڀروسو ڪرڻ گهرجي. ۽ ڪافرن پنهنجي رسولن کي
لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُم مِّنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا ۖ
چيو اسان ضرور توهان کي پنهنجي زمين ف٣٥ مان ڪڍي ڇڏينداسين يا توهان اسان جي دين تي اچو
فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ ﴿١٣﴾ وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ
پوءِ انهن کي سندن رب وحي موڪليو ته اسان ظالمن کي ضرور هلاڪ ڪنداسين. ۽ ضرور اسان توهان کي
الْأَرْضَ مِن بَعْدِهِمْ ۚ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ
انهن کان پوءِ زمين ۾ آباد ڪنداسين ف٣٦ اهو انهي جي واسطي آهي جيڪو ف٣٧ منهنجي دربار ۾ بيهڻ کان
وَعِيدِ ﴿١٤﴾ وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿١٥﴾ مِّن وَرَائِهِ
ڊنو ۽ منهنجي عذاب جي حڪم کان خوف ڪيائين. ۽ انهن ف٣٨ فيصلو گهريو ۽ هر سرڪش هٺيلو ناڪام ٿيو ف٣٩ ان جي پويان
جَهَنَّمُ وَيُسْقَىٰ مِن مَّاءٍ صَدِيدٍ ﴿١٦﴾ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ
جهنم آهي (جنهن ۾) ڪيس پونءِ جو پاڻي پياريو ويندو سخت مشڪل سان ڍڪ ڍڪ ڪري ان کي پيئندو ۽

ف٢٧ ظاهر ۾ اسان کي پنهنجو مثل معلوم ٿيو ٿا پوءِ ڪيئن مڃيو وڃي جو اسان ته نبي نه ٿيا سون ۽ توهان کي اها فضيلت ملي وئي.

ف٢٨ يعني بت پرستي ڪان.

ف٢٩ جنهن سان توهان جي دعويٰ جي صحت ثابت ٿئي. اهو ڪلام انهن جي بغض ۽ سرڪشي ڪان هو ۽ هن جي باوجود ته نبي سڳورا آيتون آڻي چڪا هئا ۽ معجزا ڏيکاري چڪا هئا. پوءِ انهن نئين سَنَدَ گهُري ۽ پيش ڪيل معجزن کي ڪالعدم (نه هجڻ مثل) قرار ڏنائون.

ف٣٠ چگو، اهو ئي مڃو ته اسان واقعي انسان آهيون.

ف٣١ ۽ نبوت ۽ رسالت سان برگزيده ڪري ٿو ۽ ان وڏي منصب سان مشرف فرمائي ٿو.

ف٣٢ اهو ئي دشمن جو شر دفع ڪري ٿو ۽ ان کان محفوظ رکي ٿو.

ف٣٣ اسان کان ايئن ٿي نه ٿو سگهي، جو ته اسان ڄاڻيون ٿا جو ڪجهه قضاءِ الاهي ۾ آهي، سو ئي ٿيندو ۽ اسان کي ان تي پورو ڀروسو ۽ مڪمل اعتماد آهي. ابو تراب رضي الله تعالىٰ عنه جو قول آهي ته توڪل بدن کي عبوديت ۾ وجهڻ، دل کي ربوبيت سان متعلق رکڻ، عطا تي شڪر ۽ مصيبت تي صبر ڪرڻ جو نالو آهي.

ع ٦ ١٤

ف٣٤ ۽ هدايت ۽ ڇوٽڪاري جا طريقا اسان تي واضح فرمائي ڇڏيا ۽ اسان ڄاڻيون ٿا ته سمورا معاملا سندس قدرت ۽ اختيار ۾ آهن.

ف٣٥ يعني پنهنجن شهرن.

ف٣٦ حديث شريف ۾ آهي ته جيڪو پنهنجي پاڙيسريءَ کي ايذاءُ ڏئي ٿو ته الله تعالىٰ ان جي گهر جو انهي جي پاڙيسريءَ کي مالڪ بڻائي ٿو.

ف٣٧ قيامت جي ڏينهن.

ف٣٨ يعني نبين سڳورن الله تعالىٰ کان مدد طلب ڪئي يا امتن پنهنجي ۽ رسولن جي وچ ۾ الله تعالىٰ کان.

ف٣٩ معنىٰ هي آهي ته نبين سڳورن جي مدد فرمائي وئي ۽ کين فتح ڏني وئي ۽ حق جا دشمن سرڪش ڪافر نامراد ٿيا ۽ انهن جي ڇوٽڪاري جي ڪا واٽ نه رهي.

وَيَأْتِيْهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَّمَا هُوَ بِمَيِّتٍ ۖ وَمِنْ وَّرَآئِهٖ
نڙيي کان هيٺ لهڻ جي اميد ڪا نه هوندي ۽ ڪيس هر طرف کان موت ايندو ۽ پر مرندو ڪو نه ۽ ان جي پٺيان هڪ
عَذَابٌ غَلِيْظٌ ﴿١٧﴾ مَثَلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِرَبِّهِمْ اَعْمَالُهُمْ كَرَمَادِ
سخت عذاب آهي ٤١. پنهنجي رب جي منڪرن جي عملن جو ٤٢ حال انهيءَ ڇاڙ واڱر آهي
اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيْحُ فِيْ يَوْمٍ عَاصِفٍ ۖ لَا يَقْدِرُوْنَ مِمَّا كَسَبُوْا
جنهن تي طوفان جي ڏينهن ۾ هوا جو سخت جهوٽو ٤٣ آيو سموري ڪمائي مان ڪين ڪا به شيءِ هٿ
عَلٰى شَيْءٍ ۖ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلٰلُ الْبَعِيْدُ ﴿١٨﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ خَلَقَ
نه آئي ، اها آهي پري جي گمراهي . ڇا تو نه ڏٺو ته الله آسمان ۽ زمين
السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ ۖ اِنْ يَّشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَيَاْتِ بِخَلْقٍ
حق سان بڻايا ٤٤ جيڪڏهن گهري ته توهان سڀني کي ختم ڪري ٤٥ ۽ هڪ نئين مخلوق
جَدِيْدٍ ﴿١٩﴾ وَّمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيْزٍ ﴿٢٠﴾ وَبَرَزُوْا لِلّٰهِ جَمِيْعًا
آڻي ٤٦ . ۽ اهو ٤٧ الله تي ڪجهه به ڏکيو نه آهي . ۽ سمورا الله جي حضور ٤٨ ڪليل حاضر ٿيندا
فَقَالَ الضُّعَفٰٓؤُا لِلَّذِيْنَ اسْتَكْبَرُوْٓا اِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ اَنْتُمْ
پوءِ ڪمزور ٤٩ وڏائي ڪندڙن کي چوندا ٥٠ اسان توهان جي تابع هياسي پوءِ ڇا توهان
مُّغْنُوْنَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ ۖ قَالُوْا لَوْ هَدٰىنَا
اسان کان الله جو ڪجهه عذاب ٽاري سگهو ٿا ٥١ چوندا ته الله اسان کي هدايت ڪري ها ته
اللّٰهُ لَهَدَيْنٰكُمْ ۖ سَوَآءٌ عَلَيْنَآ اَجَزِعْنَآ اَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ
اسان به توهان کي ڪريون ها ٥٢ اسان تي برابر آهي ڀل بي قرار ٿيون يا صبر سان رهون ، اسان کي ڪاٿي به پناهه جي
مَّحِيْصٍ ﴿٢١﴾ ع وَقَالَ الشَّيْطٰنُ لَمَّا قُضِيَ الْاَمْرُ اِنَّ اللّٰهَ وَعَدَكُمْ
جاءِ نه آهي . ۽ شيطان چوندو جنهن وقت فيصلو ٿي ويندو ٥٣ بيشڪ الله توهان سان سچو واعدو ڪيو
وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُّكُمْ فَاَخْلَفْتُكُمْ ۖ وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِّنْ
هو ٥٤ ۽ مان به توهان سان واعدو ڪيو هو پر ٥٥ ڪُوڙو ڪيم ، منهنجو توهان تي ڪو زور نه هو ٥٦ مگر
سُلْطٰنٍ اِلَّآ اَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِيْ ۚ فَلَا تَلُوْمُوْنِيْ وَلُوْمُوْٓا
اهوئي ته مان توهان کي ٥٧ سڏيو توهان منهنجي ڳالهه مڃي ورتي ٥٨ پوءِ هاڻ مون تي الزام

ف ٤٠ حديث شريف ۾ آهي ته جهنمي کي پُونءِ جو پاڻي پياريو ويندو . جڏهن اهو وات جي ويجهو ايندو ته ان کي گهڻو ناپسند معلوم ٿيندو . جڏهن اجا ويجهو ٿيندو ته ان سان چهرو پچي ويندو ۽ مٿي تائين کل سڙي ڪري پوندي ، جڏهن پيئندو ، تڏهن آنڊا ڪپجي نڪري ويندا . (الله تعالىٰ جي پناهه).

ف ٤١ يعني هر عذاب کان پوءِ ان کان وڌيڪ شديد ۽ غليظ ٿيندو (نَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنْ عَذَابِ النَّارِ وَمِنْ غَضَبِ الْجَبَّارِ).

ف ٤٢ جن کي اهي چڱا عمل سمجهندا هئا جيئن محتاجن جي امداد ، مسافرن جي مدد ، بيمارن جي سار سنڀال وغيره . جڏهن ته ايمان تي مبني نه آهن ، ان ڪري ، اهي سڀ بيڪار آهن ۽ انهن جو اهڙو مثال آهي.

ف ٤٣ ۽ اها سموري اڏامي وئي ۽ ان جا جزا پکڙجي ويا ، ان ۾ ڪجهه باقي نه رهيو . اهوئي حال ڪافرن جي عملن جو آهي ، جو سندن شرڪ ۽ ڪفر جي سبب ، سڀ برباد ۽ باطل ٿي ويا.

ف ٤٤ انهن ۾ وڏيون حڪمتون آهن ۽ انهن جي پيدائش بيڪار نه آهي.

ف ٤٥ معدوم ڪري ڇڏي.

ف ٤٦ توهان جي بدران ، جيڪا فرمانبردار هجي ، ان جي قدرت کان اهو ڇا پري آهي ، جيڪو آسمان ۽ زمين پيدا ڪرڻ تي قادر آهي.

ف ٤٧ معدوم ڪرڻ ۽ موجود فرمائڻ.

ف ٤٨ قيامت جي ڏينهن.

ف ٤٩ ۽ دولتمندن ۽ با اثر ماڻهن جي تابعداري ۾ انهن ڪفر اختيار ڪيو هو.

ف ٥٠ ته دين ۽ اعتقاد ۾.

ف ٥١ اهو ڪلام انهن جو ملامت ۽ عناد جي طور تي هوندو ته توهان دنيا ۾ گمراهه ڪيو هو ۽ سچي وات کان روڪيو هو ۽ چڙهي چڙهي ڳالهيون
ع ٣ ٩ ١٥ ڪندا هيو ، هاڻي اهي دعوائون ڇا ڪيون ، هاڻي هن عذاب مان ته ڪجهه ٽاريو . ڪافرن جا سردار ان جي جواب ۾ .

ف ٥٢ جڏهن پاڻ ئي گمراهه ٿي رهيا هئاسون ، ته پوءِ توهان کي ڇا وات ڏيکاريون ها . هاڻي ڇوٽڪاري جي ڪا وات نه آهي ، نه ڪافرن لاءِ شفاعت . اچو ته روئون ۽ فرياد ڪريون . پنج سو سال فرياد ۽ زاري ڪندا پر ڪنهن ڪم نه ايندن ، پوءِ چوندا ته هاڻي صبر ڪري ڏسون ، من ان مان ڪجهه ڪم نڪري . پنج سو سال صبر ڪندا ، ليڪن اهو ڪم نه ايندو تڏهن چوندا ته .

ف ٥٣ ۽ حساب کان فراغت ٿي ويندي . جنتي جنت جو ۽ دوزخي دوزخ جو حڪم ٻڌي جنت ۽ دوزخ ۾ داخل ٿي ويندا ۽ دوزخي شيطان تي ملامت ڪندا ۽ ان کي برو چوندا ته بدنصيب تو اسان کي گمراهه ڪيو ۽ هن مصيبت ۾ گرفتار ڪرايو ، اهو جواب ڏيندو ته . ف ٥٤ ته مرڻ کان پوءِ اٿڻو آهي ۽ آخرت ۾ نيڪين ۽ براين جو بدلو ملندو . الله تعالىٰ جو وعدو سچو هو ، سچو ٿيو . ف ٥٥ ته نه مرڻ کان پوءِ اٿڻو ، نه جزا ، نه جنت ، نه دوزخ . ف ٥٦ نه مان توهان کي پنهنجي تابعداري تي مجبور ڪيو هو يا هي ته مان پنهنجي وعدي تي توهان جي اڳيان ڪا حجت ۽ دليل پيش نه ڪيو هو . ف ٥٧ وسوسا وجهي گمراهي جي طرف . ف ٥٨ ۽ حجت ۽ دليل کان سواءِ توهان منهنجي فريب ۾ اچي ويٺو ، هن جي وجود ، جو الله تعالىٰ توهان سان وعدو فرمايو هو ته شيطان جي چڪر ۾ نه اچو ۽ سندس رسول ان جي طرفان دليل کڻي توهان وٽ آيا ۽ انهن حجتون پيش ڪيون ۽ دليل قائم ڪيا ته پوءِ ته توهان تي پاڻ ئي لازم هو ته توهان انهن جي تابعداري ڪريو ها ۽ انهن جي روشن دليلن ۽ ظاهري معجزن کان منهن نه ڦيريو ها ۽ منهنجي ڳالهه نه مڃو ها ۽ نه ئي منهنجي طرف واجهايو ها ، مگر توهان ايئن نه ڪيو.

اَنْفُسَكُمْ ؕ مَآ اَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَآ اَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ ؕ اِنِّيْ كَفَرْتُ
نه ڏيو وف٥٩ پنهنجي پاڻ تي الزام ڏيو نه مان توهان جي فرياد تي پهچي سگهان ۽ نه توهان منهنجي فرياد تي پهچي سگهو، جيڪو اڳي
بِمَآ اَشْرَكْتُمُوْنِ مِنْ قَبْلُ ؕ اِنَّ الظّٰلِمِيْنَ لَهُمْ عَذَابٌ
توهان مون کي شريڪ ٺاهيو وف٦٠ مان ان کان سخت بيزار آهيان بيشڪ ظالمن جي واسطي دردناڪ عذاب
اَلِيْمٌ ﴿٢٢﴾ وَاُدْخِلَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ
آهي. ۽ اهي جن ايمان آندو ۽ چڱا ڪم ڪيائون، باغن ۾ داخل ڪيا ويندا جن جي هيٺان نهرون
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْ ؕ تَحِيَّتُهُمْ فِيْهَا
وهن ٿيون هميشه ان ۾ رهن پنهنجي رب جي حڪم سان سندن ملڻ جي وقت خوش آمديد چوڻ (جو نمونو)
سَلٰمٌ ﴿٢٣﴾ اَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ
سلام آهي. وف٦١ ڇا تو نه ڏٺو ته الله، پاڪيزه ڪلمي جو ڪهڙو نه چڱو مثال بيان فرمايو آهي وف٦٢ جهڙو پاڪ وڻ
طَيِّبَةٍ اَصْلُهَا ثَابِتٌ وَّفَرْعُهَا فِي السَّمَآءِ ﴿٢٤﴾ تُؤْتِيْٓ اُكُلَهَا كُلَّ
جنهن جي پاڙ مضبوط ۽ ڏاريون آسمان ۾ هر وقت پنهنجو ميوو ڏيندو رهي
حِيْنٍۢ بِاِذْنِ رَبِّهَا ؕ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ
پنهنجي رب جي حڪم سان وف٦٣ ۽ الله ماڻهن جي واسطي مثال بيان فرمائيندو آهي ته من اُهي
يَتَذَكَّرُوْنَ ﴿٢٥﴾ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيْثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيْثَةِ ۨاجْتُثَّتْ
سمجهن وف٦٤ ۽ خراب ڳالهه وف٦٥ جو مثال خراب وڻ وف٦٦ وانگر آهي، جيڪو زمين جي مٿان
مِنْ فَوْقِ الْاَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ ﴿٢٦﴾ يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا
کان ئي ڪٽيو ويو هجي هاڻي ان جي واسطي بيهڻ نه آهي وف٦٧ الله ثابت رکي ٿو ايمان وارن کي
بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ ۚ وَيُضِلُّ اللّٰهُ
برحق ڳالهه تي وف٦٨ دنيا جي زندگي ۾ وف٦٩ ۽ آخرت ۾ وف٧٠ ۽ الله ظالمن کي گمراه
الظّٰلِمِيْنَ ۙۛ وَيَفْعَلُ اللّٰهُ مَا يَشَآءُ ﴿٢٧﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ بَدَّلُوْا نِعْمَتَ
ڪندو آهي وف٧١، ۽ الله جيڪي گهري ڪري ٿو ڇا تو انهن کي نه ڏٺو جن الله جي نعمت کي ناشڪري سان
اللّٰهِ كُفْرًا وَّاَحَلُّوْا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ ﴿٢٨﴾ جَهَنَّمَ ۚ يَصْلَوْنَهَا ؕ وَبِئْسَ
مٽي ڇڏيو وف٧٢ ۽ پنهنجي قوم کي تباهي جي گهر ۾ لاٿائون، اهي دوزخ جي اندر داخل ٿيندا ۽ اها ڪهڙي نه

وف٥٩ ڇو ته مان دشمن آهيان ۽ منهنجي دشمني ظاهر آهي ۽ دشمن کان خير خواهي جي اميد رکڻ بيوقوفي آهي ته پوءِ.

وف٦٠ الله تعالىٰ جو سندس عبادت ۾ (خازن).

وف٦١ الله تعالىٰ جي طرف کان ۽ ملائڪن جي طرفان ۽ پاڻ ۾ هڪ ٻئي جي طرفان.

وف٦٢ يعني توحيد جي ڪلمي جي.

وف٦٣ ائين ئي ايمان جو ڪلمو آهي جو ان جي پاڙ مؤمن جي دل جي زمين ۾ ثابت ۽ مضبوط ٿئي ٿي ۽ ان جون شاخون يعني عمل آسمان ۾ پهچن ٿا ۽ ان جي برڪت ۽ ثواب جا ميوا هر وقت حاصل ٿين ٿا. حديث شريف ۾ آهي ته جناب رسالت مآب محبوب سردار عالم صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن صحابه ڪرام کي فرمايو ته اهو وڻ ٻڌايو، جيڪو مؤمن جي مثل آهي، ان جا پن نه ٿا ڪرن ۽ اهو ميوو به هر وقت ڏئي ٿو (جهڙي طرح مؤمن جا عمل بيڪار نه ٿا ٿين) ۽ ان جون برڪتون هر وقت حاصل رهن ٿيون. صحابه ڪرام فڪر ڪيو ته اهو ڪهڙو وڻ آهي، جنهن جا پن نه ڪرندا آهن ۽ ان جو ميوو هر وقت موجود رهندو هجي. اهڙي طرح جهنگ جي وڻن جا نالا ڳڻيائون. جڏهن اهڙو ڪو به وڻ ذهن ۾ نه آيو، تڏهن محبوب ڪريم جن کان پڇيائون. محبوب مدني جن فرمايو ته صاحبو، اهو وڻ کجور جو آهي. حضرت ابن عمر رضي الله تعالىٰ عنهما پنهنجي عظيم والد ماجد حضرت عمر فاروق رضي الله تعالىٰ عنه کي عرض ڪيو ته جڏهن حضور محبوب سراپا نور صلى الله عليه وسلم جن دريافت فرمايو هو، تڏهن منهنجي دل ۾ آيو هو ته اهو کجور جو وڻ آهي، ليڪن وڏا وڏا صحابه ڪرام تشريف فرما هئا، مان ننڍو هوس ان ڪري مان ادب جي لحاظ خاطر ماٺ رهيس. حضرت عمر رضي الله تعالىٰ عنه فرمايو ته جيڪڏهن تون ٻڌائين ها ته مون کي تمام گهڻي خوشي حاصل ٿئي ها.

وف٦٤ ۽ ايمان آڻين، ڇو ته مثالن سان معناؤن چڱي طرح دلنشين ٿي وڃن ٿيون. وف٦٥ يعني ڪفري ڪلام.

وف٦٦ مثل حنظل (ڏوهه) جي، جنهن جو ذائقو ڪڙو ۽ بوءِ ناپسند يا مثل لهسن (ٿوم) جي بدبوءِ دار.

ع ٤ ١٦ وف٦٧ ڇو ته ان جي پاڙ زمين ۾ ثابت ۽ مضبوط نه آهي، ان جون شاخون بلند نه ٿيون ٿين. اهوئي حال آهي ڪفري ڪلام جو، جو ان جو ڪو اصل ثابت ۽ ڪا حجت ۽ دليل نه ٿو رکي، جنهن سان استحڪام هجي، نه ان ۾ ڪو خير ۽ برڪت، جو اهو قبوليت جي بلندي تي پهچي سگهي.

وف٦٨ يعني ايمان جي ڪلمي.

وف٦٩ جو اهي تڪليف جي وقتن ۾ به صابر ۽ قائم رهن ٿا ۽ حق جي راهه ۽ قويم دين کان نه ٿا هٽن، ايستائين جو سندن زندگي جو خاتمو ايمان تي ٿئي ٿو. وف٧٠ يعني قبر ۾، جو آخرت جي منزلن مان پهرين منزل آهي. جڏهن منڪر نڪير اچي انهن کان پڇن ٿا ته توهان جو رب ڪير آهي، توهان جو دين ڪهڙو آهي ۽ ان جي آڏو ارشافع محشر محبوب سيد عالم صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن جي باري ۾ دريافت ڪن ٿا، ته انهن جي نسبت تون ڇا چوين ٿو؟ تڏهن مؤمن انهيءَ منزل ۾ الله تعالىٰ جي فضل سان ثابت رهي ٿو ۽ چئي ڏئي ٿو ته منهنجو رب الله آهي ۽ منهنجو دين اسلام ۽ هي لجپال منهنجا نبي آهن ۽ حبيب محمد مصطفىٰ صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن الله جا ٻانها ۽ سندس رسول. پوءِ (حبيب جي صدقي) ان جي قبر ڪشادي ڪئي وڃي ٿي، ان ۾ جنت جون هوائون، خوشبوءِ وغيره اچن ٿيون ۽ اها روشن ڪئي وڃي ٿي ۽ آسمان مان ندا ٿئي ٿي ته منهنجي ٻانهي سچ چيو. وف٧١ اهي قبر ۾ منڪر نڪير کي صحيح جواب نه ٿا ڏيئي سگهن ۽ هر سوال جي جواب ۾ هي چون ٿا ته هاءِ افسوس! هاءِ افسوس!! مان نه ٿو ڄاڻان. تڏهن آسمان مان ندا ٿئي ٿي ته منهنجو ٻانهو ڪوڙو آهي. ان لاءِ باهه جو فرش وڇايو، دوزخ جو لباس پارايو، دوزخ جي طرف دروازو کولي ڏيو. ان کي دوزخ جي گرمي ۽ دوزخ جي آفت پهچي ٿي ۽ قبر ايتري ته سوڙهي ٿي وڃي جو هڪ طرف جون پاسريون ٻي طرف اچي وڃن ٿيون. عذاب ڪرڻ وارا ملائڪ ان تي مقرر ڪيا وڃن ٿا، جيڪي ان کي لوهي گرزن سان مارن ٿا (اعاذنا الله من عذاب القبر وثبتنا على الايمان). وف٧٢ بخاري شريف جي حديث ۾ آهي ته انهن ماڻهن مان مڪي جا ڪافر مراد آهن ۽ اها نعمت، جنهن جي انهن شڪرگذاري نه ڪئي، اها الله تعالىٰ جا حبيب سيد عالم صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن آهن، جو الله تعالىٰ سندن وجود سان ان امت کي نوازيو ۽ سندن زيارت سراپا ڪرامت جي نيڪبختي سان مشرف ڪيو. لازم هو ته ان جليله نعمت جو شڪر بجا آڻين ها ۽ سندن تابعداري ڪري وڌيڪ ڪرم جا مورد ٿين ها، ان جي بجاءِ انهن ناشڪري ڪئي ۽ حضور محبوب سيد الڪونين صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن جو انڪار ڪيائون ۽ پنهنجي قوم کي جيڪي دين ۾ انهن جا موافق هئا هلاڪت جي گهر ۾ پهچايائون.

الْقَرَارُ ﴿٢٩﴾ وَجَعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا لِّيُضِلُّوا عَنْ سَبِيْلِهٖ ؕ قُلْ تَمَتَّعُوْا فَاِنَّ
بري جاءِ آهي ٽڪڻ جي. ۽ الله جي واسطي شريڪ ٺاهيائون ف٤٣ جوان جي واٽ کان (ماڻهن کي) ڀٽڪائين، تون فرماءِ ف٤٤ ڪجھ
مَصِيْرَكُمْ اِلَى النَّارِ ﴿٣٠﴾ قُلْ لِّعِبَادِيَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا يُقِيْمُوا الصَّلٰوةَ
نفعو وٺي ڇڏيو پوءِ توهان جو موٽڻ باهه جي طرف آهي ف٤٥ منهنجي انهن ٻانهن کي فرماءِ جن ايمان آندو ته نماز
وَيُنْفِقُوْا مِمَّا رَزَقْنٰهُمْ سِرًّا وَّعَلَانِيَةً مِّنْ قَبْلِ اَنْ يَّاْتِيَ يَوْمٌ
قائم رکن ۽ اسان جي ڏني مان ڪجھ اسان جي واٽ ۾ ڳجھو ۽ ظاهر ۾ خرچ ڪن ان ڏينهن جي اچڻ کان
لَّا بَيْعٌ فِيْهِ وَلَا خِلٰلٌ ﴿٣١﴾ اَللّٰهُ الَّذِيْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ
اڳ ۾ جنهن ۾ نه ڏيتي ليتي هلندي ف٤٦ ۽ نه دوستي ف٤٧ ۽ الله آهي جنهن آسمانن ۽ زمين کي
وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَخْرَجَ بِهٖ مِنَ الثَّمَرٰتِ رِزْقًا لَّكُمْ ۚ
پيدا ڪيو ۽ آسمان مان پاڻي لاٿائين پوءِ ان جي ذريعي ڪجھ ميوا توهان جي کائڻ جي واسطي پيدا ڪيائين ۽
وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِاَمْرِهٖ ۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْاَنْهٰرَ ﴿٣٢﴾ وَ
توهان جي واسطي ٻيڙا مسخر ڪيائين جو سندس حڪم سان درياءَ ۾ هلن ف٤٨ ۽ توهان جي واسطي نديون مسخر ڪيائين ف٤٩ ۽
سَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَآئِبَيْنِ ۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ ﴿٣٣﴾ وَ
توهان جي واسطي سج ۽ چنڊ مسخر ڪيائين جيڪي برابر هلي رهيا آهن ف٥٠ ۽ توهان جي واسطي رات ۽ ڏينهن کي مسخر (تابع) ڪيائين ف٥١
اٰتٰىكُمْ مِّنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوْهُ ؕ وَاِنْ تَعُدُّوْا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوْهَا ؕ
۽ توهان کي گھڻو ڪجھ ڏنائين جيڪي توهان گھريو ۽ جيڪڏهن الله جون نعمتون شمار ڪريو ته ڳڻي نه سگھندؤ
اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُوْمٌ كَفَّارٌ ﴿٣٤﴾ وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيْمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا
بيشڪ انسان وڏو ظالم ۽ ناشڪر آهي ف٥٢ ۽ ياد ڪريو جڏهن ابراهيم عرض ڪيو ته اي منهنجا رب هن شهر
الْبَلَدَ اٰمِنًا وَّاجْنُبْنِيْ وَبَنِيَّ اَنْ نَّعْبُدَ الْاَصْنَامَ ﴿٣٥﴾ رَبِّ اِنَّهُنَّ
ف٥٣ کي امن وارو ڪر ف٥٤ ۽ مون کي ۽ منهنجي پٽن کي بُتن جي پوڄا کان بچاءِ ف٥٥. اي منهنجا رب بيشڪ بتن
اَضْلَلْنَ كَثِيْرًا مِّنَ النَّاسِ ۚ فَمَنْ تَبِعَنِيْ فَاِنَّهٗ مِنِّيْ ۚ وَمَنْ
گھڻن ماڻهن کي گمراه ڪري ڇڏيو ف٥٦ پوءِ جنهن منهنجو ساٿ ڏنو ف٥٧ اهو ته منهنجو آهي ۽ جنهن منهنجو
عَصَانِيْ فَاِنَّكَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿٣٦﴾ رَبَّنَآ اِنِّيْۤ اَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِيْ
چيو نه مڃيو ته پوءِ تون بيشڪ بخشڻهار مهربان آهين. ف٥٨ اي منهنجا رب مان پنهنجي ڪجھ اولاد هڪ غيرآباد وادي

ف٤٣ يعني بُتن کي ان جو شريڪ ڪيائون.

ف٤٤ اي محبوب مصطفیٰ (صلى الله عليه وسلم) انهن ڪافرن کي ته ٿورا ڏينهن دنيا جي خواهش کي.

ف٤٥ آخرت ۾.

ف٤٦ جو خريد وفروخت يعني مالي معاوضي ۽ فديي سان ئي ڪجھ نفعو حاصل ڪري سگھجي.

ف٤٧ جوان کان نفعو وٺجي. مگر گھڻا دوست هڪٻئي جا دشمن ٿي ويندا. هن آيت ۾ نفساني ۽ طبعي دوستيءَ جي نفي آهي ۽ ايماني دوستي جيڪا محبت الاهي جي سبب هجي، ساباقي رهندي، جيئن سورة زخرف ۾ فرمايو اٿس: اَلْاَخِلَّآءُ يَوْمَئِذٍ ۢ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ اِلَّا الْمُتَّقِيْنَ.

ف٤٨ ۽ ان مان توهان فائدو حاصل ڪريو.

ف٤٩ ته انهن کان ڪم وٺو.

ف٥٠ نه ٿڪجن نه رڪجن. توهان انهن مان نفعو حاصل ڪريو ٿا.

ف٥١ آرام ۽ ڪم جي لاءِ.

ف٥٢ جو ڪفر ۽ نافرماني ڪري پنهنجي مٿي ظلم ڪري ٿو ۽ پنهنجي رب جي نعمت ۽ ان جي احسان جو حق نه ٿو مڃي. حضرت ابن عباس رضى الله تعالىٰ عنهما فرمايو ته انسان مان هتي ابوجهل مُراد آهي، زجاج جو قول آهي ته انسان اسم جنس آهي ۽ هتي ان مان ڪافر مُراد آهي.

ف٥٣ مڪه مڪرمه.

ع ٥ ٧ ١٤ ١٧

ف٥٤ جو قيامت جي ويجھڙائي وقت دُنيا جي ويران ٿيڻ جي وقت تائين اهو ويرانيءَ کان محفوظ رهي يا ان شهر وارا امن ۾ هجن، حضرت ابراهيم عليه السلام جي اها دُعا قبول پئي. الله تعالىٰ مڪه مڪرمه کي ويران ٿيڻ کان امن ڏنو ۽ ڪو ان جي ويران ڪرڻ تي قادر ٿي نه سگھيو ۽ الله تعالىٰ ان کي حرم بڻايو، جو ان ۾ نه ڪنهن انسان کي خون ڪيو وڃي نه ڪنهن تي ظلم. نه اتي شڪار ماريو وڃي نه گاهه ڪپيو وڃي.

ف٥٥ نبي سڀئي بُت پرستيءَ ۽ سڀني گناهن کان معصوم آهن. حضرت ابراهيم عليه السلام جي اها دُعا گھرڻ الله تعالىٰ جي بارگاهه ۾ نوڙت ۽ احتياج جي اظهار لاءِ آهي، ته هن جي باوجود جو تو پنهنجي ڪرم سان معصوم ڪيو، پر اسان تنهنجي فضل ۽ رحمت جي طرف احتياج جا هٿ ڦهلايون ٿا. ف٥٦ يعني انهن جي گمراهي جو سبب ٿيا جو اهي انهن کي پوڄڻ لڳا. ف٥٧ ۽ منهنجي عقيدي ۽ دين تي رهيو. ف٥٨ تون ان کي هدايت ڪرين ۽ توبه جي توفيق عطا فرمائين.

بِوَادٍ غَيْرِ ذِيْ زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيْمُوا الصَّلٰوةَ
۾ رهائي آهي تنهنجي عزت واري گهر وٽ ف٨٩ اي منهنجا رب هن جي واسطي ته اهي ف٩٠ نماز قائم رکن

فَاجْعَلْ اَفْئِدَةً مِّنَ النَّاسِ تَهْوِيْٓ اِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِّنَ
پوءِ ماڻهن جي دل کجهه انهن جي طرف لاڙي ڇڏ ف٩١ ۽ کاڻ جي واسطي انهن کي ميوا عطا

الثَّمَرٰتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُوْنَ ﴿٣٧﴾ رَبَّنَآ اِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِيْ وَمَا نُعْلِنُ
کر ف٩٢ من اهي شڪر ڪن. اي اسان جا رب تون ڄاڻين ٿو جو ڪجهه اسان لڪايون ٿا ۽ جو ڪجهه اسان ظاهر ڪريون ٿا

وَمَا يَخْفٰى عَلَى اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَآءِ ﴿٣٨﴾ اَلْحَمْدُ
۽ الله تي ڪا به شيءِ مخفي نه آهي زمين ۾ ۽ نه آسمان ۾ ف٩٣.

لِلّٰهِ الَّذِيْ وَهَبَ لِيْ عَلَى الْكِبَرِ اِسْمٰعِيْلَ وَاِسْحٰقَ اِنَّ رَبِّيْ
سڀ ساراهون خوبيون الله جي واسطي جنهن مون کي پوڙهائپ ۾ اسماعيل ۽ اسحاق ڏنا. بيشڪ منهنجو رب

لَسَمِيْعُ الدُّعَآءِ ﴿٣٩﴾ رَبِّ اجْعَلْنِيْ مُقِيْمَ الصَّلٰوةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِيْ
دعا ٻڌندڙ آهي. اي منهنجا رب مون کي ۽ منهنجي ڪجهه اولاد کي ف٩٤ نماز قائم ڪندڙ رک،

رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَآءِ ﴿٤٠﴾ رَبَّنَا اغْفِرْ لِيْ وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِيْنَ يَوْمَ
اي اسان جا رب اسان جي دعا قبول فرماءِ. اي اسان جا رب مون کي بخش ۽ منهنجي ماءُ پيءُ کي ف٩٥ ۽ سڀني مسلمانن کي جنهن

يَقُوْمُ الْحِسَابُ ﴿٤١﴾ وَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظّٰلِمُوْنَ ۵
ڏينهن حساب قائم ٿيندو ۽ الله کي هرگز بي خبر گمان نه ڪر ظالمن جي ڪم کان ف٩٦ انهن کي ڍر فقط

اِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيْهِ الْاَبْصَارُ ﴿٤٢﴾ مُهْطِعِيْنَ مُقْنِعِيْ
انهيءَ ڏينهن جي واسطي ڏئي ٿو جنهن ۾ ف٩٧ اکيون کليل رهجي وينديون. بي تاب ڊڪندي نڪرندا ف٩٨ پنهنجو

رُءُوْسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ اِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَاَفْئِدَتُهُمْ هَوَآءٌ ﴿٤٣﴾ وَاَنْذِرِ
متو مٿي ڪندي جو انهن جي اک انهن جي طرف نه ڦرندي ف٩٩ ۽ انهن جي دلين ۾ ڪا طاقت نه هوندي ف١٠٠ ۽ ماڻهن کي ان

النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيْهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُوْلُ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا رَبَّنَآ اَخِّرْنَآ
ڏينهن کان ڊيڄار ف١٠١ جنهن ڏينهن انهن تي عذاب ايندو. پوءِ ظالم چوندا ف١٠٢ اي اسان جا رب اسان کي ٿوري دير

اِلٰٓى اَجَلٍ قَرِيْبٍ نُّجِبْ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ الرُّسُلَ اَوَلَمْ تَكُوْنُوْٓا
ف١٠٣ مهلت ڏي جو اسان تنهنجو سڏ ميون ف١٠٤ ۽ رسولن جي غلامي ڪريون ف١٠٥ ڇا توهان اڳي ف١٠٦ قسم ڪرنه

منزل ٣

ف٨٩ يعني ان وادي ۾ جتي هاڻي مڪه مڪرم آهي ۽ ذريت مان مراد حضرت اسماعيل عليه السلام آهي. پاڻ شام جي سرزمين ۾ حضرت هاجره جي بطن پاڪ مان پيدا ٿيا. حضرت ابراهيم عليه السلام جي گهرواري حضرت ساره جي ڪا اولاد نه هئي ان سبب جي ڪري کيس رشڪ پيدا ٿيو ۽ ان حضرت ابراهيم عليه السلام کي چيو ته توهان هاجره ۽ سندس پٽ کي مون کان جدا ڪريو. حڪمتِ الاهي اهو هڪ سبب پيدا ڪيو هو. اهڙيءَ طرح وحي آئي ته توهان حضرت هاجره ۽ اسماعيل کي ان سر زمين ۾ وٺي وڃو (جتي هاڻي مڪة المڪرمه آهي). پاڻ انهن ٻنهي کي پاڻ سان گڏ براق تي شام کان حرم جي سرزمين ۾ آندائين ۽ ڪعبي شريف جي ويجهو لاٿائين. ان وقت نه ڪا آبادي هئي، نه وري چشمو نه پاڻي. هڪ توشه دان ۾ کارڪون ۽ هڪ ٿانو ۾ پاڻي انهن کي ڏيئي پاڻ واپس ٿيو ۽ ڦري انهن جي طرف نه ڏٺائين! حضرت هاجره اسماعيل جي والده عرض ڪيو ته توهان ڪاڏي وڃو ٿا ۽ اسان کي هن ماٿريءَ ۾ بي يار و مددگار ڇڏي پيا وڃو؟ پر پاڻ ان جو ڪو جواب نه ڏنائين نه ئي انهن جي طرف واجهايائين، حضرت هاجره چند پيرا اهو عرض دهرايو، ليڪن جواب حاصل نه ڪيائين! آخر ۾ عرض ڪيائين ته ڇا! توهان کي اهو حڪم الله تعاليٰ ڏنو آهي؟ پاڻ فرمايائين ته ها ئو. تڏهن انهن کي اطمينان ٿيو. حضرت ابراهيم عليه السلام هليو ويو ۽ ان بارگاه الاهي ۾ هٿ مٿي ڪيئي هيءُ دعا گهري، جيڪا آيت ۾ ذڪر ٿيل آهي. حضرت هاجره پنهنجي فرزند حضرت اسماعيل عليه السلام کي کير پيارڻ لڳي. جڏهن اهو پاڻي ختم ٿي ويو ۽ اُڃ جي سختي ٿي ۽ صاحبزادي جي نڙي مبارڪ به اُڃ کان خشڪ ٿي وئي. تڏهن پاڻي جي ڳولا يا آبادي جي تلاش ۾ صفا ۽ مروه جي وچ ۾ ڊوڙي، اهڙيءَ طرح ست پيرا ٿيو، ايستائين جو ملائڪ جي پرهڻ سان يا حضرت اسماعيل عليه السلام جي قدم مبارڪ سان ان خشڪ زمين مان هڪ چشمو (زمزم) ظاهر ٿيو. آيت مان حرمت واري گهر مان مراد بيت الله آهي. جيڪو نوح جي طوفان کان اڳ ڪعبه مقدس جي جاءِ تي هو ۽ طوفان جي وقت آسمان تي کنيو ويو. حضرت ابراهيم عليه السلام کي اهو واقعو ڪيس باه ۾ وجهڻ کان پوءِ پيش آيو. باه جي واقعي ۾ پاڻ دعا نه فرمائي هئائين ۽ هن واقعي ۾ دعا گهريائين ۽ عاجزي ڪيائين. الله تعاليٰ جي ڪارسازي تي ڀروسو ڪري دعا نه گهرڻ به توڪل ۽ بهتر آهي، ليڪن دعا جو مقام ان کان به افضل آهي. پوءِ حضرت ابراهيم عليه السلام جو هن آخري واقعي ۾ دعا گهرڻ هن لاءِ آهي ته پاڻ ڪمال جي درجن ۾ هر گهڙيءَ ترقي تي آهن. ف٩٠ يعني حضرت اسماعيل ۽ سندس اولاد هن بي ٻوڪ وادي ۾ تنهنجي ذڪر ۽ عبادت ۾ مشغول ٿين ۽ تنهنجي بيت الحرام وٽ.

ع ٦
٧
١٨

ف٩١ شهرن ۽ ڳوٺن کان هتي اچن ۽ انهن جون دليون هن پاڪ گهر جي زيارت جي شوق ۾ ڇڪجي اچن. هن ۾ ايمان وارن جي لاءِ هيءُ دعا آهي ته انهن کي بيت الله جو حج حاصل ٿئي ۽ پنهنجي هتي رهڻ واري اولاد جي لاءِ هيءُ ته اهي زيارت جي لاءِ ايندڙن کان نفعي وارا ٿيندا رهن. مطلب ته هي دعا ديني دنيوي برڪتن تي مشتمل آهي. سڳوري جي دعا قبول پيئي ۽ جرهم قبيلي ان طرف کان لنگهندي اتي هڪ پکي ڏٺو ته انهن کي تعجب ٿيو ته بيابان ۾ پکي ڪيئن؟! شايد ڪٿي چشمو ظاهر ٿيو آهي. ڳولا ڪندي ڏٺو ته بابي زمزم شريف ۾ پاڻي آهي. اهو ڏسي انهن ماڻهن حضرت هاجره کان اتي رهڻ جي اجازت گهري ان، انهن کي هن شرط سان اجازت ڏني ته پاڻيءَ ۾ توهان جو ڪو حق نه رهندو. اهي ماڻهو ان شرط سان اتي آباد ٿيا ۽ اتي حضرت اسماعيل عليه السلام به اچي جوان ٿيو، انهن ماڻهن سندس صلاح ۽ پرهيزگاري کي ڏسي پنهنجي خاندان مان ڪين شادي ڪرائي ۽ حضرت هاجره جو وصال ٿي ويو. اهڙيءَ طرح حضرت ابراهيم عليه السلام جي دعا پوري ٿي ۽ پاڻ دعا ۾ هيءُ به فرمايائين. ف٩٢ انهيءَ جو ثمره آهي جو مختلف مندن ربيع، خريف، اونهاري ۽ سياري جا ميوا اتي هڪ ئي وقت موجود ملن ٿا. ف٩٣ حضرت ابراهيم عليه السلام هڪ ٻئي فرزند جي دعا گهري هئي. الله تعاليٰ قبول فرمائي، پاڻ ان جو شڪر ادا ڪندي بارگاهِ الاهي ۾ عرض ڪيائين. ف٩٤ چو ته ڪن جي نسبت ته ڪيس الله تعاليٰ جي ڄاڻائڻ سان معلوم هو ته ڪافر ٿيندا، انهيءَ ڪري ڪجهه اولاد جي واسطي نمازن جي پابندي ۽ حفاظت جي دعا گهريائين. ف٩٥ ايمان جي شرط سان يا ماءُ پيءُ مان حضرت آدم ۽ حوا مراد آهن. ف٩٦ هن ۾ مظلوم کي تسلي ڏني وئي ته الله تعاليٰ ظالم کان ظلم جو بدلو وٺندو. ف٩٧ هول ۽ دهشت سان. ف٩٨ حضرت اسرافيل عليه السلام جي طرف جيڪو انهن کي محشر جي ميدان طرف سڏيندو. ف٩٩ جو پنهنجو پاڻ کي ڏسي سگهن. ف١٠٠ حيرت ۽ دهشت جي سختي کان. قتاده چيو ته دليون سينن مان نڪري نڙين ۾ ڦاسنديون، نه ٻاهر نڪري سگهنديون، نه پنهنجي جاءِ تي واپس وڃي سگهنديون. معنيٰ هيءُ آهي ته ان ڏينهن جي هول ۽ دهشت جي سختي جو هيءُ عالم هوندو ته مٿا مٿي کڄيل هوندا، اکيون کليل ئي رهجي وينديون ۽ دليون پنهنجي جاءِ تي قرار نه وٺي سگهنديون. ف١٠١ يعني ڪافرن کي قيامت جي ڏينهن جو خوف ڏياريو. ف١٠٢ يعني ڪافر. ف١٠٣ دنيا ۾ واپس موڪل ۽. ف١٠٤ ۽ تنهنجيءَ توحيد تي ايمان آڻيون. ف١٠٥ ۽ اسان کان جيڪي ڏوهه ٿي چڪا تن جي تلافي ڪريون. ان تي کين جهڙڪ ۽ ملامت ڪئي ويندي ۽ فرمايو ويندو. ف١٠٦ دنيا ۾.

اَقۡسَمۡتُمۡ مِّنۡ قَبۡلُ مَا لَكُمۡ مِّنۡ زَوَالٍ ﴿٤٤﴾ وَّسَكَنۡتُمۡ فِىۡ مَسٰكِنِ
قسم نه کنيو هوندو اسان کي دنيا ڇڏي ڪاڏي به وڃڻو نه آهي ف١٠٧ ۽ توهان انهن جي گهرن ۾ ٽڪيو
الَّذِيۡنَ ظَلَمُوۡۤا اَنۡفُسَهُمۡ وَتَبَيَّنَ لَكُمۡ كَيۡفَ فَعَلۡنَا بِهِمۡ وَضَرَبۡنَا
جن پنهنجي پاڻ تي ظلم ڪيو هو ف١٠٨ ۽ توهان کي چڱي طرح خبر آهي ته اسان انهن جو ڪهڙو حال ڪيو ف١٠٩ ۽ اسان
لَكُمُ الۡاَمۡثَالَ ﴿٤٥﴾ وَقَدۡ مَكَرُوۡا مَكۡرَهُمۡ وَعِنۡدَ اللّٰهِ مَكۡرُهُمۡ ؕ وَاِنۡ
توهان کي مثال ڏيئي ٻڌائي ڇڏيو ف١١٠ بيشڪ انهن ف١١١ پنهنجي ڏانءُ جو فريب ڪيو ف١١٢ ۽ انهن جي سازش الله جي قبضي ۾ آهي ۽ انهن
كَانَ مَكۡرُهُمۡ لِتَزُوۡلَ مِنۡهُ الۡجِبَالُ ﴿٤٦﴾ فَلَا تَحۡسَبَنَّ اللّٰهَ مُخۡلِفَ
جي سازش اهڙي به ڪا نه هئي جنهن سان جبل جاءِ ڇڏي وڃن ف١١٣ پوءِ هرگز خيال نه ڪر ته الله پنهنجي رسولن سان واعدي
وَعۡدِهٖ رُسُلَهٗ ؕ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيۡزٌ ذُو انۡتِقَامٍ ﴿٤٧﴾ يَوۡمَ تُبَدَّلُ الۡاَرۡضُ غَيۡرَ
خلافي ڪندو ف١١٤ بيشڪ الله غالب بدلو وٺندڙ آهي. جنهن ڏينهن ف١١٥ زمين مٽائي ويندي هن زمين کان سواءِ
الۡاَرۡضِ وَالسَّمٰوٰتُ وَبَرَزُوۡا لِلّٰهِ الۡوَاحِدِ الۡقَهَّارِ ﴿٤٨﴾ وَتَرَى الۡمُجۡرِمِيۡنَ
۽ آسمان ف١١٦ ۽ سڀ اٿي نڪري بيهندا ف١١٧ هڪ الله جي سامهون جيڪو سڀني تي غالب آهي. ۽ اُن ڏينهن تون مجرمن ف١١٨ کي
يَوۡمَئِذٍ مُّقَرَّنِيۡنَ فِى الۡاَصۡفَادِ ﴿٤٩﴾ سَرَابِيۡلُهُمۡ مِّنۡ قَطِرَانٍ وَّتَغۡشٰى
ڏسندين ته ٻيڙين ۾ هڪ ٻئي سان جڪڙيل هوندا. ف١١٩ انهن جون قميصون ڏانبر مان هونديون ف١٢٠ ۽ انهن جي
وُجُوۡهَهُمُ النَّارُ ۙ﴿٥٠﴾ لِيَجۡزِىَ اللّٰهُ كُلَّ نَفۡسٍ مَّا كَسَبَتۡ ؕ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيۡعُ
مُنهن کي باهه ڍڪي ڇڏيندي. هن جي واسطي ته الله هر ساهه واري کي ان جي ڪمائي جو بدلو ڏئي. بيشڪ الله کي حساب ڪندي ڪا دير
الۡحِسَابِ ﴿٥١﴾ هٰذَا بَلٰغٌ لِّلنَّاسِ وَلِيُنۡذَرُوۡا بِهٖ وَلِيَعۡلَمُوۡۤا اَنَّمَا
نه ٿي لڳي. هي ف١٢١ ماڻهن کي حڪم پهچائڻ آهي ۽ هن لاءِ ته اهي ان سان ڊيڄاريا وڃن ۽ ان لاءِ ته اهي ڄاڻي ڇڏن ته
هُوَ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ وَّلِيَذَّكَّرَ اُولُوا الۡاَلۡبَابِ ﴿٥٢﴾
اهو ئي هڪڙو معبود آهي ف١٢٢ ۽ هن واسطي ته عقل وارا نصيحت پرائين.

سُوۡرَةُ الۡحِجۡرِ ١٥ مَكِّيَّةٌ ٥٤ — بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ — اٰيَاتُهَا ٩٩ رُكُوۡعَاتُهَا ٦

سورة حجر مڪي آهي هن ۾ نوانوي: الله نهايت مهربان ٻاجهاري جي نالي سان شروع) ف١ آيتون ۽ ڇهه رڪوع آهن
الٓرٰ ۚ تِلۡكَ اٰيٰتُ الۡكِتٰبِ وَقُرۡاٰنٍ مُّبِيۡنٍ ﴿١﴾
هي آيتون آهن ڪتاب ۽ روشن قرآن جون.

ف١٠٧ ۽ چا توهان بعث ۽ آخرت جو انڪار نه ڪيو هو.
ف١٠٨ ڪفر ۽ نافرماني ڪري، جيئن نوح، عاد ۽ ثمود جي قوم وغيره.
ف١٠٩ ۽ توهان پنهنجن اکين سان انهن جي جاين ۾ عذاب جا آثار ۽ نشان ڏٺا ۽ توهان کي انهن جي هلاڪت ۽ بربادي جون خبرون مليون. اهو سڀ ڪجهه ڏسڻ ۽ ڄاڻڻ جي باوجود به توهان عبرت حاصل نه ڪئي ۽ توهان ڪفر کان باز نه آيؤ.
ف١١٠ ته جيئن توهان سوچيو ۽ سمجهو ۽ عذاب ۽ هلاڪت کان پنهنجو پاڻ کي بچايو.
ف١١١ اسلام جي مٽائڻ ۽ ڪفر جي تائيد ڪرڻ جي لاءِ محبوب نبي ڪريم صلي الله تعالیٰ عليه وسلم جن سان گڏ.
ف١١٢ جو انهن حضور پُرنور محبوب سيد الڪونين صلی الله تعالیٰ عليه وآله وسلم جن جي (معاذ الله) قتل يا قيد ڪرڻ يا ڪڍي ڇڏڻ جو ارادو ڪيو.
ف١١٣ يعني الله تعالیٰ جون آيتون ۽ محبوب مصطفیٰ جي شريعت جا احڪام، جيڪي پنهنجي قوت ۽ ثبوت ۾ مضبوط پهاڙن وانگر آهن. مُشڪل آهي جو ڪافرن جي مڪر ۽ ڏوڪيبازين سان پنهنجي جاءِ کان ٽري سگهن.
ف١١٤ هي ته ممڪن ئي نه آهي. اهو ضرور واعدو پورو ڪندو ۽ پنهنجي حبيب رسول ڪريم جي مدد فرمائيندو ۽ سندس دين کي غالب ڪندو ۽ سندس دشمنن کي هلاڪ ڪندو.
ف١١٥ ان ڏينهن مان قيامت جو ڏينهن مُراد آهي.
ف١١٦ زمين ۽ آسمان جي تبديلي ۾ مفسرن جا ٻه قول آهن. هڪ هي ته انهن جون صفتون تبديل ڪيون وينديون، مثلاً زمين هڪ سطح تي ويندي نه ان تي جبل باقي رهندا، نه بلند دڙا، نه گهها غار، نه وڻ، نه عمارت، نه ڪنهن ڳوٺ ۽ بادشاهيءَ جو نشان ۽ آسمان تي ڪو ستارو نه رهندو ۽ سج ۽ چنڊ جي روشني ختم ٿي ويندي. اها تبديلي وصفن جي آهي، ذات جي نه آهي. ٻيو قول هي آهي ته آسمان ۽ زمين جي ذات ئي تبديل ڪئي ويندي. ان زمين جي جاءِ تي چانديءَ جي زمين هوندي سفيد ۽ صاف، جنهن تي نه ڪڏهن رت وهايو ويو هجي، نه گناهه ڪيو ويو هجي ۽ آسمان سون جو هوندو. هي ٻه قول جيتوڻيڪ پاڻ ۾ مختلف معلوم ٿين ٿا، انهن مان هر هڪ صحيح آهي ۽ جمع جو سبب هي آهي ته پهريائين صفتن جي تبديلي ٿيندي ۽ ٻيءَ ڀيري حساب کان پوءِ ٻي تبديلي ٿيندي. ان ۾ زمين ۽ آسمان جون ذاتيون ئي تبديل ٿي وينديون. ف١١٧ پنهنجي قبرن مان.
ف١١٨ يعني ڪافرن. ف١١٩ پنهنجن شيطانن سان گڏ ٻڌل.

ع ٧ ١١ ١٩

ف١٢٠ ڪاري رنگ جا ۽ بدبوءِ دار، جن سان باهه جا شعلا اڃا وڌيڪ تيزي وٺن (مدارڪ ۽ خازن). تفسير بيضاوي ۾ آهي ته انهن جي بدن تي ڏانبر لنبيو ويندو، جيڪو ڪُرتي وانگر ٿي ويندو. ان جي سوزش ۽ ان جي رنگ جي وحشت ۽ بدبوءِ کان تڪليف لهندا. ف١٢١ قرآن شريف. ف١٢٢ يعني انهن آيتن مان الله تعالیٰ جي توحيد جا دليل لهندا.
ف١ سورة حجر مڪي آهي، هن ۾ ڇهه رڪوع، نوانوي آيتون، ڇهه سو ڇونجاهه ڪلما ۽ ٻه هزار ست سؤ ست حرف آهن.